

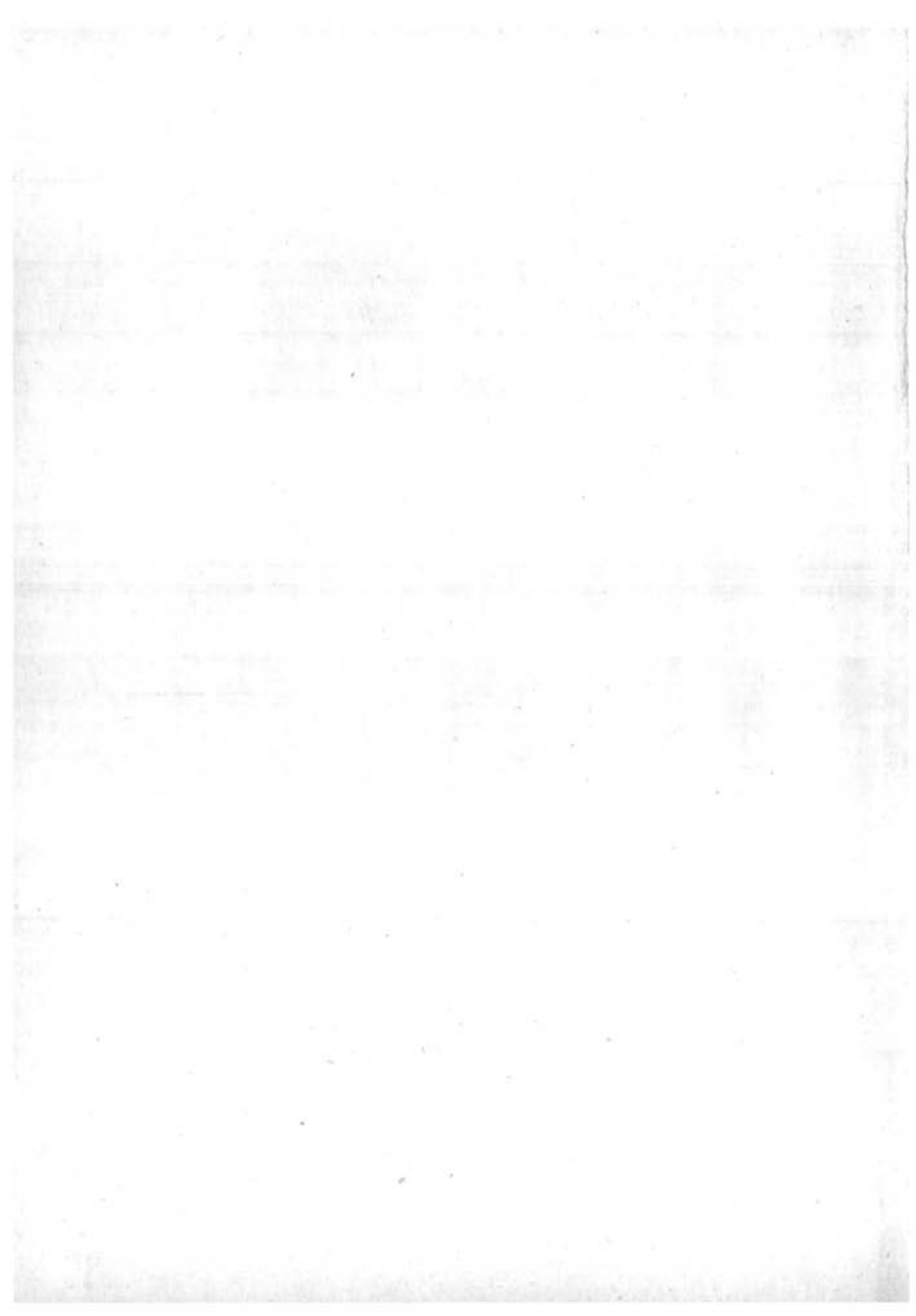

A HEGYALJAI MEZŐVÁROSOK TÖRTÉNETI NÉPRAJZA

A MISKOLCI
HERMAN OTTÓ MÚZEUM
NÉPRAJZI KIADVÁNYAI
XXII.

Néprajzi vidékek Borsod-Abaúj-Zemplén megyében VI.

A HEGYALJAI MEZŐVÁROSOK TÖRTÉNETI NÉPRAJZA

(Az 1987. október 19-én Mádon rendezett tájkonferencia anyaga)

Miskolc, 1988

Szerkesztette:

BENCSEK JÁNOS-VIGA GYULA

*A kötet Tokaj Város Tanácsa, Mád Községi Tanácsa,
a TIT Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Szervezete
és a B.-A.-Z. Megyei Honismereti Alap támogatásával jelent meg*

ISSN 0544-4233 (HOM Néprajzi Kiadványai)

ISSN 0209-9314 (Néprajzi vidékek)

ISBN 963-7221-04-2

Kiadja a miskolci Herman Ottó Múzeum

Felelős kiadó: dr. Szabadfalvi József

Borsodi Nyomda, Miskolc 1988 – Felelős vezető: Horváth Ferenc

Az úrbérrendezés Mádon

Az Északi-Középhegység és a Nagyalföld találkozásánál, a Pestet Miskolccal, majd onnan Szerencsen át – ahol a Tiszántúlról Tokajnál átjövő, az Erdélyből kiáramló forgalmat is „felvevő” – a Hernád völgyébe kanyarodó, Újhelyen át Kassáig vezető, és onnan a Duklai-hágón Krakkóba érkező nagy forgalmú középkori úttól jobbra, a Mád patak völgyében ékeskedett Mád mezőváros. Mindig szerves része, sokáig központja is volt a Hegyaljának. A többi szőlőtermelő oppidummal együtt mindig nagy reménysége volt a magyarországi árutermelésből kibontakoztatható tőkés fejlődésnek. Virágkorát – a Hegyalja jeles településeivel együtt – a XVII–XVIII. században élte. Hanyatlása – bár ekkor még rejtetten, a lakosság által nem is sejtett okokból – éppen akkor kezdődik, amikor mi – néhány gondolatot összeszedni megkísérelve – szemlélő utunkat megtesszük hajdanvolt őseink világába.¹ Az 1770-es évek elején a Hegyalja még alig érzi következményét, hogy a cár 1766-ban hordónként 60 rubelnyi vámot szedett az Oroszországba bevinni szándékozott magyar borok után,² és még azt sem sejtik, mi lesz a következménye annak, hogy 1772-ben Orosz-, Poroszország és Ausztria

A tanulmány az MTA-Soros Alapítvány támogatásával készült.

1. Nincs most terünk és lehetőségünk, hogy a Hegyalja történetére vonatkozó irodalmat itt számba vegyük, ezért csak néhány eligazító művet idéznék, amelyeket – készülvén e konferenciára – magam is haszonnal forgattam: *Dongó Gyárfás G.*, (szerk.): *Adalékok Zemplén-vármegye történetéhez* című „havi folyóirat” vonatkozó kötetei; *Kalmár J.*, Mád, tokajhegyaljai község élete a XVI–XVIII. században – Mád „falukönyve”. Mád. é. n.; *Szabó J.*–*Török I.*, Tokajhegyaljai Album. Pest, 1867.; *Barna J.*, Szerencs és vidéke. Bp. 1931.; *Makkay L.*, I. Rákóczi György birtokainak gazdasági iratai. Bp. 1954.; *Kárfy Ö.*, Rákóczi Pál és a mádi jobbágyság szerződése, 1635. Magyar Gazdaságtörténeti Szemle. 1903. 463–464.
2. *Török I.*, A borkereskedés s a közlekedési eszközök. *Szabó–Török*: Tokajhegyaljai Album. Pest, 1867. 82–93.

felosztották maguk között *Lengyelországot*. A hegyaljai emberek még víg kedvvel szüretelnek. Volt mit, és volt kinek szüretelni.

A XVIII. század utolsó harmadában – 1785-ben – *Mádon* 493 házat, abban 3475 lakost írtak össze II. József népszámlálói.³ A mezőváros határa 5525 katasztrális hold,⁴ melyből 3000 holdnyi erdő, bokros hegyorom, 500 holdnyi legelő, de 1000 holdon felüli területen díszlik a szőlő, mely *Európa-szerte* híres, költemények, versek, *Voltaire*, *XIV. Lajos*, *Nagy Péter*, *Nagy Katalin* cárnőtől egyformán dicsért, de igazán nagy mennyiségben csak *Lengyelországban* fogyasztott borokat terem.⁵

Általános volt tehát az optimizmus, és bizonyára derűs a hangulat, amikor 1772. június 24-én, vagy azt megelőzően 2-3 nappal korábban úrbérrendező bizottság szállt ki *Mádra*, hogy megkezdjék az ország egészére kiterjedő, immár 1767-től tartó, számos vármegyében már be is fejezett úrbérrendezés nagy munkáját.⁶ A bizottság tagjai voltak: *Kossuth András* táblabíró és *Potoczky Imre* szolgabíró, akik mint „kiküldött összeírók”, magukkal hozták írnokaikat is, mert az általuk viselt méltósághoz, és ahhoz a roppant

3. *Danyi D. – Dávid Z.*, (szerk.): *Az első magyarországi népszámlálás (1784–1787)*. Bp. 1960.
4. *Mád* birtokát, illetve a mezőváros földterületét, határának nagyságát az 1913-ban megjelent *Helységnévtár* alapján adtuk meg, mert e mezővárosban a határjeleket a XVIII. században már nagyon pontosan őrzik és számon tartják, s az ezen belüli terület nagyságát, kiterjedését először a XX. század elején elvégzett kataszteri ki-egészítések és pontosítások nyomán határozták meg. Az 1913-ban kiadott *Helységnévtár* pedig már ezeket az adatokat tartalmazza.
5. *Papp M.*, A tokaji. Bp. 1985.
6. Történetírásunk kellő mélységig feltárta már a *Mária Terézia*-féle úrbérrendezés minden lényeges mozzanatát, értékelte a jobbágyság úrbérrendezés előtti állapotát, és rámutatott arra a minőségi változásra is, amit az úrbérrendezés eredményezett a magyarországi jog nélküliek életében, szántóföld- és réthasználati szokásaiban. Az úrbérrendezés irodalma könyvtárnyi. Ezen művek közül mi most csak egy-két fontosabb munkára utalunk: *Szabó D.*, *A magyarországi úrbérrendezés története Mária Terézia korában*. I. k. Bp. 1933.; *Felhő I.*, (szerk.): *Az úrbéres birtokviszonyok Magyarországon Mária Terézia korában*. I. k. Dunántúl. Bp. 1970. Az úrbérrendezéskor kivett paraszti vallomásokkal a történetirodalom kevesebbet foglalkozott, bár *Wellmann Imre* Pest megye parasztságának összegyűjtötte és kiadta a vallomásait, és az ő nyomdokain indulva, a néprajztudomány egyre gyakrabban vallatja ezt a forrástípust. E forrástípus *Mádra* vonatkozó iratait kíséreltük meg e munka gerincévé tenni mi is. *Mád* Investigatioja megtalálható a *Zemplén megyei Levéltár* úrbéri iratai között: Loc. 98. Nro. 308.

mennyiségű írnivalóhoz, amit e munkálat során rögzíteni voltak kénytelenek, szükség volt valakire, akik hegyezik a lúdtollat, és rögzítik a diktáltakat.

A már említett bizottság maga elé idézte *Mád* mezőváros főbíráját, *Mihályi Jakabot*, és a „hites tanácsbéli személyeket”: *Bodnár Jánost*, *Kalitzky Györgyöt*, *Babajri Gábort*, *Herditzky Istvánt* és *Vágásy Jánost* – akik egyébként írástudó emberek voltak, és aláírásukból, betűformálásukból, tollvezetésükből ítélve, több-kevesebb rendszerességgel gyakorolták is ezen készségüket, talán az egy *Babajri Gábor* kivételével, akinek a szőlőmetszésnél nagyobb gondot okozott neve leírása. A már említetteken kívül bizonyíthatóan ott volt a bizottság előtt *Szabó József*, *Szabó András*, *Herditzky János*, *Bartfay György* és *Nagy István*, valamennyien „hites személyek”, de ők járatlanok voltak a betűvetésben. A teljes igazság kedvéért meg kell jegyeznünk, hogy a már említett személyek mellett ott kellett legyenek *Mád* földesurainak – a *Szirmay*, *Aspremont*, *Klobusiczky grófok* és *Orczy bárók* – gazdatisztjei, teljhatalmú megbízottai is. Ez utóbbiak pillanatnyilag ismeretlenek.

Az így egybegyűlteket – 9 kérdőpont alapján – a város lakóinak haszonvételeiről, több-kevesebb rendszerességgel ismétlődő, vagy állandóan meglévő káraitól vallatták-kérdezték az úrbérrendező biztosok. Ha az úrbéres városlakók valótlan állítottak volna, a földesúri megbízottak azonnal korrigáltak.

Az így „kivett” vallomásokból kitűnik, hogy a mezővárosi jogállású település rusztikus belső fundusait négy földesúri család birtokolta, és a *Szirmay*, *Aspremont* – a lakosság által mindig *Aspermonthnak* emlegetett, bizonyára a mássalhangzó-torlódást feloldó ejtéskönnyítés okán –, *Klobusiczky grófok* és *Orczy bárók* által közösen bírt 50 belső telken vagy funduson 50 házasszellér család és egy házatlan zsellér élt, 22 egész és 3/4 pozsonyi mérőt kiadó belső földterületen, tehát 11 holdnyi földön. Az *Aspremont* és *Klobusiczky grófok* külön is bírtak együtt 29–30 holdnyi belső területet, melyen 76 zsellércsalád és 2 házatlan zsellér élt, míg az *Orczy bárók* által birtokolt 7,5–8 magyar holdnyi belterületen még 40 házasszellér „húzta meg magát”. A 166 zsellérháztartás és a 3 házatlan zsellér, nem használván a mezőváros határából semmi szántót és rétet, nem szokványos módon adózott földesurának. Az úrbérrendezésig – 1772-ig – is csak telekbért fizettek, beltelkük, fundusaik nagysága arányában. 1748-tól a cenzus mellé minden szüretkor minden zsel-

lér egy-egy gyalogos szüretelő, tehát szőlőszedő egyetlen napi nap-számbérét, kezdetben 12 dénárt, majd fokozatosan többet, 1772-ben már 18 dénárt volt köteles urának fizetni.

A telekbérről csak annyit árultak el a lakosok, hogy a Szirmay grófok részén lakó, mintegy tucatnyi zsellér telekbérét 1771-ben „uraság székin kívül”, tehát úriszéki döntés nélkül, önkényesen a gróf prefektusa „jelesül meg szaporította”.

Urbáriumot vagy contractust, tehát a földesúri szolgáltatást szabályozó és írásban rögzítő dokumentumot, a rusztikus közösség és földesúr között megkötött írásbeli szerződést nem ismertek az úrbéres lakók Mádon. Arra viszont határozottan büszkéek voltak, hogy a „Város Lakossai mind Libertinusok lévén, egy örökköss job-bágy sinsen közöttök”.

A mádi úrbéres lakosok – sorsukat, megélhetésüket, jövedel-meiket ecsetelve – első helyen említették haszonvételeik között a mezőváros csütörtöki napon tartani szokott piacát – mert „itten sem Héti, sem pedig Országos Vásárok nem tartatnak” ugyan, de a pia-cukon nemcsak a más községek lakói által felhozott termékeket vásárolhatják fel, hanem maguk is haszonnal kereskedhetnek, amennyiben messzebb falvakban olcsón szerzett élelmet – búzát, rozst, állatot – a mezőváros lakóinak haszonnal továbbadják.

Fontos haszonvétele volt még a mezővárosnak a negyedévig – Szent Mihály naptól újévig – gyakorolható bormérési, korcsmálta-tási jog. A haszonvételek között emlegette a mezőváros úrbéres lakossága az oppidum határán lévő „cserje forma erdőttké”-ből földesúri engedelemmel hordható tűzifát is.

A mádi úrbéréseknek azonban a legfontosabb megélhetési for-rásuk – szegényeknek és módosabbaknak egyformán – „a városnak nagy, és jó, finum bor termő Szőlő Hegyei”, melyeknek „nagyobb részében . . . a' javát bírják” ugyan „rész szerint Földes Uraság, rész szerint pedig külső Urak” – extráneusok –, de a „lakosoknak és szegénységnek” éppen ezek biztosítanak „minden nap kézi munká-val pénz keresésében jó alkalmatosságot”. Szerényen vallják még, hogy „a' midőn az Ur Isten az Hegyeket megáldgya, az jó esztendő-ben, nem csak a' szín borból, hanem az aszszu szőlőből is, a' lakosok kész pénzt szoktak bé venni”.

Saját határukon kívül pénzt kereshetnek a zsellérek és egyéb renden élők a zombori, tállyai, bodrogheresztúri és tarcali „jó, nagy és finum bort termő” promontoriumokon is.

A gazdák némelyikének belső fundusán, másoknak a szőlőföldje aljában, esetleg mindkét helyen gyümölcsöse is van, főleg szilva, körte, birsalma, de itt-ott dió, mandula, alma is.

A mádi úrbéres közösség magáénak mondhattott 10 köblös szántóföldet, de ezt csak egy nyomásban használhatta, tehát az elfogadható termésért minden évben trágyázni kellett volna, de a trágyát inkább a szőlőföldekre vitték, mert az jobban meghálálta. A szántóföld hasznából a város kocsisát és béresét tartották el. Volt még a város úrbéres közösségének 6 kaszáló rétje a hegyen, melynek igazán csak esős években vették hasznát, mert ilyenkor termett bőven szénát.

A város mindenkori bírása megközelítően 6 embervágónyi rétet, a város nótáriusa 3 embervágónyi használhatott minden évben. Korábban a kisbírók is kaszálhattak együtt 4 embervágónyi, de ezt „ennek előtte 2 esztendővel”, tehát 1770-ben *Orczy báró Makay József* nevű tiszttartója elvette a várostól, illetve a kisbíróktól.

A mezőváros lakosainak kárai, hátramaradásai között első helyen említették a megkérdozettek, hogy a „városnak semminémű szántó földje nem lévén, lakossai élelemre való Kenyerét, rész szerint kepevel és sarlóval Tiszán tul, és Tiszán innen szokták keresni, rész szerint pediglen, sőt többnyire kész pénzen kénytelenítettnek venni”. Venni kénytelenek önmaguk számára és a beszállásolt katonák számára a szalmát, az állataik tartásához, a katonák lovainak etetéséhez a szénát. A zombori földesuraktól kénytelenek bérelni földbér, terrágium fejében állataiknak a legelőt. Ez utóbbiért a zombori szegénység nem is győzött panaszkodni: határukat – mondták szüntelen – a mádiak „élik”, főleg a legelőket ők bérlik.⁷

Említettük már, hogy cserjét hordhatnak tüzelni földesúri engedelemmel, de a tűzifát többnyire pénzért vásárolták. Még inkább pénz kellett fizetniük az épületfakért.

Nagy sérelemként emlegették a lakosok – bizonyára leghangosabban és legmakacsabban a főbíró, *Mihályi Jakab* –, hogy hajdan a város bírójáé volt a piaci jövedelem, de az uraság ezt is magához ragadta, és évenként csak 20 magyar forintot ad belőle a bírónak.

Mindezek a veszteségek és hátrányos mozzanatok, károk azonban csak másodlagosak ahhoz képest, hogy *Mádon* nem volt

7. *Zombor* Investigatioja ugyancsak a sátoraljaújhelyi levéltárban található, s ebben panaszkodnak a zombori jobbágyok a mádi bérletek miatt.

malom. Ezért örölni a *Hernád* vizén forgó malmokba jártak két-három mérföldre, ahová a fuvarosok egy-egy zsák életet egy-egy máriásért vittek el, s ezt a költséget emelte a magas őrlési vám. Mindezekhez járult, hogy a mádiak vallomása szerint a hernádi malmok rosszul is öröltek.

A várost nagy veszteség érte – a mádi úrbéresek vallomását idézem – a „mostanságh nagyon meg szaporodott” zsidóság miatt. Korábban ugyanis egész évben béreltek a lakosok egy földesúri korcsmát, de ennek már 1772-re semmi hasznát nem vették, ezért felhagytak a bérlettel. „Emellett – folytatták panaszait a korabeliek – meg irt sok zsidóság többnyire arendások és korcsmárosok lévén, külső és vidéki helyekről sert és pályinkát, magok szükségére is a lakosoknak bé hozni nem engedik, hanem tetszéseik szerint, akár olcsó légyen az árpa és gabona, akár drágább, az italoknak árát egymásközt meghatározzák, s úgy a szerint kintelenítettnek a szegény lakosok, szakmányos vinczellérek és munkások magok ener-vatiojával, töllök az italt drágán venni.” De itt még nincs vége a panasznak: „az piaczbul élő sok zsidóság miatt – keseregnek a vallo-mástevők – a szegénységnek piacon is mindent drágábban kell venni.”

Külön kárára van a lakosoknak, hogy a „Quártély-Ház fundus-sátul” is meg kell fizetniük a földesuraknak a telekbért, 8 magyar forintot és 62 dénárt, holott ennek nemhogy hasznát vennék, inkább kárakra van.

A felidézett vallomások nyomán egyértelműen megállapíthatjuk, hogy *Mád* úrbéresei nem folytattak rendszeresen szántó-vető foglalkozást, bár az Investigatióban is megemlített 10 köblösnyi közösségi szántóföld mellett, az úrbérrendezés alapdokumentumaihoz csatolt előzetes összeírás szerint *Mihályi Jakab* főbíró, *Bodnár János* hites személy, valamint *Kalitzky György* és *Szepesy István* „usuáltak”, használtak szántóföldet is. Négyen összesen 20 pozsonyi mérő vetőmag alá valót. Tizenhat lakos kaszált *Mád* határában rétet, családonként 1-2 embervágónyit. A 16 családfő összesen 34 embervágót, akik közül *Gönty András* egymaga 4 kaszásnyit, *Herditzky János* hites személy pedig 5 kaszásnyit takarított be minden évben. A 150 belső fundust bíró zsellérháztartásnak azonban a szántókon és réteken semmiféle határbéli haszonvételük nem volt. „Nec agri, nec prati!” – „Sem szántó, sem rét!” – állapították meg az úrbérrendező biztosok.

Joggal kérdezhetjük hát: miből éltek a mádi zsellérek?! A válasz egyértelmű: kezük munkája után, és a mezőváros szőlőhegyein „megépített” kevéske dézsmás és szabad szőlőjük jövedelméből.

A zombori, tályai, bodrogkeresztúri, tarcali munkalehetőségekről már hallottuk a lakosok vallomását. Nézzük meg a mezőváros, *Mád* szőlőhegyeit.

Eddig 42 olyan dűlőnevet sikerült összegyűjtenem, ahol az 1770-es években szőlő díszelgett *Mádon*. Négy dűlőben – a *Makoviczán*, a *Királyhegyen*, a *Birsalmáson* és az *Uzshegyen* – nem említene a források még ekkoriban úrbéres szőlőt. Ezek bizonyára szabad, dézsmamentes szőlők voltak. A *Királyhegyen* és a *Makoviczán* a későbbi osztályozások kiválónak – első osztályúnak – minősítették a szőlőhegyeket, míg a *Birsalmáson* és az *Uzshegyen* csak második osztályúnak.⁸

Dézsmás szőlők 1772-ig – az alábbi dűlőkben, szőlőhegyeken „épültek”: *Középhegy, Alsó-Holtvölgy, Felső-Holtvölgy, Köveshegy, Urágya, Cókus, Kövesalja, Orbán, Alsósarkad, Felső-sarkad, Vízvölgy, Aranyka, Kiskút, Juharos, Gyötrik, Kishegy, Hintós, Percze, Szemszuró, Felső-Szenttamás, Nagyvilmány, Kisvilmány, Bomboly, Kis-Szenttamás, Nagy-Szenttamás, Felső-Nyulászó, Nagy-Nyulászó, Kúvágó, Gyurkó Pál, Nagy Kyzály, Felső-Veres, Közép-Veres, Alsó-Veres, Nagy-Veres, Burja, Nagy-Betsek, Kis-Betsek, Korposd*. Ez utóbbi 38 dűlőben összesen 352 szőlőbirtok volt 499 kapásnyi területen. A 352 „birtoktestből” vagy szőlőföldből 12 darabot extráneusok, tehát külső birtokosok tudhattak a magukénak, akik nemcsak az egyházi tizedet és a földesúri dézsmát kellett kiadják a mustjukból, hanem szőlőföld váltságpénzt is, 1 rénes forint 15 krajcárt kellett fizessenek. A bentlakosok ez utóbbitól mentesültek, de az egyházi tizedet és a földesúri dézsmát mustból nekik is meg kellett adniuk.

Az extráneus szőlőbirtokosok nagyobb darab dézsmásszőlőket birtokoltak, mint a bentlakosok. Általában 6–8 kapásnyi területet, de előfordult közöttük a 10 kapást birtokló is, sőt egy külső gazdának 27 kapás szőlője volt. A bentlakosok szőlőföldjei ennél sokkal kisebbek voltak. A 38 dűlőben mindössze egyetlen gazdának volt a bentlakosok közül 14 kapás nagyságú szőlője, egynek 6 kapás. Ma

8. Lásd: Tokajhegyaljai Album. Pest, 1867.

még nem tudjuk, hogy az illető házas zsellér volt-e, avagy szabad mádi polgár, esetleg bentlakos nemes. Néhány 3–4 kapás szőlőterület mellett a bentlakosoknak leginkább 1–2 kapásnyi szőlője volt egy darabban, vagy még ennél is kisebb. A 38 dűlőben a 340 bentlakos birtokú szőlőföld közül 113 csak fél kapásnyi nagyságú volt. Persze ez nem azt jelenti, hogy minden egyes lakosnak csak 1 szőlőföldje lett volna. Lehetett akárha 5–6 dűlőben is egy-egy családnak, szorgalmától vagy módosságától függően 1–1 darab, akárha egyetlen dűlőben is több darab, hiszen a szőlőbirtok szabad adásvétel tárgyát képezte. Ezért azt sem tudjuk, hogy az úrbéres szőlők nemesek, mádi szabad polgárok, avagy úrbéresek tulajdonában voltak-e? Korántsem kell tehát azt hinnünk, hogy a 340 darab – bentlakosok által bírt – szőlőföld mindegyike a 166 zsellércsalád birtokában volt. *Mádon* ugyanis nemcsak házas zsellérek éltek.

Amint a lakosok már szóltak róla, fölöttébb megszorodtak a mezővárosban a zsidók. Dézsmás szőlőt – ha a mezővárosi statutum, illetve a földesúri akarat el nem tiltotta őket tőle – ők is vásárolhattak. Éltek azonban *Mádon* nemesek is, kézművesek is. Szőlőt nemcsak birtokolhattak, birtokoltak is valamennyien, és művelték maguk, vagy műveltették a városi szegénységgel, messze falvakból – hat-nyolc mérföldről, 50–60 kilométerről – ide vándorló napszámokkal.

Hogy jobban megértsük, miről is van szó, visszaidézzünk egy számsort. II. József népességszámláló biztosai 1785-ben *Mádon* 493 lakásban 3475 lakost írtak össze. Ez az időpont annyira közel van az úrbérrendezés – 1772 – időpontjához, hogy nagyobb tévedés kockázatása nélkül vonhatunk le következtetéseket az úrbérrendezés-kori lakosság társadalmi állapotára is. Ha feltételezzük, hogy az úrbéres házas zsellérek száma 1772 óta változatlan maradt; akkor 327 háztartás népességét más társadalmi kategóriába kell sorolnunk. Ez pedig a zsellérek számának kétszerese. *Mád* lakosságának tehát legalább a kétharmada mentes volt az úrbéres kötöttségektől. A mezőváros élete, a gazdálkodás, városi háztartás, a társadalom jellemzői igazán ennek a népességnek a felkutatásából rajzolhatók majd meg. Ennek a 327 háztartásnak a tagjai lehettek mezővárosi szabad polgárok, nemesek, zsidók, egyéb rendű és rangú lakosok, például úri szolgálónepek. E nem úrbéres társadalmi réteg vizsgálata azonban már egy újabb előadás témája kell legyen.

Mád úrbérrendezésével kapcsolatban meg kell még említenünk, hogy *Mária Terézia* rendelete némileg jobbította, könnyítette az úrbéresek helyzetét, mert bár pillanatnyilag nem tudjuk, hogy a rendezés előtt egy-egy zsellér mennyi taxát fizetett földesurának, de ha a „quártély-ház fundusáért” 8 magyar forintot és 62 dénárt kellett fizetni, és a *Hegyalján* máshol szokásos 5–8 forintnyi taxát vesszük figyelembe, ehhez képest a rendezés után telkenként, belső fundusonként fizetendő 1 ezüst forint census vagy telekbér, és az évi 18 nap gyalog-robot mindenképpen könnyebben viselhető teher volt az eddig évenként fizetni szükséges 5–8 forint taxánál és az 1 napi szüret-napszámnál.

Bárhogyan volt is, mindenképpen egy árutermelő, pénzgazdálkodást folytató, léteért naponként megdolgozó, speciális ismeretekkel magukat felvértező, rendszeres piacozásra kényszerülő, ezért az árutermelés és pénzgazdálkodás kikényszerítette jellemzőkkel és társadalmi mentalitással korán megbarátkozó, azt magáévá sajátító, a magyar paraszti társadalom átlagánál életmódjában, szemléletében, szokásrendjében és világlátásában sokkal polgárosultabb, vállalkozóbb szellemű társadalmat kell magunk elé képzelnünk, ha *Mád* történelmének és társadalmának XVIII. század végi alakulásáról, sorsáról töprengünk.

Tokaj-Hegyalja körülhatárolása

„... megvallom, ha tudtam volna, hogy Bachus ily nagy élesztője az elméknek, már régen Parnassus hegyérül Tokai . . . hegyre vontam volna kilenc musáimmal sátoromat” – szavalta egy Sátorajáújhelyen 1765 farsang utolsó napján elhangzott iskoladrámában az Apollót, a tudományok istenét megszemélyesítő diák.¹ Ezek a szavak naivságuk és fennköltségük ellenére is jól mutatják azt, hogy a XVIII., de korábban, már a XVI. század végére a Hegyalja lett a magyar szőlőtermelés legfontosabb tájegysége. Ez annak köszönhető, hogy a XVI–XVII. századra minőség tekintetében már nyilvánvaló lett a „tokaji bor” vezető szerepe a hazai bortermelésben. Okát két tényező magyarázza: egyrészt az 1550 és 1650 között a szőlőművelésben és bortermelésben bekövetkezett alapvető változások, amelyek elvezettek az aszúbor készítéséhez és általános minőségi javuláshoz, másrészt pedig az, hogy a török hódítás következtében kiesett a szőlőtermelésből az addig legjobbnak tartott szerémségi borvidék. Sehol az országban nem mutatható ki a szőlőtermelésnek olyan döntő súlya a mezőgazdaság más ágaival szemben, mint éppen a Hegyalján, ahol a XVI–XIX. század folyamán a mezővárosok belső és külső piacra termeltek bort. Tevékenységük a paraszti árutermelés egyik speciális – a vidéket primer módon jellemző – ága.²

A szőlő művelési módját írott rendelkezések is megszabták a Hegyalján. Az 1641-ben kelt szőlőrendtartás – melyet a hegyaljai mezővárosok és öt extraneus birtokos felvidéki város írt alá – hivatkozik „Eleink 1613. Esztendeobeli” végzésére, s az „az eleott 80 esztendeovel valo szép rend tartás”-ra. A XVI. század közepétől

1. *Tamaskó Ö.*, 1958. 27.

2. *Balassa I.*, 1973a. 9.; *Orosz I.*, 1960. 3.

tehát már nem csupán a jogszokás irányította a szőlőmunkák menetét, hanem a mezővárosok egyenlő akarattal hozott írásos végzése is.³ 1719-ben újabb együttes hegyaljai statútum született, amely ismét rögzíti és szabályozza a szőlőművelés és más gazdasági tevékenység gyakorlatát.⁴ 1723-ban, 1729-ben, 1737-ben királyi leiratok, 1741-ben, 1798-ban, 1801-ben és 1804-ben törvény és szabályrendeletek foglalkoztak a hegyaljai borral és a borkereskedelemmel.⁵

Közismert és természetes, hogy a XVI. század óta hírnévre szert tett tokaji bor rangot adott a Hegyalja településeinek. Érthetőek tehát azok a törekvések, amelyek e monopolizáló helyzet birtoklásáért folytak az elmúlt századokban. 1641-ben, a szőlőrendtartás elkészítésében tizenhárom település vett részt: „Mi . . . Hegyallyai varosok és falukban leveo ugy mint Tokajban, Tarczalon, Madon, Tallyan, Zanton, Zombor(on), Szerenczen, Ondon, Ratkan, Bennyen, Tolczvan, Liszkan, Kereszturban lakó Nemes es polgari Rendek”.⁶ 1721-ben a Halleban publikált *Welsch J. M.* lényegében ugyanezeket a településeket sorolja a *Submontanum*-hoz.⁷ Hasonló hegyaljai településsort rögzít Utrechtben 1758-ban írott disszertációjában *Dombi Sámuel*, sőt az 1782-ben Kassán megjelent munkájában *Benkő Sámuel* is. *Dombi Sámuel* azt fejtegeti, hogy „nem titok pedig előttem, hogy a lakosok ezt a legnemesebb szőlőtőkét nevelő vidéket nem tartják Olaszi falunál tovább menőnek, Sárospatak és Ujhely városát a hegyaljai névre méltatlannak ítélik. Sőt vannak, akik Szántó mezővárosról is úgy vélekednek, hogy ez az előjog kevésbé illeti meg”. Néhány külföldi író tévhiten alapuló véleményét is leírja *Dombi Sámuel*, amely szerint „a mi hegyeink minél távolabb esnek Tokajtól, annál hitványabb bort szolgáltatnak és ahogy közelednek hozzá, annál inkább és inkább viszszaeszerzik gyümölcseik kiválóságát”.⁸ *Timon Sámuel* 1735-ben a tokaji bortermelő helyek címszáva alatt a megszokottnál egy szélesebb Hegyalját mutat be. Ide sorolja Tokaj és Sárospatak környé-

3. Dongó Gyárfás G., 1915. 155, 160.

4. Fodor J., 1896. 160 skk.

5. Dongó Gyárfás G., 1912. 240–242.

6. Dongó Gyárfás G., 1915. 155.

7. *Welsch, J. M.*, 1721. 7.

8. *Benkő S.*, 1976. 33.; *Dombi S.*, 1758. II.4. Botos Péter fordítása

kén kívül Boldogköt, Monokot, Hejécet, Miskolcot, Szikszót, Aszalót, Göncöt, Kassát és Hidasnémetit is.⁹ Az előbbieknél mindezenre biztosabb támpontot nyújt a Hegyalja valódi területéről az az 1737. évi királyi leirat, amely szerint „Tállya, Golop, Rátka, Mád, Zombor, Ond, Liszka, Zsadány, Olaszi, Patak, Ujhely és Kistornya; és azonkívül az Abaúj vármegyebe szőlőtermő Szántó és Horváti hegyein szüretelt borok azok, melyek a tokaji borok becsével és értékével bírtak mindig a külföldi kereskedők előtt . . .”¹⁰ Ez a Hegyalját *először* hivatalosan zárt termőtájjá minősítő leirat nem említi a Szerencs környéki mezővárosokat és falvakat sem, s hogy a gyakorlatban sem számítottak oda, bizonyítja: a XVIII. század folyamán Szerencs több alkalommal is kérvényezte a vármegyéknél, hogy szőlőtermelése révén tekintsék hegyaljai helységnek. Ezt azonban a vármegye nem engedélyezte.¹¹ A vármegyei döntések a XIX. században az 1737-es királyi rendelet alapján állanak, bár olykor kimarad néhány jelentéktelen mennyiségű bort termelő falu, mint pl. 1837-ben Golop, Rátka, Vámosújfalú vagy Zsadány.¹² Az 1737-es rendelet által megjelölt településeket közli hegyaljaiaként a XIX. század közepén *Fényes Elek* is, s hozzáteszi: „Az ezekkel határos helységek szintén természetnek bort, de már a Hegyaljához nem számíttatnak, részint azért, mert szőlőhegyük csekélyebb bort terem, részint pedig azért, mert Mária Teréziának 1770-ki rendelete következtében a hegyaljai szőlősgazdák asszúszőlőiktől dézsmát nem tartozván adni: némelly földesurak készakartva nem hagyták szőlőhegyeiket a hegyaljaiak sorába iktatni.”¹³ *Fényes Elek* ugyanakkor több helyütt megjegyzi, pl. Szerencs, Gönc, Szikszó esetén, hogy szőlőhegye hegyaljaihoz hasonló bort terem.¹⁴ Még az 1867-es díszes hegyaljai album is az 1737-ben meghatározott településeket sorolja a zárt borvidékhez.¹⁵

9. Timon S., 1735. 86–92.; Göncöt Iványi Béla is a „hegyaljai borvidékhez tartozó”-nak véli, de véleményét semmivel sem igazolja. Iványi B., 1926. 13.

10. Dongó Gyárfás G., 1908. 332.

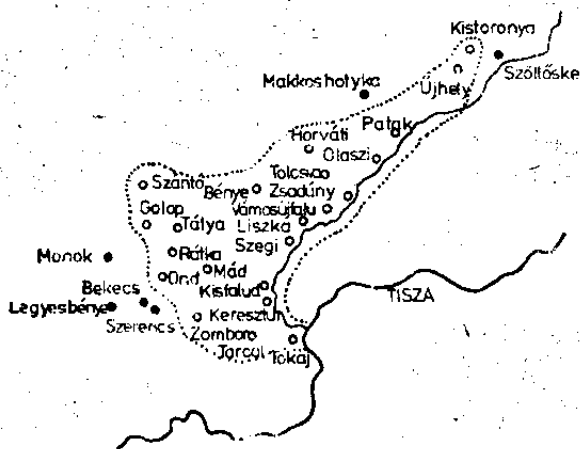
11. SL. Zemplén vármegye közgyűlési jegyzőkönyvei, 125. k. 47. sz.; Vö. Orosz I., 1975. 35.

12. Ambrózy Á., 1932. 16.

13. Fényes E., 1844. III. 386–387.

14. Fényes E., 1847. II. 302, 310.

15. Szabó J.–Török I., 1867. 26–28.

Tokaj-Hegyalja területe ○ = az 1737-es királyi rendeletben megjelölt települések;
● = a XX. század eleje óta a Hegyaljához tartozó községek

A Hegyalja szőlőművelésében s ezzel együtt a vidék egész életében rendkívül nagy megrázkódtatást előidéző filoxera-vész után azonban az 1737-ben rögzített területhez képest kiszélesedett a történelmi borvidék. A szőlők újratelepítése után – gyakorlatilag napjainkig – a Hegyaljához számítják Monok, Legyesbénye, Bekecs, Szerencs, Makkoshotyka és a Sátoraljaújhely közelében fekvő, 1918 után Szlovákiához tartozó Szőlőske bortermelő hegyeit is.¹⁶ A vidék kiszélesítésének oka nyilvánvalóan abban keresendő, hogy 1885-től 1901-ig „a filoxera elpusztította tokajhegyaljának majd 14 000 holdnyi szőlőjét”,¹⁷ s a korábban megtermelt tokaji bor mennyiségét ily módon is biztosítani kívánják. A szélesebb, összesen 31 települést magában foglaló területet tekintik Hegyaljának a borvidéket érintő legújabb publikációk,¹⁸ de napjaink hegyljai

16. Borovszky S., 1905. 188.; Ambrózy Á., 1932. 15–16.; Bizonyos időszakoként újra és újra felmerül a Hegyalja területének kérdése. Pl. 1907-ben, amikor a vármegye küldöttsége memorandumot nyújt át a miniszterelnöknek, hogy többek között „Tokaj-Hegyalja zárt területté nyilváníttassék”. Borászati Lapok, 1907. 710.
17. Borovszky S., 1905. 512.; Balassa I. a becslést 2–3000 holddal eltúlzottnak tartja. Balassa I., 1975. 330.
18. Pl.: Boros L., 1971. 343.; Balassa I., 1975. 326.

bortermelésének gyakorlata is. A Tokaj-Hegyaljai Állami Gazdasági Borkombinát szőlő- és mustátvevő helyein e szélesebb terület magángazdaságaitól gyűjti össze az őszi szüretetek termésének nagyobbik részét, hogy pincékben zamatos borra érleljék. A Borkombinát pincéibe kerül a szlovákiai Szőlőoska és Kistornya szőlőtermése is, amelynek lehetőségét országok közötti megállapodás biztosítja.¹⁹

A Hegyalja mai szőlősgazdái tükrözik a történelmi borvidék területében beállott változást. „Mi”-tudatuk, csoporttudatuk napjainkban is erőteljes. Általánosan elterjedt Tokaj-Sárospatak környékén az a mondás, hogy a Hegyalja „Sátorhegytől Sátorhegyig” terjed. Kezdődik az újhelyi Sátorhegynél és végződik az abaújszántói Sátorhegygel. Szántón úgy tartják, hogy a Sátorhegy mindaddig morgott, amíg egy nagy fakeresztet nem állítottak a hegy tetejére. Az a kereszt – mondják – a Hegyalja határa.²⁰ A borvidékhez a filoxera pusztítása után kapcsolt területen: Szerencsen, Bekecsen, Monokon, Legyesbényén viszont tudják és sérelmezik, hogy valamikor nem tartoztak a nevezetes tájhoz. Ma büszkén mondják, hogy pincéjükben tokaji bor áll, s hogy terem náluk olyan jó bor, mint másutt a Hegyalján.

Összegzésképpen el kell mondani, hogy egy sor tényező: a termelők különleges viszonya a szőlőbirtokhoz, a királyi rendeleti ösztönzés a minőségi bor (elsősorban az aszú) készítésére, a szőlőművelés intenzív volta, a természetföldrajzi adottságok s ezzel együtt a szőlő telepítése a hegyek derekára és aljába,²¹ az évi 5–6 talajművelő munkafolyamat elvégzése,²² a szőlő metszésének módja (a kopaszfejre metszés), a késő őszi szüretelés, összességében az egyenletes minőséget biztosító azonos művelési módszerek,²³ a pincék különleges adottságai s mindezek nyomán a magyar, lengyel, görög és orosz kereskedők²⁴ által támogatott borkivitel eredményeként a XVI. századtól kiteljesedett egy sajátos, virágzó mezővárosi kultúra. Nem véletlen, hogy éppen Sárospatakon alakult ki az

19. Pap Miklós szíves közlése

20. Szászák András és Kucsár Imre szíves közlése

21. Pl.: Balassa I., 1975. 326.

22. Pl.: Kecskés P., 1967. 221, 250.

23. Balassa I., 1973a. 4, 6, 9.; Balassa I., 1975.

24. Tardy L., 1963.

északkelet-magyarországi protestáns szellemiség központja, amely a magyar irodalmi nyelvvel s a Hegyalján kívül jóval szélesebb terület népének műveltségére volt jelentős befolyással.

Tokaj-Hegyalja alapnépességét a középkorban számos vallon és olasz család színezte, de a XVI. századtól a jobbágyok, taksás nemesek és kuriális nemesek között találhatunk ruszinokat, németeket, görögöket és lengyeleket is. Közülük a német (sváb) telepesek a legjelentősebbek, akik *Balassa Iván* összegző tanulmánya szerint a XVIII. század folyamán három hullámban szálltak meg a Hegyalja öt településében.²⁵ A lakosság természetesen alapvetően magyar maradt, a telepesek anyagi kultúrája pedig szinte teljes egészében hasonult a környező magyar falvakéhoz.²⁶

A Hegyalja egész vidéke – fekvésénél, kereskedelmi útvonalainál, a függetlenségi és szabadságmozgalmakban való részvételnél fogva –, de mégis elsősorban gazdasági adottságaiból következően rendkívül nyílt terület. Szűkebb és tágabb táji környezetéhez sok szállal kötődött. Monokulturális jellegű termeléssel bort, gyümölcsöt, részben kézműves árukat exportált, más mezőgazdasági terményeket importált, sőt nagy területről vonzott nagyszámú munkaerőt. Jelentős gazdasági erő akkumulálódott itt, amit napjainkban is mutatnak a települések XVI–XIX. században épült kiugróan magas számú kastélyai, polgári kúriái és egyéb műemléki épületei.²⁷ Ez a parasztpolgárságot jellemző gazdasági erő azonban eltűnt a XX. században, amikor a birtokosok a filoxera pusztítását követően már nem tudtak megfelelő mennyiségben munkaerőt biztosítani, a szőlőbirtok pedig rendkívüli módon felaprózódott. 30 év óta Hegyalja hírének, a tokaji bor nevének megőrzői, továbbörökítői elsősorban az állami gazdaságok és a hegyközségi (szakszövetkezeti) társulások.

A Hegyalja különleges helyzetét a magyar nép táji csoportjai között az biztosítja, hogy az egyetlen olyan termelési táj,²⁸ amelynek pontosan körülhatárolható területét és gazdasági produktumát a XVIII. század első harmadától a gyakorlatban máig is ható királyi rendeletek és vármegyei statútumok biztosították és védelmezték.

25. *Balassa I.*, 1973b. 285–313.

26. *Balassa I.*, 1973b. 309.

27. *Genthon I.*, 1961. A települések rendjében.

28. *Kósa L.–Filep A.*, 1975. 112.

IRODALOM

- Ambrózy Á.*,
1932. Tokaj-Hegyalja. Budapest.
- Balassa I.*,
1973a. A szőlőművelés és borkezelés változása a XVI–XVII. században Tokaj-Hegyalján. Agrártörténeti Szemle XVI. 1–12.
1973b. A tokaj-hegyaljai német telepítések történetéhez. Herman Ottó Múzeum Évkönyve XII. Miskolc. 285–320.
1975. A filoxera Tokaj-Hegyalján. Herman Ottó Múzeum Évkönyve XIII–XIV. Miskolc. 305–334.
- Benkő S.*,
1976. Miskolc város történeti-orvosi helyrajza. Sajtó alá rendezte: Szabadfalvi József. Miskolc.
- Boros L.*,
1971. Tokaj-Hegyalja szőlőtermelése és természetföldrajzi adottsága. Földrajzi Értesítő XX. 343–358.
- Borovszky S.*, (szerk.)
1905. Zemplén vármegye. Budapest.
- Dombi S.*,
1758. Dissertatio Inauguralis Physico-Chemico-Medica De Vino Tokaiense. (Botos Péter fordítása alapján). Utrecht.
- Dongó Gyárfás G.*,
1908. Tokaj-Hegyalja borai az 1807. évi ország gyűlésen Akk. XIV. 173–177, 330–333.
1912. Tokaj-Hegyalja borai az 1807. évi ország gyűlésen Akk. XVIII. 106–109, 240–242.
1915. A Tokaj-Hegyalja szőlőrendtartása 1641-ből. Akk. XXI. 155–161.
- Fényes E.*,
1844. Magyar Országnek . . . mostani állapotja statisztikai és geographiai tekintetben. III. Pesten.
1847. Magyarország leírása. II. Pesten.
- Fodor J.*,
1896. Hegyaljai városok statútumai 1719-ből. Akk. I. 160–161.
- Genthon I.*,
1961. Magyarország művészeti emlékei. 2. Budapest.
- Iványi B.*,
1926. Gönc szabadalmas mezőváros története. Karcag.
- Kecskés P.*,
1967. A szőlő talajművelése Észak-Magyarországon. Néprajzi Értesítő XLIX. 219–253.

- Kósa L.-Filep A.,*
1975. A magyar nép táji-történeti tagolódása. Budapest.
- Orosz I.,*
1960. A hegyaljai mezővárosok társadalma a XVII. században. In: *Szabó István* (szerk.): Agrártörténeti tanulmányok. Budapest. 3–70.
1975. Földesúri támadások a hegyaljai mezővárosok ellen a XVIII. század második felében. Agrártörténeti szemle XVII. 25–41.
- Szabó J.-Török I.,* (szerk.)
1867. Tokaj-Hegyaljai album. Pest.
- Tamaskó Ö.,*
1958. Zempléni-hegység. Budapest.
- Tardy L.,*
1963. A tokaji Orosz Borvásárló Bizottság története (1733–1798). Sárospatak.
- Timon S.,*
1735. Tibisci Ungariae fluvii notio . . . Cassoviae.
- Welsch, J.,*
1721. De vini Hungarici eccellente natura, virtute et usu . . . Halle.

A Zempléni-hegység gazdasági mikrokörzetei a 18–19. században

Az Északi- (vagy Belső-kárpáti-) középhegység és medencesor a 18–19. században gazdasági makrorégióként értékelhető. A kb. 10–12 000 km²-nyi gazdasági nagytáj mezorégiókból épül fel, ezek pedig mikrorégiókra tagolódnak. A 18–19. századi *Zempléni-hegység* is egy mezorégió (= 1620 km²), mely több mikrokörzetet egyesít területi-termelési komplexummá (1–2. táblázat). A mikrokörzetek, mint a területi munkamegosztás legkisebb egységei, még rendelkeznek az integráns körzet alapvető jellemvonásaival.¹ (Krajkó Gy. 1973.) A gazdasági kiskörzetek az eltérő természeti potenciál és ökonómiai feltételrendszer következményeként egy-két termék (vagy termékcsoport) előállítására *specializálódnak*. A mikrokörzetek a jellegadó profil mellett még *sokféle (komplex) tevékenységet is folytatnak*. A különböző funkcionális rendszerek a természeti erőforrások racionális felhasználásán alapulnak, lényegében a *tradicionális kultúra alapvető jellemvonását, a földrajzi környezethez való alkalmazkodást fejezik ki*. A mikrokörzetek, mint a táji munkamegosztás egységei, a 18–19. században is *komplementer* (= egymást kiegészítő) jellegűek (ez megnyilvánul a nyersanyag- és áruforgalomban, a termelési kapcsolatokban, a munkaerő-gazdálkodásban stb.). A Zempléni-hegység a 18–19. században alapvetően *erdő- és mezőgazdasági körzet, kiemelkedő jelentőségű szőlő- és bortermeléssel, bányá- és manufaktúrális iparral, a peremtájak gazdasági erővonalain piacközpontokkal (vásáros helyekkel), közlekedési csomópontokkal (Tokaj, Szerencs stb.), a művelődés és közigazgatás centrumaival (Sárospatak, Sátoraljaújhely, Gönc)*.

A Zempléni-hegység „átmeneti” terület a Kárpát-medence nagy regionális egységei között (az alföldi árterek állattenyésztő és

1. Krajkó Gy., 1973.

1. ábra. A Zempléni-hegység és környéke első térképe. (készítette: Fucker András, 1749-ben).

az ármentes szintek gabonatermelő monokultúrái itt érintkeznek a domb- és hegyvidéki tájak termelési komplexumaival). A gazdasági nagytájak kontaktzónájában az *interregionális árucseré és migráció a gazdaság- és településfejlődés igen jelentős tényezői* (pl. tokaji átkelőhely, a hegyaljai vásárvárosok).

A Zempléni-hegység 18–19. századi gazdasági mikrokörzeteit a korabeli kéziratos térképek, statisztikai és irodalmi források alapján – a jellegadó gazdasági funkciók kiemelésével – foglalom össze. Szükségesnek tartom megjegyezni, hogy a mikrokörzetek körülhatárolását a közigazgatási területi egységek, a falu- és városföldek alapján végeztem el, így ezek kiterjedése nem azonos a természetföldrajzi tájfelosztással. A mikrokörzetek körülhatárolása első kísérletként értékelhető, mely a jelenségek és jelenségcsoportok további vizsgálatával korrigálható. A körzetfelosztásban használt kistájnevek közül az Erdővidék egy gazdaságföldrajzi területi egység, mikrokörzet megjelölésére szolgál (a természetföldrajzi tájfelosztásban nem szerepel és a lakosság körében sem ismert).

a) A Zempléni-hegység legnagyobb (= 887,66 km²), *legnépesebb és leggazdagabb mikrokörzete Tokaj-Hegyalja*. Geomorfológiai szempontból a hegység keleti és déli peremlépcsős szegélyterülete (denudáció által kialakított *hegylábfelszín*). Ezt a peremlépcsős tájövet a hegységbe benyúló „öblök” helyenként kiszélesítik (pl. Erdőbényei-, Tolcsvai-öböl). Az első, 120–150 m magas térszíni lépcső, mely 15–20 m-re emelkedik a Bodrog síksága fölé, 1–3 km szélességben övezi a Zempléni-hegységet. Ebből a felszínből emelkednek a második lépcsőt alkotó 250–300 m-es szintek, a szőlőhegyek. Gazdaságföldrajzi értelemben Tokaj-Hegyalja mikrokörzete a természetföldrajzi tájfelosztásnál nagyobb téregység, mivel az itt épült *borfalvak és -városok határai a Zempléni-hegység 300 m-nél magasabb (erdős) régióira, ill. a Bodrog- és Taktaköz ártéri síkságaira is kiterjednek*.

A tokaj-hegyaljai mikrokörzet a minőségi bortermelésével a 18–19. században hazánk első szőlő- és borgazdasági területe. Szőlőkultúrája – kora középkori hagyományokra építve – a 16–18. században élte virágkorát. Fejlődésében – a kedvező mezo- és mikroklíma, domborzat és talajadottságok mellett – a társadalmi-gazdasági tényezők szerepét kell hangsúlyoznunk.² Borsod, 1971, 1982.

2. Boros L., 1971, 1982.

1. táblázat

A Zempléni-hegység mikrokörzeteinek terület- és népességszámai (1851–1900)

	a) Tokaj-Hegyalja	b) Abaúji-Hegyalja	c) Erdővidék	d) Hegyköz	a–d összesen (Zempléni-hegység)
Terület (km ²)	887,66	213,20	293,23	226,66	1 620,75
%-os megoszlás	54,77	13,15	18,10	13,98	100,00
Lakosság					
1851-ben	55 999	17 740	6 566	8 761	89 066
%-os megoszlás	62,9	19,9	7,4	9,8	100,00
1870-ben	63 663	15 477	7 037	10 301	96 478
%-os megoszlás	66,0	16,0	7,3	10,7	100,00
1900-ban	79 242	13 813	6 916	9 323	109 294
%-os megoszlás	72,5	12,6	6,4	8,5	100,00
Népsűrűség (fő/km ²)					
1851-ben	63,08	83,20	22,39	38,65	54,95
1870-ben	71,72	72,59	23,99	45,44	59,52
1900-ban	89,27	64,78	23,58	41,13	67,43

2. táblázat

A Zempléni-hegység mikrokörzeteinek földhasznosítása 1895-ben (%-ban)

Mikrokörzetek	szántó	kert, szőlő, gyümölcsös	rét és legelő	erdő	egyéb	összesen
a) Tokaj-Hegyalja	37,38	6,20	28,39	20,93	7,10	100
b) Abaúji-Hegyalja	55,91	4,00	16,11	16,94	7,04	100
c) Erdővidék	12,12	1,14	9,26	75,28	2,20	100
d) Hegyköz	30,81	2,44	18,29	44,90	3,56	100
Zempléni-hegység	34,33	4,47	21,90	33,59	5,71	100

A 16. században, amikor a török terjeszkedés elpusztította a leghíresebb borvidékünket, a Szerémséget, a termelés súlypontja áthelyeződött a Mátraalja, Bükkalja és Tokaj-Hegyalja területére. A szőlőaszúbor felfedezése (1650 körül), továbbá a szőlő birtoklasmódja, a jobbágyság termelési érdekeltsége és a külföldi (főleg lengyel és orosz) borpiac növekvő igénye, felvevőképessége a termelés dinamikus növekedését mozdította elő.

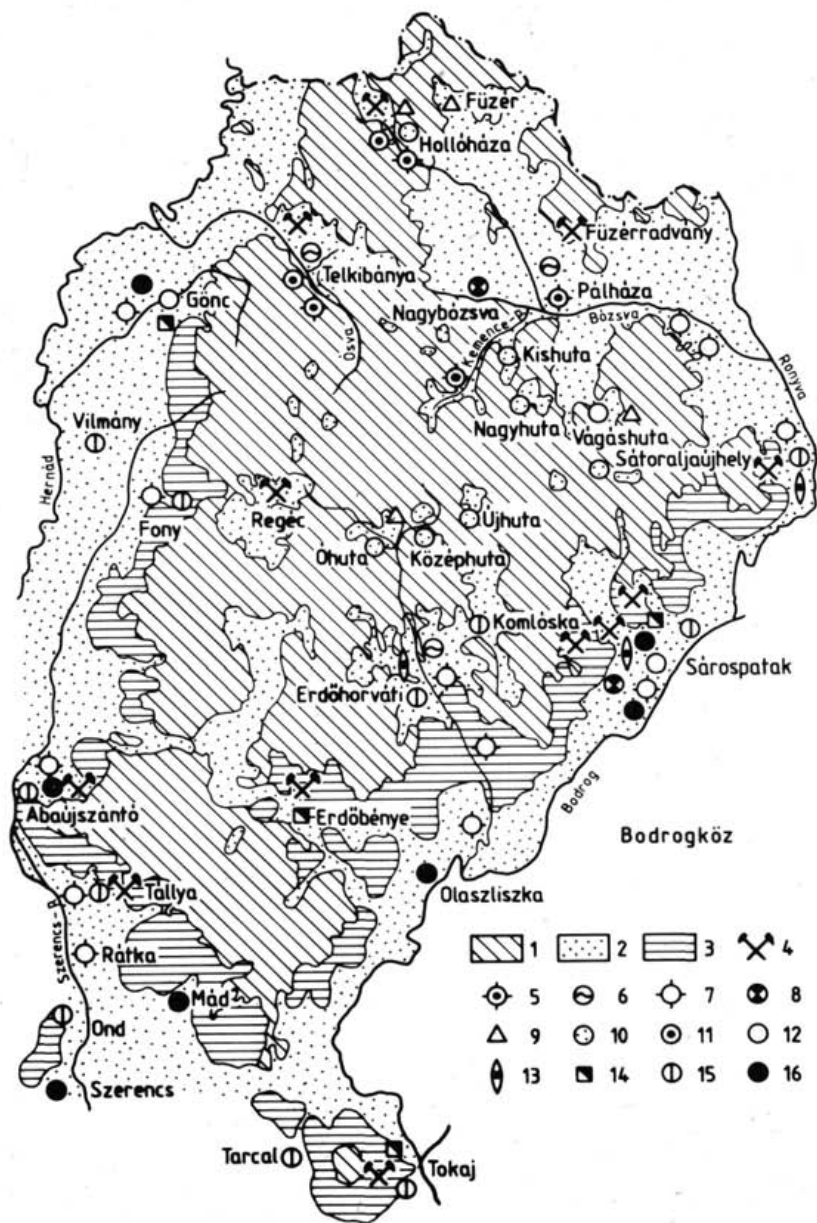
A tokaj-hegyaljai szőlők a 18–19. században Magyarország – Erdély és Horvát-Szlavónia nélkül – szőlőterületéből 1,6–1,8%-kal részesedtek.

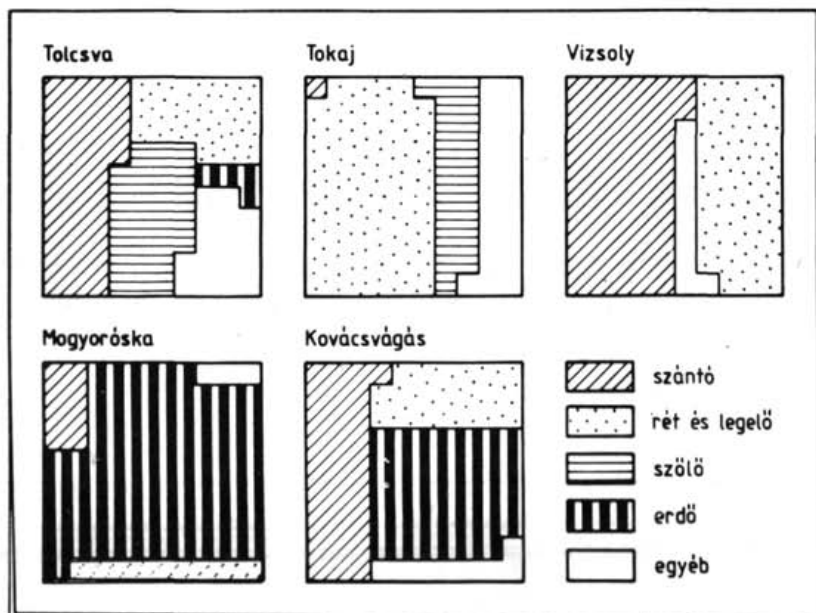
A szőlőskertek és ültetvények a promontóriumnak (= szőlőhegyek) délies expozíciójű, meleg lejtőit, a *málokat* foglalták el. A 15–30°-os lejtőket hasznosító *szőlőtermelő zóna*, mely az abaújszántói Sátor-hegytől az újhelyi Sátor-hegyig húzódott, és kb. 250–300 m, ritkábban 350 m magasságig terjedt. A hegyaljai szőlők maximális kiterjedése elérte a 14 000 kat. holdat (= 8056 ha), de a 18–19. század fordulójától – a Habsburgok számunkra kedvezőtlen gazdaság- (vám-) politikája miatt – a szőlőterület fokozatosan csökkent. 1873-ban alig 10 500 kat. hold (= 6042 ha) szőlőt rögzítenek a statisztikák. A 18. században 9%-kal, 1873-ban 6,8%-kal részesedett a szőlő a mikrokörzet teljes földalapjából, tehát a 18–19. században (és korábban) *nem volt Tokaj-Hegyalján szőlőmonokultúra*, mint azt a gazdaságtörténeti és néprajzi irodalom állítja.³

Az intenzív szőlőművelés és a borászat a mikrokörzet legfontosabb és jellegadó ágazata volt, melynek értéktermelése többszöröse lehetett a területi arálynak. Tokaj-Hegyalja allodiális és paraszti gazdaságainak mindenkor a szőlő- és bortermelés jelentette a *legfőbb jövedelmi forrást*. A szőlő- és bortermeléshez, mint gazdasági alapágazathoz egy sor kisipari tevékenység (pl. speciális szerszá-

3. Frisnyák S., 1984, 1985.

2. ábra. A Zempléni-hegység 18–19. századi gazdasági élete (vázlat). 1 = erdő, 2 = szántó, rét és legelő, 3 = szőlő, 4 = bánya, 5 = békasótörő-malom, 6 = fűrészmalom, 7 = vízimalom, 8 = szélmalom, 9 = hamuzsírőző, 10 = üvegghuta, 11 = porcelángyár, 12 = fazekasipar, 13 = tégl- és cserépegőző, 14 = hordókészítés, 15 = szesz- és söripar, 16 = falusi és mezővárosi ipar

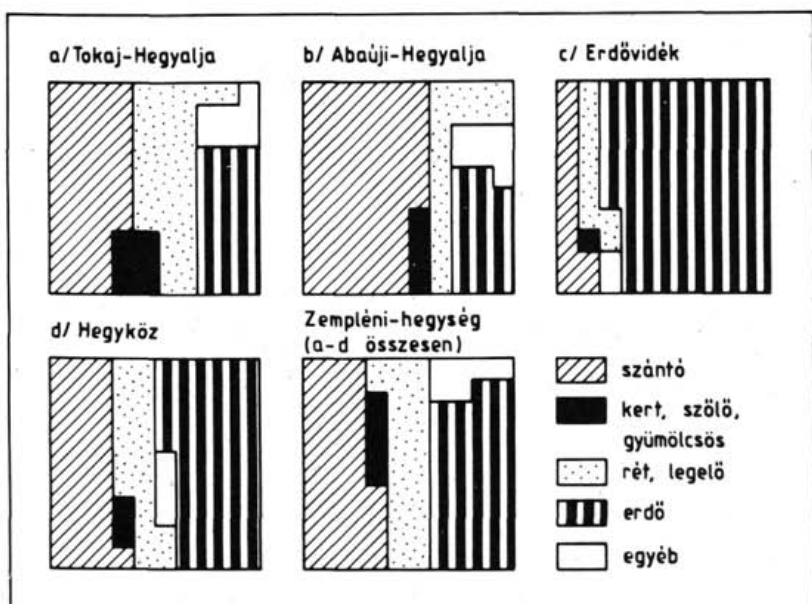

3. ábra. Földhasznosítási struktúrák a 19:század közepén

mok, hordók, dézsmák készítése), továbbá a borkereskedelem, a borfuvarozás stb. kapcsolódott. A szőlő- és borgazdasági komplexum a mikrokörzet munkaerő-gazdálkodásában is a legfontosabb helyet foglalta el. A belterjes szőlőművelés munkaerő-szükséglete meghaladta a helyi munkaerőforrást, így évszázadokon át a szomszédos mikrotájokról, a Felvidékről (sőt Lengyelországból is) fogadott szőlőmunkásokat a környező agrártájak (pl. Bodroghoz, Takataköz, Harangod, Nyírség stb.) idénymunkásain kívül.

A gazdaságtörténeti dokumentumok szerint a 17–18. században 1000–1200 négyszögről szőlő megművelése 100–120 munkanapot igényelt.⁴ Eszerint egy kat. hold (= 1600 négyszögről) szőlő művelésére évi 160 napra volt szükség. *Pap Miklós* 20. századi tapaszt-

4. Bodó S., 1979.; *Hőgye I.*, 1983.

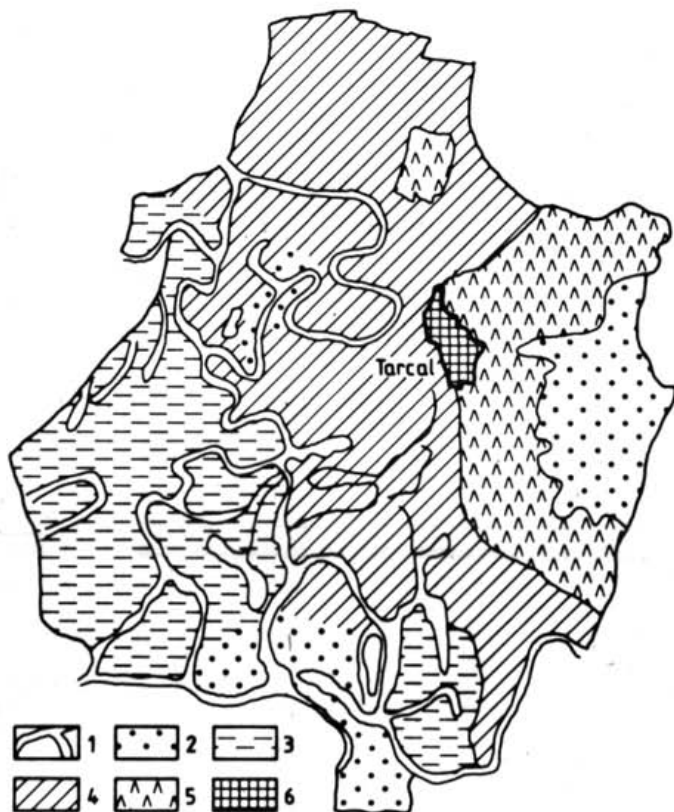
4. ábra. A Zempléni-hegység mikrokörzeteinek földhasznosítása a 19. század végén

talatai alapján egy kat. hold szőlő (= 5500 szőlőtőke) hagyományos műveléséhez 240 munkanapot tart szükségesnek.⁵ A 18. században a 14 000 kat. hold szőlő (kb. 77 millió szőlőtőke) művelése – a Pap M. által közölt 240 munkanap/kat. hold értékkel számolva – több, mint 3,3 millió munkanapot igényelt. Egy szőlőművelő – az ünnepek és a robotnapok miatt – a szőlőművelés nyolc hónapos periódusában kb. 160–180 nap tudott bért munkát vállalni vagy saját szőlőkertjében dolgozni.⁶ Így a *Tokaj-hegyaljai szőlők megműveléséhez* a 18. században 18–21 000, 1873-ban 14–15 000 munkásra volt szükség.

A mikrokörzet szőlő- és borgazdasága az 1885-ben megjelent *filoxéra-pusztítás* következtében válságos helyzetbe került (a szőlő-

5. Pap M., 1977.

6. Hógye I., 1983.

5. ábra. A hegyaljai szőlőtermelő települések jellegzetes földhasznosítási övezetei Tarcal példáján (Kneidinger András 18. századi kéziratos térképe alapján).
1 = régi folyómeder-maradvány, 2 = erdő, 3 = rét és legelő, 4 = szántó, 5 = szőlő, 6 = belsőség

terület 1/3-ra csökkent, a maradék szőlőskertekben leromlott a termésátlag és a minőség). A szőlőrekonstrukció – a kistermelők tőkeszegénysége miatt – lassan bontakozott ki, de néhány évtized alatt megváltoztatta Tokaj-Hegyalja ősi képét. Az egyforma sor- és tőketávolság, mely a filoxéra előtt általában hiányzott, a modern szőlőkultúra megjelenése volt.

A szőlőre specializált mikrokörzet a földalap 90%-án igen változatos erdő- és mezőgazdasági tevékenységet folytatott. Az össze-

rület 1/5 részét a középhegységi és ártéri erdők foglalták el (pl. az erdősültség Erdőbényén és Erdőhorvátiban elérte az 50%-ot). *A szántóföldek nagy kiterjedésük (a földalap több mint 1/3-a) ellenére sem tudták biztosítani a mikrokörzet népességének és vendégmunkásainak élelemszükségletét. A szántógazdálkodásban az extenzív gabonatermelés dominált. A 18. században elterjedt burgonya- és kukoricatermelés a 19. század derekán már elsőrendű jelentőségű. A textilipari növények közül a kender és len termelése a Bodrog-parti településsorban összpontosult. A Bodrogköz és a Takta-
köz Tokaj-Hegyaljához tartozó peremterületein a differenciált ártéri gazdálkodás (ezen belül az extenzív szarvasmarhatartás, a folyami, tavi, réti és rekesztő halászat) jelentette a racionális terület-hasznosítást. A 22 000 darabot meghaladó szarvasmarha-állomány a mikrokörzet népességéhez képest igen jelentősnek értékelhető (1895). A ló- és a juhtenyésztés soha sem volt jelentős. A szállítási viszonyok javulásával (a hegyaljai és a kapcsolódó vasútvonalak megépítése után) a mikrokörzetben fellendült a sertéshizlalás. (A hegyaljai sertéseket a kassai sertésvásárokon értékesítették).*

A hegyaljai borfalvak és -városok 18–19. századi mappái a területgazdálkodás térbeli rendjét is szépen ábrázolják. A táj- és településtérképeken a termelés négy-öt, a domborzati viszonyoknak megfelelően ismétlődő övezetét figyelhetjük meg (*erdő, szőlő, szántó, ártéri rét és legelő, a folyó mentén ártéri erdő*). Ezek a termelési szférák – a szőlő magassági határainak megváltozását, a 15–30°-os lejtőkről az alacsonyabb, ún. szoknyaterületre vándorlását is figyelembe véve – ma is megtalálhatók, jelezve az ember és a földrajzi környezet szoros, a termelésben megnyilvánuló kapcsolatát.

*A 17–18. században Tokaj-Hegyalja a történelmi Magyarország egyik leggazdagabb és legfejlettebb területe.*⁷ A szőlő- és bortermelés bázisán fejlődő hegyaljai mezővárosok a korabeli céhes ipar telephelyei is voltak. A 17. században a mezővárosok aktív kereső népességének 20–25%-a foglalkozott ipari termeléssel.⁸ A manufaktúrák a Hegyalja „háttérében”, az Erdővidék és a Hegyköz területén létesültek, de a termelési-kereskedelmi kapcsolatok révén a hegyaljai oppidumok fejlődéséhez is hozzájárultak. A 17–18. szá-

7. Hajdú Z., 1977.; Varga G.-né, 1970.

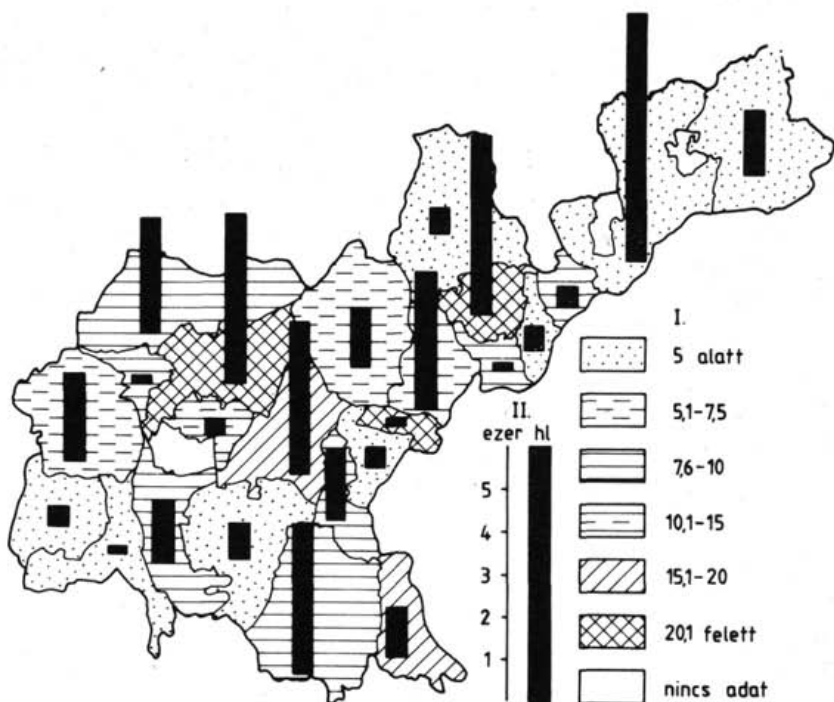
8. Makkai L., 1966.

zadban a mezővárosi ipar a szőlő- és borgazdasági komplexum szolgálatában állott, de ettől független – a helyi nyersanyagbázisra, a lokális és tágabb fogyasztópiacra épülő – ágazatai is kialakultak (kőbányászat, kőfaragás, malomkőkészítés, faipari termékek gyártása stb.). A 18–19. század fordulóján a borexport csökkenése és ennek következményeként az egész szőlő- és borgazdaság hanyatlása miatt az ipari fejlődés lefékeződött, majd stagnált. A tőkés gazdaság kibontakozási szakaszában Tokaj-Hegyalja ipari struktúrája alapvetően nem változott, de egyes kézműipari, majd gyáripari termékeivel továbbra is hozzájárult a mezokörzeten kívüli iparszegény területek (pl. a Bodrogköz, Taktaköz, Rétköz, Nyírség, Harangod) ellátásához.

A gazdasági élet fejlettségével függ össze Tokaj-Hegyalja nagy népsűrűsége és urbanizálódása. A 18. századi adatok sajnos hiányosak, 1784/87-ben három település nélkül Tokaj-Hegyalján 38 000 fős népesség állapítható meg.⁹ Ekkor a népsűrűség 52 fő/km², csaknem duplája az országos átlagnak (= 28,8 fő/km²). A 19. századi válságjelek és folyamatok ellenére Tokaj-Hegyalja népessége tovább növekedett (1851 = 55 999, 1870 = 63 663, 1900 = 79 242).

A mikrokörzetben két településsor alakult ki: az első a peremlépcső Bodrog-parti szélén (pl. Tokaj, Olaszliszka, Sárospatak), a második a szőlőhegyek lábánál (pl. Mád, Erdőbénye, Tolcsva). A Bodrog menti falvak és mezővárosok – mivel a geográfiai feltételek itt változatosabbak – a 18–19. században többféle szerepkört (funkciót) láttak el, mint a hegylábi települések. A Tokaj-Hegyalján húzódó „vásárvonal” legjelentősebb kereskedővárosai Szerencs, Tokaj, Sárospatak és Sátoraljaújhely. Tokajban a legfontosabb városfejlesztő tényező a piacközponti szerepkör volt, melynek alapját a tiszai átkelőhely, a régiók közötti áru- és személyforgalom, továbbá a Hegyalja bortermeleése képezte. A mezővárosok védelmi (katonai) jelentősége a Rákóczi-szabadságot követő időben gyakorlatilag megszűnt (Tokaj, Szerencs, Sárospatak). Tokaj-Hegyalja mezővárosai a középfokú iskolák létesítésével és fenntartásával – távolabbi területekre is kisugárzó – művelődési-oktatási feladatokat is elláttak. Kiemelkedő tudományos-kulturális központ Sárospatak, a magyar nemzeti művelődésnek egyik legősibb oktatási intézményével.

9. Danyi D.–Dávid Z., 1960.

6. ábra. Tokaj-Hegyalja szőlő- és borgazdasága 1837-ben. I = a szőlő %-os részese a mezőgazdasági földalpból, II = a termelt bor mennyisége

A mikrokörzet településeinek 18–19. századi térszerkezetét a történelmi források és a mai város- és faluképi vizsgálatok alapján többé-kevésbé rekonstruálhatjuk. A borfalvak és -városok *belső struktúráját különböző szerepkörű település egységek alkotják*. S ezek az eltérő, termelő és nem termelő funkciót ellátó objektumok (vagy objektumcsoportok) bizonyos – általánosítható – rendszer szerint helyezkednek el.

A települések *magját* (általában magasabb mikrotérszínen, az áthaladó országút mellett) a *templom*, az *iskola*, a *község- vagy városháza*, a *piactér*, továbbá az *üzletek*, a 19. századi *pénz- és hitelintézetek* épületei és a *mesteremberek műhelyei* jellemzik. A településközpontban vagy környékén helyezkednek el a gazdag *szőlőbirtokosok* és *borkereskedők kastélyai*, *boltíves kúriái* és *udvarházai*

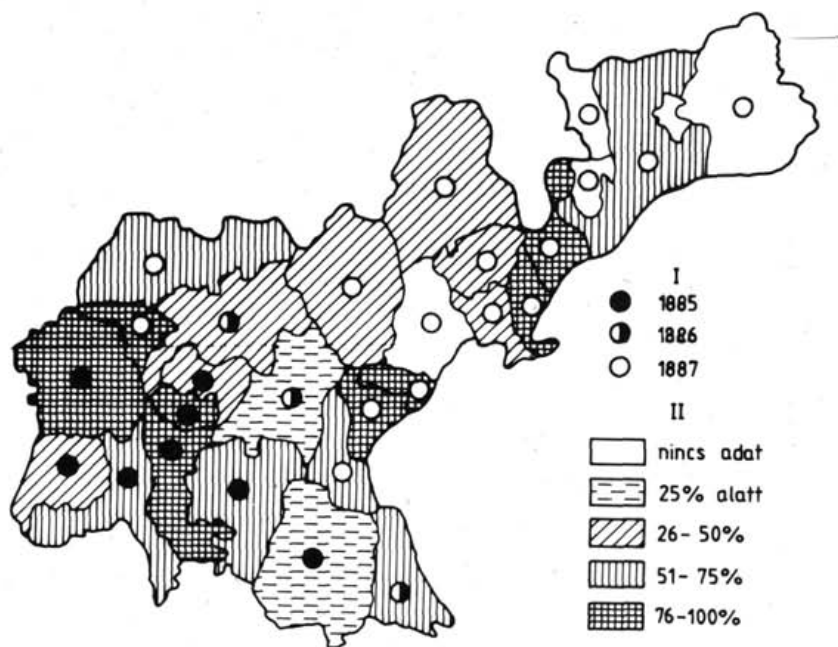
(Bodrogkeresztúr, Mád, Tállya, Tolcsva). A városias (emeletes épületekből álló) magot a *szőlősgazdák lakóövezete* veszi körül. A hegyaljai parasztgazdaságok portái – a gazdasági épületekkel, a szőlő feldolgozására szolgáló *présházakkal, pincékkel, továbbá istállókkal* – egyben üzemi telephelyek is. A nagyobb térigényű mesterségek (pl. a kádárok) telephelyei a települések szélén létesültek (pl. Erdőbénye). A környezetkárosító ipari tevékenységek (pl. a vargák vagy a sárospataki fazekasok) is a periférikus területekre szorultak. A vargák a Bodrogra nyúló telkeken építették fel lakó- és üzemépületeiket. A tokaj-hegyaljai településmodellt színezik a jellegzetes *pincék és pincenegyedek*.

A mikrokörzet a mezővárosok nagy számával egyedülálló a magyar településhálózat térszerkezetében. A 18–19. században a tokaj-hegyaljai mikrokörzetnek több gazdasági központja volt, ezek a kistáj peremén, excentrikusan helyezkednek el (Abaújszántó, Tokaj és Sátoraljaújhely).

b) A Zempléni-hegység legkisebb (= 213,2 km²) gazdasági mikrokörzete az *Abaúji-Hegyalja* (régebbi nevén Mező- és Telkesdülő). A mikrokörzet a hegység nyugati *kettős peremlépcsőjét* foglalja magában. A 3–5 km széles alacsonyabb lépcső 15–20 m-re, Göncnél több mint 40 m-re emelkedik a Hernád-völgy fölé. Keleti oldalán a 200–300 m-ig magasodó szőlőhegyek képezik a második domborzati (termelési) szintet. A települések általában mindkét geomorfológiai szintből részesülnek, de egyesek a Hernád süllyedékterületére, mások a középhegységi területekre is kiterjednek.

Az Abaúji-Hegyalja a 18–19. században jellegzetes *agrárkörzet gabonatermelő* (kiegészítésképpen *szőlőtermelő és állattenyésztő*) *profillal*. Legfontosabb természeti erőforrása a termőföld. Kitűnő („első osztálybéli”) talaját *Fényes E.* a települések leírásánál rendre megemlíti.¹⁰ Jó termőképességű mezősségi jellegű talajain a *szántógazdálkodás*, a Hernád alluviumán és a hegylábövezet magasabb lejtőin az *állattenyésztés* geográfiai feltételei kedvezőek. A Zempléni-hegység mikrokörzetei közül itt a legjobb a földellátottság (1895-ben *területének több mint 55%-a szántó, 4%-a kert, szőlő és gyümölcsös, 16,1%-a rét és legelő, 16,9%-a erdő*). Az egy főre jutó szántó a 19. század közepén több mint 0,8 hektár, ami – a kitűnő hozamok mellett – alapja volt az árutermelő mezőgazdálko-

10. *Fényes E.*, 1851.

7. ábra. A filoxéra megjelenése (I) és pusztítása (II) Tokaj-Hegyalján

dásnak. A szántóterület 2/3-át a gabonafélék foglalták el. A mikro-körzet kenyérgabona-termelésének nagy részét a Felvidéken, pl. Kaszán, Szepes és Sáros vármegyében értékesítették, kisebb hányadát a szomszédos Erdővidék lakói vásárolták meg az ide szállított fa és egyéb erdei termékek ellenértékeként. A jellegadó búza mellett a sörárpa, tengeri, burgonya, len, kender, továbbá a takarmány-, a zöldség- és főzelékfélék termelése is számottevő, helyenként és időnként meghaladta a helyi szükségleteket.¹¹

A hegylábtelejtőket 200–250 m-ig szőlőskertek és gyümölcsösök díszítették. A filoxéra előtt a mikro-körzet fontos szőlő- és bortermelő terület, de nem tartozott Tokaj-Hegyalja történelmi borvidékéhez. A Keleti-féle statisztika szerint 1876-ban a szőlő 1805 hektárt foglalt el (a szőlőtermelő falvak és mezővárosok összterületének 8,9%-át). A szőlők 55%-a Gönc területéhez tartozott (itt a szőlő a

11. Sziklay J.–Borovszky S., 1895.

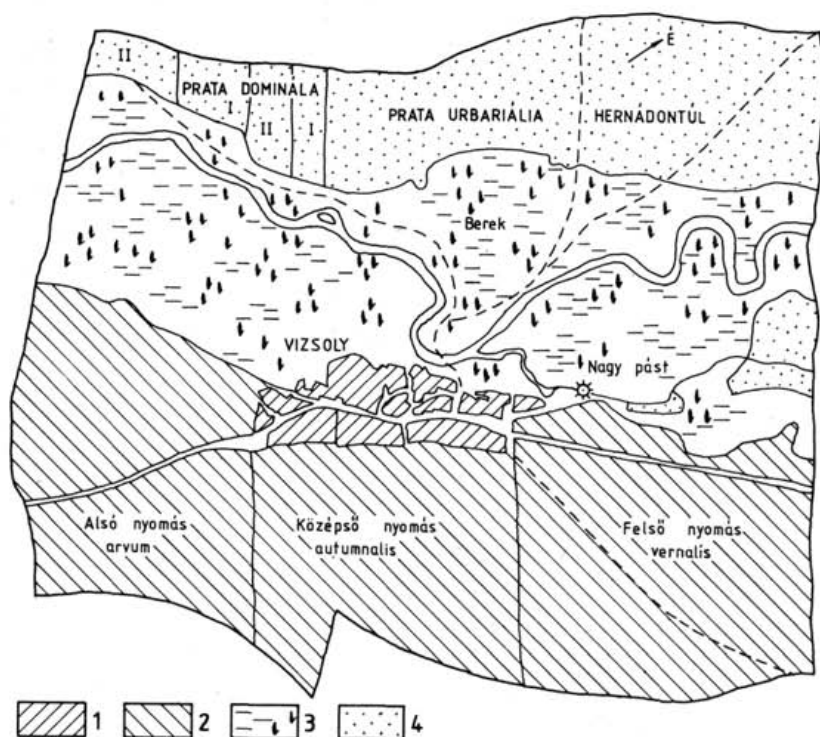
mezőgazdasági földalap 1/4-ét képezte). A gyümölcsösök közül a cseresznye-, meggy- és kajsziarack-termelés volt a legjelentősebb (Boldogkőváralja, Hejce, Gönc, Göncruszka stb.). A 19. század végén a *filoxéra-pusztítás következményeként a mikrotáj szőlő- és gyümölcssterülete több mint felére csökkent.*

Néhány hegylábi település kivételével a falvak a Hernád-völgyéből is részesedtek, ahol a kiterjedt rétek és legelők az állattenyésztés természetes takarmánybázisát alkották (pl. 1865-ben Göncruszván 26,6%, Vizsolyban 38,8% volt a rét- és legelőterület aránya). A mikrokörzet 18–19. századi állatállományáról csak szórványos adataink vannak. Az 1895. évi statisztikai források alapján a mikrokörzet szarvasmarha-állománya kb. 6000-re tehető. A legnagyobb állománnyal Gönc, Boldogkőváralja és Vizsoly rendelkezett. A lótenyésztés a fuvarosfalvakban (Gönc, Vizsoly) volt számottevő. A kb. 12 000-es juhállomány meglehetősen egyenetlenül helyezkedett el, a legtöbb Boldogkőváralján, Göncruszván, Vilmányban, Göncön és Vizsolyban volt.¹²

A mikrokörzet 18–19. századi *gazdasági központja Gönc* mezőváros – a hajdan volt megyeszékhely –, de a környező piac- és vásárhelyek is erős vonzást gyakoroltak (pl. Abaújszántó, Kassa, Szerencs, Szikszó stb.). Gönc termény-, fa- és állatkereskedelmi központ volt, forgalmi és igazgatási szerepkörrel, a helyi nyersanyagbázisra és fogyasztópiacra épülő kisiparral (pl. *hordógyártás*). A 19. századig Boldogkőváralja is mezőváros, vonzásterülete azonban csak a legszűkebb környezetére terjedt ki. A mezővárosi kisipar mellett a földműves falvak malomipara (pl. Vilmány, Vizsoly) érdemel említést.

A termelés kedvező természetföldrajzi alapjai (= termőföld) és társadalmi-gazdasági feltételei miatt a mikrorégió sűrűn lakott terület volt. Gazdaságföldrajzi helyzetét – és áttételesen a népesség számát – előnyösen befolyásolta a tájat átszelő *közlekedési folyosó* (az exportban is fontos szerepet játszó északi „*borút*”). A mikrokörzet népességmegtartó ereje a 19. században csökkent (1851-ben 17 740, 1870-ben 15 477, 1900-ban 13 813 a lakosság száma). Érdekes, hogy a szomszédos Erdővidék és a Hegyköz demográfiáját ebben az időben a stagnálás, a Tokaj-Hegyalját a népességnövekedés jellemzi. A 19. század közepén a Zempléni-hegység mikrorégiói

12. Varga G.-né, 1970.

8. ábra. Háromnyomásos gazdálkodás az Abaúji-Hegyalján a 19. század elején.
1 = belsőség, 2 = szántó, 3 = ligeterdő, 4 = rét és legelő

közül az *Abaúji-Hegyalján a legnagyobb a népsűrűség* (1851-ben 83 fő/km², 20 fő/km²-rel magasabb, mint a gazdaságilag legfejlettebb tokaj-hegylajai mikrokörzetben).

c) A Zempléni-hegység erdőben gazdag középső és északi területeit gazdaságföldrajzi tájfelosztásunkban *Erdővidéknek* nevezzük.

Az Erdővidék 293,23 km², a mezokörzet összterületének 18,1%-a (1. táblázat). E mikrokörzet a 18–19. században több mint 40%-kal részesedett a Zempléni-hegység erdőállományából.

A Zempléni-hegység erdőterületeinek idő- és térbeli változásait az I. katonai térképfelvételtől (1780-as évek) lehet nyomon követni. Régészeti és történeti források alapján azonban tudjuk, hogy

a kultúrtájak a hegylábfelszíneken, a lejtős-erdős-sztyepp vegetáció területén alakultak ki.¹³ A kultúrtáj a honfoglalás korától fokozatosan terjedt, behatolt a *félmedencékbe* (pl. Erdőbénye, Fony, Tolcsva), a *patak völgyekbe* és a 350–450 m *magasan fekvő kismedencékbe* (a Regéci-, Sima-Baskói- és Komlóskai-medence). A 17–18. században, amikor a hegység belső területeinek gazdasági birtokbavétele felerősödött, a korábbi évszázadoknál nagyobb mértékben folyt az erdők irtása. A 17–19. században 11 000 kat. hold (= 63,3 km²) erdőterületet irtottak ki.¹⁴ Az irtványföldek 54,5%-át (= 34,5 km²) rétek és legelők, 45,5%-át (= 28,8 km²) szántóföldek foglalták el. Az erdőirtás a szlovák és ukrán telepese falvak környékén öltött nagyobb mértéket. A 18–19. századi erdőirtás a manufaktúraipar energia- és nyersanyagellátása mellett a szántóföld- és legelőnyerés céljából is jelentős volt. A 18–19. század fordulóján a Zempléni-hegység kultúrtájai elérték optimális határukat.¹⁵ Az irtványtelepülések szántó, rét és legelőterületei a 19. század elején stabilizálódtak.

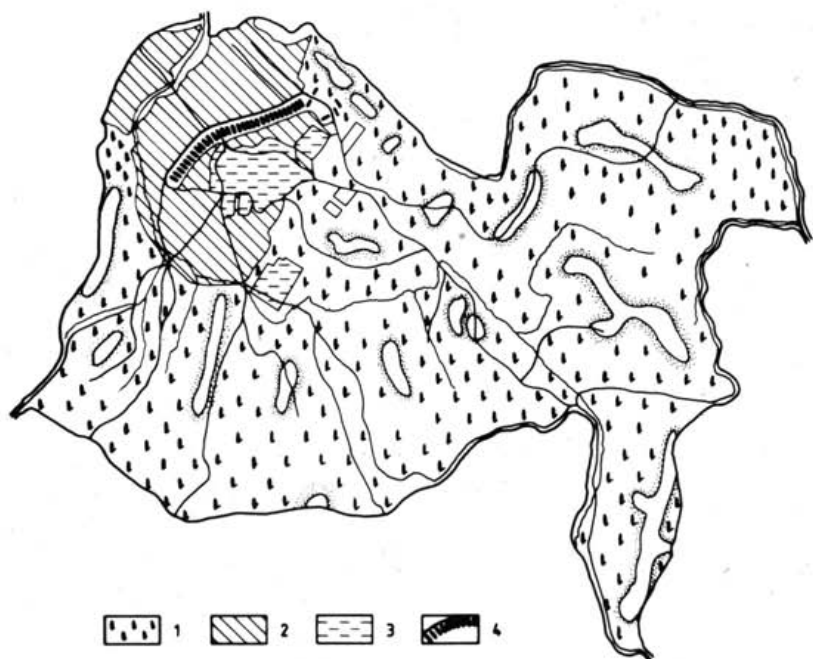
A hegység erdői – a klímaviszonyoknak megfelelően – *magasági övezetekbe* rendeződtek. A hegylábfelszín (krioglacisok és pedimentek) kultúrtájai felett, kb. 400–600 m-ig a kocsánytalan tölgyes, 600–700 m között a gyertyános-tölgyes, ennél magasabb régiókban a montán bükkös erdőtársulás alakult ki. A Zempléni-hegység 18–19. századi *faállománya* (150 m³/ha átlagos fatömeg-termelékenységgel és 550–600 km²-es erdőterülettel számolva) kb. 8,2–9 millió m³-re becsülhető.

Az erdő, mint a gazdasági élet alapja, az Erdővidék mikrokörzetében a legjelentősebb (2. táblázat). A mikrokörzet erdősültsége a 19. század közepén meghaladta a 75%-ot, de egyes falvakban még magasabb erdőarányt jeleznek a korabeli statisztikák (pl. Komlóskai 82%, Regéci 86%). Az Erdővidék természeti erőforrásai a komplex erdőhasznosítás (erdőkielés) kedvező feltételeit biztosították. A mikrokörzet népe a 18–19. század gazdasági életében, földrajzi munkamegosztásában alapvetően az erdőgazdálkodással, a fakitermeléssel, -feldolgozással és -fuvarozással vett részt (pl. épület- és tűzifa, faszén, fa használati eszközök, szerszámok,

13. Varga G.-né, 1970.

14. Járasi L., 1984.

15. Frisnyák S., 1987.

9. ábra. Jellegetes erdőgazdasági település (Mogorócsa) 18. századi földhasznosítása (Römis F. 1784-ben készült térképe alapján). 1 = erdő, 2 = szántó, 3 = rét és legelő, 4 = lakó- és gazdasági épületek

különböző erdei termékek stb.). Gazdasági kapcsolatai az Abaúji-Hegyalja, a Hernád-völgy, a Harangod és a Taktaköz településeivel voltak a legélénkebbek, de Tokaj-Hegyalja is igényelte egyes termékeit (pl. szőlőkaró). Az erdő életforma-teremtő ereje mellett a *bánya- és manufaktúraipar az Erdővidék gazdasági életének másik jellegadó ágazata* (pl. Telkibánya 18. századi arany- és ezüsttermelése, kőedény- és porcelánipara, Hollóháza és a regéci Huták-völgye hamuzsírforró- és üvegipara stb.). A bánya- és manufaktúraipar termékei a mezorégió belső szükségleteinek kielégítésén kívül a távolabbi területek ellátásában is fontos szerepet játszottak.

A népi erdőkiélés (= erdőgazdálkodás) része volt a *vadászat és a hegyi pásztorkodás* is (erdei tisztások legeltetése, a nedves völgytalpak kaszálórétjeinek hasznosítása, makkoltatás stb.). Az Erdővidék *földművelése csak másodlagos* a komplex erdőhasznosítási

tás mellett. A szántóföld (= 3535,91 ha) az összterülethez (= 29 323,32 ha) képest kevés (1900-ban 12,12%). Az egy főre jutó szántóterület (1900-ban 0,51 ha) megegyezik a Zempléni-hegység átlagával (= 0,50 ha/fő). Az irtványföldek termőképessége – a kedvezőtlen agroökológiai potenciál következményeként – igen alacsony. Az Erdővidék falvaiban a földművelés nem öltött áruter-melő jelleget az *apró életkamrák szántógazdálkodása az önállós szolgált*.¹⁶ Az intramontán kismedencéket és a patak völgyek kiszélesedő szakaszait elfoglaló életkamrák (pl. Baskó, Mogyoróska, Sima) élelmiszer-gazdasága soha nem tudta kielégíteni a helyi szükségleteket. Az agrártermelésben alkalmazott módszerek és munkaeszközök alapján a néprajztudósok a zempléni Erdővidéket a *kárpáti jellegű gazdálkodás* kategóriába sorolják.¹⁷

A táj népességtartó kapacitása alacsony (1851-ben 6566, 1870-ben 7037, 1900-ban 6916 ember élt az Erdővidék falvaiban). Népsűrűsége (1851-ben 22,39, 1870-ben 23,99, 1900-ban 23,58 fő/km²) csaknem 1/3-a a Zempléni-hegység átlagának. Az erdőtelkes települések munkaerőfeleslegét a 18–19. században a tokaj-hegyaljai szőlő- és borgazdaság túlnyomóan idényjellegű munkái költötték le.

d) A Hegyköz és a Zempléni-hegység legnagyobb része a honfoglalás és az Árpádok korában *összefüggő erdőség* volt, melyet a korabeli feljegyzések *Nagyerdő* néven emlegetnek.¹⁷ A Bózsva- és mellékvölgyeire kiterjedő, 226,6 km²-es *medencetáj ősi képe a gazdasági birtokbavétel két időszakában, a 13–14. és a 18–19. században teljesen átalakult*. A betelepülők – a 18–19. században szlovákok és kisebb mértékben más etnikumok – az általuk kiirtott erdő helyén a „vágásokon” alakították ki szántóföldjeiket és településeiket (pl. Vágáshuta, Kovácsvágás). Az *irtványföldi szántók és a patak völgyek* (Bózsva-, Bisó-, Kemence-patak, füzérkajatai Falu-patak, a Godolya-árok stb.) *kaszálórétjei* – az *erdőhasznosítással* együtt is – csak szűkös megélhetést biztosított az itt élők számára. A Hegyköz a nagyarányú természetátalakító (kultúrtájnövelő) munkák ellenére is alapvetően *erdőgazdasági terület* maradt, az önállósítást alig meghaladó földműveléssel és *állattenyésztéssel, bánya- és*

16. Ikvai N., 1981.

17. Ikvai N., 1981.; Petercsák T., 1981.

18. Györffy Gy., 1963.

10. ábra. Vily földhasznosítási térképe (Hlavács B. 1863-ban készült mappája nyomán). 1 = szántó, 2 = legelő, 3 = rét, 4 = belsőség, 5 = erdő, 6 = vízimalom

manufaktúraiparral. Földalapjának (= 22 666 hektár) kb. felét az erdők foglalták el, a szántó 1895-ben 30,81%-os részesedéssel a második helyen állott. (Szántóföldjeinek aránya kb. két és félszer nagyobb, mint az Erdővidéken).

A 18–19. században a mikrotáj lakói *két- és háromnyomásos rendszerben* gazdálkodtak. Pl. háromnyomásos gazdálkodás volt Füzéren, Felsőregmecen, Nyíriben, Mikóházán stb. A nyomásrendszerbe nehezen tartozó területekkel (a középkori permanens egymezős rendszer maradványaival), a „Tanorok”-kal is találkozhatunk egynéhány helyen (Füzér, Nyíri, Pálháza). E földeket gabonával és zöldségfélékkel hasznosították és általában csatlakoztak a belterületi kertekhez. Az *irtványföldeken* – mint ezt a 18–19. századi mappák is bizonyítják – *a lejtővel párhuzamos parcellákon erős volt a talajerózió*, a termőföld lepusztulása (Kovácsvágás, Kishuta stb.). Pl. Mikóháza határában a Nagy- és Kis-Polyán környéki szántóföldeket széles és mély eróziós árkok tagolták.¹⁹ A termőföld védelmét helyenként teraszos műveléssel segítették elő (Kovácsvágás, Kishuta stb.). A *teraszos művelést* a térképek nem ábrázolják, de az írott források²⁰ és a terepbejárásaink ezt egyértelműen igazolják. A hegyi patakok eróziós és árvízi pusztításai is károsították a

19. Frisnyák S., 1985.

20. Balassa I., 1964.

mélyebb fekvésű termőföldeket (pl. Nyíriben a Tető nevű hátrészt).

A hegyközi falvak területfelhasználása – a természetföldrajzi feltételekhez igazodva – racionális módon történt. A 250–300 m-nél magasabb térszíneket *erdők* foglalták el, az enyhén hullámos (tufa-) felszíneken a *szántóföldek*, az eróziós lejtőkön a legelők, a nedves-vizenyős patak völgyekben a *kaszálórétek* voltak jellemzőek.

A mikrokörzet gazdálkodását a mezőgazdasági termelvények széles skálája is jelzi. A szántóföldi termelésben a *gabonaféléknek* (elsősorban az őszi búzának) volt kiemelkedő jelentősége. (Az őszi búza 50–70%-kal részesedett az összes gabonafélék termeléséből). A rozs, árpa, zab, pohánka (= tatárka) és a köles termelésével mindenhol foglalkoztak. A burgonyatermelést a Hutákra betelepülő szlovákok honosították meg. A kukoricatermelés 1779-ben a füzérradványi allodiális földeken kezdődött, majd később a 18–19. század fordulóján a paraszti gazdaságokban is elterjedt. A kukorica-, burgonya- és répatermelésnek már nem tudtak helyet szorítani a kialakult nyomásrendszeren belül, ezért a nyomásos gazdálkodáson kívül – újabb irtásföldeken – tengeri-, burgonya- és répaföldeket létesítettek (pl. Mikóháza, Kovácsvágás, Pálháza). A kukoricatermelés fellendülését – egyebek közt – az is elősegítette, hogy a takarmányozás a makkoltatásra alkalmas erdők irtása következtében egyre nehezebbé vált.²¹ A veteményeskertekben káposztát, babot, lencsét (Kovácsvágás, Nyíri, Füzérradvány) és kendert termeltek. A kenderföldek a falvak közelében helyezkedtek el. Az *állattenyésztés* takarmánybázisát az erdők tisztásai, az irtásos eredetű kaszálórétek, a patak völgyek szénatermő rétjei (és bizonyos mértékben a parlagoltatott földek) szolgáltatták. A 18–19. században a mikrokörzet állattenyésztése – a korábbi időszakokhoz képest – csökkent.²² A vizsgált időszakban a legfontosabb és legjobban hasznosítható állat a *szarvasmarha* és a *ló*. A szarvasmarhatartás – az igaerő és a trágya biztosítása céljából – az egész Hegyközben általános volt. A lótenyésztés az átlagosnál nagyobb mértékben Kovácsvágáson alakult ki, ahol a lakosság egy része *fuvarozással* foglalko-

21. Balassa I., 1964.

22. Petercsák T., 1978.

zott. A juhtenyésztés a 19. század közepétől visszafejlődött, ellenben megnőtt a sertés- és baromfitenyésztés jelentősége.

A Hegyköz a táji munkamegosztásban az épület- és tűzifával, erdei, bányá- és manufaktúraipari termékekkel, kisebb mértékben egyes élelmiszer-féleségekkel vett részt. *Ipari üzemei a periferián, az irtványföldek és az erdő érintkezési zónájában* (az ún. hutatelepüléseken) *alakultak ki*. Fűrészmalmaikat a Bózsva- (= Malom-) patak kinetikai energiája működtette (pl. Pálháza).

IRODALOM

Bakó F.,

1961. Egri borospincék. Heves Megyei Tanács Idegenforgalmi Hivatala, Eger.

Balassa I.,

1964. Földművelés a Hegyközben. Mezőgazdaságtörténeti tanulmányok I. Bp.

1975. A filoxéra Tokaj-Hegyalján. A Herman Ottó Múzeum Évkönyve XIII–XIV. 305–332. Miskolc.

Bernát T., (szerk.)

1986. Magyarország gazdaságföldrajza. Bp.

Bodó S.,

1979. Tokaj-Hegyalja, egy minőségi borvidék körülhatárolása. Etnographia XC. 4. 480–491.

Boros L.,

1971. Tokaj-Hegyalja szőlőtermelése és természetföldrajzi adottságai. Földrajzi Értesítő, 3. 343–358.

1982. A természetföldrajzi tényezők szerepe a Tokaji-hegy és környékének földhasznosításában. Földrajzi Értesítő XXXI. 1. 41–65.

Csőre P.,

1980. A magyar erdőgazdálkodás története. Bp.

Dankó J.,

1957. A sárospataki piac. Néprajzi Közl. II. 255–263.

Danyi D.–Dávid Z., (szerk.)

1960. Az első magyarországi népszámlálás (1784–1787). Bp.

Faragó T.,

1984. Településtörténet, történeti táj, történeti térbeliség. Történeti statisztikai tanulmányok 5. 5–34. Bp.

Feyér P.,

1970. Szőlő- és borgazdaságunk történetének alapjai. Bp.

1981. A szőlő- és bortermelés Magyarországon. Bp.

Fényes E.,

1851. Magyarország geographiai Szótára I–IV. kötet, Pest.

Frisnyák S.,

1979. Adalékok Tokaj történeti földrajzához. Földrajzi Közlemények 1–3. 125–129.

1980. Adalékok egy hegyaljai telepesfalú (Rátka) 18. századi földrajzához. A Bessenyei György Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei 8/F. 125–133. Nyíregyháza.

1982. A tokaj-hegyaljai borvidék első térképe. Borsodi Művelődés VII. évfolyam, 2. 86–88.

1983. (szerk.) Zempléni-hegység turistakalauz. Miskolc.

1984. Adalékok a Zempléni-hegység történeti földrajzához (18–19. század). Földrajzi Értesítő XXXIII. évf. 1–2. 65–91.

1985. Történeti földrajz (A Szatmár-Beregi-síkság, a Rétköz, a Nyírség és a Zempléni-hegység 18–19. századi földrajza). Nyíregyháza.

1987. Egy erdőtelkes település – Mogyoróska – 18–19. századi földrajzi képe. A Bessenyei György Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei 10/F. 139–147. Nyíregyháza

Hajdú Z.,

1977. A hegyaljai városi jellegű települések funkcióinak és hierarchikus rendjének vizsgálata, vonzásterületeinek elhatárolása. Studia Geographica 1. Debrecen.

Hanusz Á.,

1980. Végardó és a Long-erdő 18. századi térképeken. A Bessenyei György Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei 8/F. 135–139. Nyíregyháza.

Hegyi I.,

1978. A népi erdőkiélés történeti formái. Akadémiai Kiadó, Bp.

Hézsér A.,

1921. Egy község emberföldrajzi leírása (Telkibánya). Föld és Ember 1. 5–16.

1924. A Tokaj-Hegyalja szőlőtermelése emberföldrajzi szempontból. Föld és Ember 3. 98–108.

Hőgye I.,

1981. Hegyaljai városok, piacok, 1711–1849. Borsodi Levéltári Évkönyv IV. köt. 83–99. Miskolc.

1972. Legeltetési rendtartások a Hegyalján a 17–18. században. A miskolci Herman Ottó Múzeum Közleményei 11. 133–136.

1983. Szőlőmunkák és munkabérek Hegyalján a 17–18. században. Borsodi Levéltári Évkönyv, V. köt. 185–226. Miskolc.

Ikvai N.,

1981. A földművelés jellemzői a Zempléni-hegységben. Néprajzi tanulmányok a Zempléni-hegyvidékről. 25–41. Miskolc.

Járasi L.,

1984. A tájvédelmi körzet erdőgazdálkodása. Zempléni Tájvédelmi Körzet, 28–33. Miskolc.

Kalmár J.,

1968. Mád, tokaj-hegyljai község élete a 16–18. században. Mád „Falukönyve” (1658–1717). Mád.

Katona I.,

1986. Az első magyar porcelángyár (Telkibánya). Borsodi Kismonográfiák 24. Miskolc.

Keleti K.,

1876. Magyarország szőlészeti statisztikája. Bp.

Komoróczy Gy.,

1944. Borkivitelünk észak felé. Fejezetek a magyar kereskedelem történetéből. Kassa.

Központi Statisztikai Hivatal

1972. 1970. évi népszámlálás 11. köt. Borsod-Abaúj-Zemplén megye adatai I. Bp.

1986. Szőlőtermelés. Községsoros adatok 1873–1965. Bp.

Krajko Gy.,

1973. A gazdasági mikrokörzetek elvi és módszertani kérdései. Földrajzi Értesítő 2–3. 259–275.

Kunt E.–Szabadfalvi J.–Viga Gy., (szerk.)

1984. Interetnikus kapcsolatok Északkelet-Magyarországon. A miskolci Herman Ottó Múzeum néprajzi kiadványai XV. Miskolc.

Laczka S.-né,

1984. A szőlészeti statisztika forrása a 18. és a 19. században. Történeti Statisztikai tanulmányok 5. 211–241. Bp.

Laczkó I.,

1979. Zempléni-hegység és Hegyköz. Borsod-Abaúj-Zemplén megye természeti tájai I. Kompolt.

Laczkó I.–Laczkó I.-né,

1981. Tokaj-Hegyalja. Borsod-Abaúj-Zemplén megye természeti tájai 2. Kompolt.

Lázár I.,

1974. Kiált Patak vára. Bp.

Makkai L., (szerk.)

1966. JobbágYTELEK és parasztagazdaság az örökös jobbágyság kialakulásának korszakában. Bp.

Marosi S.,

1980. Táj kutatási irányzatok, tájértékelés, tájtipológiai eredmények. MTA Földrajztudományi Kutató Intézet, Bp.

- Mátyás E.*,
1979. A tokaji-hegységi ásványbányászat bányaföldtana. Földtani Közlöny 109. évf. 3–4. 488–506.
- Pap M.*,
1977. Tokaji pincemúzeum. Kiállítási vezető, Miskolc.
1985. A tokaji. Bp.
- Petercsák T.*,
1977. Az erdő szerepe a hegyközi állattartásban. A Herman Ottó Múzeum Évkönyve XVI. 295–310.
1978. Hegyköz. Borsodi kismonográfiák 6. Miskolc.
1981. Az erdő szerepe a Zempléni-hegyvidék népének életében. Néprajzi tanulmányok a Zempléni-hegyvidékről. 43–61. Miskolc.
1984. Népi szarvasmarhatartás a zempléni Hegyközben. Borsodi kismonográfiák 17. Miskolc.
- Pécsi M.–Somogyi S.*,
1967. Magyarország természeti földrajzi tájai és geomorfológiai körzetei. Földrajzi Közlemények 4. 285–303.
- Pécsi M.–Somogyi S.–Jakucs P.*,
1972. Magyarország tájtipusai. Földrajzi Értesítő 1. 5–12.
- Süli-Zakar I.*,
1980. A Hegyköz faluföldrajzi vizsgálata. Studia Geographica 3. Debrecen.
- Szabadfalvi J.*,
1970. Az extenzív állattenyésztés Magyarországon. Debrecen.
1984. Tanulmányok a magyar pásztorkodás köréből. Debrecen.
- Szabadfalvi J.–Viga Gy.*, (szerk.)
1981. Néprajzi tanulmányok a Zempléni-hegyvidékről. A miskolci Herman Ottó Múzeum néprajzi kiadványai X. Miskolc.
- Szabadfalvi J.–Viga Gy.*, (szerk.)
1986. Árucseré és migráció. A Herman Ottó Múzeum néprajzi kiadványai XVIII. Miskolc.
- Szabó J.–Török J.*, (szerk.)
1867. Tokaj-hegyaljai Album. Pest.
- Szeremley Sz.*, (szerk.)
1984. Zempléni Tájvédelmi Körzet. Miskolc.
- Sziklay J.–Borovszky S.*, (szerk.)
1896. Magyarország vármegyéi és városai. Abaúj-Torna vármegye és Kassa. Bp.
1905. Magyarország vármegyéi és városai. Zemplén vármegye. Bp.
- Takács B.*,
1966. A Zempléni-hegység üveghutái. Bp.
- Tamaskó Ö.*,
1958. Zempléni-hegység. Bp.

Tóth J.,

1982. A magyar gazdaság térszerkezeti egységeiről. Területi kutatások. *Beluszky P.-Sikos T.*, (szerk.). MTA. Bp. 42–51.

Varga G-né, (szerk. biz. elnök)

1970. Borsod-Abaúj-Zemplén megye története és legújabbkori adattára, Miskolc.

Viga Gy.,

1985. Kőmunkák egy bükkalji faluban. Debrecen.

1986/a. Tevékenységi formák és javak cseréje a Bükk vidék népi kultúrájában. Borsodi kismonográfiák 23. Miskolc.

Viga Gy., (szerk.)

1986/b. Fejezetek a Bodroghöz néprajzából. A miskolci Herman Ottó Múzeum néprajzi kiadványai XIX. Miskolc.

Vincze I.,

1958. Magyar borpincék. Néprajzi Értesítő, pp. 83–104.

Zoltán Z.,

1984. A dinamikus gazdaságföldrajz elmélete. Bp.

Zsámboki L., (szerk.)

1982, 1984. Közlemények a magyarországi ásványi nyersanyagok történetéből I–II. Nehézipari Műszaki Egyetem, Miskolc.

Adatok Hegyalja és a zempléni szlovák valamint ruszin falvak kapcsolatainak történetéhez

A régi Zemplén tanulmányozása gazdasági, társadalmi, nemzetiségi, néprajzi szempontból – éppen adottságainál fogva – eddig alig hangsúlyozott jellemzők hordozója. Népek, régiók, gazdálkodási formák, vallások, különböző életmódok és településtípusok keveredtek a megyében.

Előadásomban Dél-Zemplén, hazánk egyik legjellegzetesebb tájegysége Tokaj-Hegyalja, interetnikus kapcsolatai történetéhez kívánok adatokkal szolgálni.

Zemplén vármegye nemzetiségi összetételének meghatározására az 1710–20-ban összeírt nevek alapján *Acsády Ignác* tett kísérletet.¹ Megállapítja, hogy a rendelkezésre álló 423 község névanyaga 89 községben egészében magyar, 46 községben pedig többségében magyar lakosságot mutat. Az általa vizsgált időszakban a magyar nevek aránya Zemplén megyében 43,68% volt, a tót vagy rutén (szlovák és ukrán) nevek aránya 56,06%, a német nevéké pedig 0,28%. Acsády módszereit, eredményeit többen is bírálták.² A *Lexicon locorum* adatai szerint Zemplén 109 településén volt használatos a magyar nyelv, a szlovák nyelv 151, a rutén (ukrán) nyelv 149 községben dominált. A német nyelv három községben volt uralkodó (Rátka, Trautzonfalva, Károlyfalva), a cseh pedig egy községben (Hernád/Kák).³ Ezekről az adatokról eltérő képet mutatnak az úrbérrendezéssel kapcsolatos, s a községi nyelvhasználat szempontjából figyelembe vehető dokumentumok: a kilenc kérdőpontra adott válaszok, az ún. Investigatiók, s a nyomtatott urbá-

A tanulmány az MTA-Soros Alapítvány támogatásával készült.

1. *Acsády I.*, 1896. 399

2. *Petrov, A.* 1911. 278–298, 310–321; *Dávid Z.*, 1957. 145–200.

3. *Lexicon universorum regni Hungariae locorum populosorum.* Bp. 1920. (A továbbiakban *Lexicon*).

riumok. Az úrbérrendezésen átment zempléni települések számát illetően a különböző források nem egyeznek meg.⁴ A kilenc kérdőpontra adott válaszokat 304 községben csehizált szlovák nyelven, vagy kelet szlovák nyelvjárásban leltük fel. Két községben német nyelven, 131 községben pedig magyarul; néhány település Investigációját sem az Országos Levéltárban, sem Zemplén vármegye Levéltárában nem találtuk meg.⁵

Látjuk, annak ellenére, hogy a tanulmányozott időszakban Zemplén megye jelentős részét ruszin (ukrán) népesség alkotta, egyetlen községben sem jegyezték le ukrán nyelven a kilenc kérdőpontra adott válaszokat. Az ukrán falvak többségében a szlovákok írott nyelvén, kisebb részében pedig magyar nyelven történt az úrbéri összeírás. Hasonló jelenség figyelhető meg pl. Ung, Sáros megyékben is, ahonnan szintén nincs ukrán nyelvű összeírás.⁶

Az úrbérrendezés során ugyan a nyelvi szinkretizmus érvényesült, de a különböző magyarországi nyelveket nem egyenlő mértékben használták. Feltűnően széles körben szerepelt a szlovák nyelv, aminek egyik magyarázata az is lehet, hogy a központi, bécsi hivatalok cseh származású hivatalnokai is támogatták, szorgalmazták az úrbérrendezéssel kapcsolatos központi dokumentumok szlovák nyelvre történő lefordítását. Abban, hogy a szlovák nyelv presztízse nagyobb volt, mint a rokon ukrán nyelvé, természetesen egyéb tényezők is közrejátszottak, így pl. az, hogy a szlovákul is tudó kis- és középnemesség száma mindig jelentős volt. Írásuk latin betűs volt, könyvnyomtatásuk, eltérően a magyarországi ukránokétól, megoldott volt. Itt pl. elég, ha Comenius szlovák nyelvre is lefordított munkáira gondolunk. Hogy világosabban lássuk Zemplén jellemzőit, s a megyén belül a hegyaljai települések helyét, érdemes idéznünk a Lexikon locorum megyei összesítőjét, szembeesítve a hegyaljai településekre vonatkozó adatokkal.

4. Ld. a telekosztályokról szóló összesítést, mely 444 település adatait adja meg. Zemplén vármegye Levéltára. (A továbbiakban ZvLt) Loc. 105. № 671, s a kilenc kérdőpontra adott válaszok összesítését, mely 457 helységről informál. ZvLt Loc. 116. № 97.

5. Vö. ZvLt Loc. 95. № 1 – Loc. 105. № 718. OL Mikrofilmtár. Urbaria. Zemplén megye. Részletesebben ld. Takács P.–Udvari I., 1987.

6. Petrov, A. 1908. 74–100, 113–117; Dorul' a J. 1984. 163–168.

Szabó József–Török István munkájából kiindulva a pontosabb összevethetőség kedvéért, csak a Zemplén megyei, s a XVIII. században is a Hegyaljához tartozó helységek⁷ adatait gyűjtöttem ki.

A Lexicon Zemplén vármegyére vonatkozó összesítő adatai⁸

A Lexicon Hegyaljára vonatkozó adatai

A megye területe:	630158 km ²	
Helységek száma:	410	19
Községek száma:	388	11
Mezővárosok száma:	22	8
Róm. kat. paroch. száma:	68	10
Gör. kat. paroch. száma:	140	5
Evang. paroch. száma:	1	–
Ref. paroch. száma:	60	12
Tanítók száma:	185	26
Magyar nyelv használatos	109 helységben	17 helységben
Német nyelv használatos	8 helységben	2 helységben
Szlovák nyelv használatos	151 helységben	–
Rutén nyelv használatos	149 helységben	–

Az összesítőből is kitűnik, hogy Hegyalja lakossága túlnyomó többségében magyar volt.⁹ Szembetűnően magas a mezővárosok és a tanítók arányszáma.¹⁰ Az úrbérrendezés idején Hegyalján Zemplén vármegye összes településének kb. 1/25-ében élt a népesség megközelítőleg 1/7 része. Zemplén vármegye népességszáma 1785-ben 209 861, Hegyalja népességszáma 1785-ben 30 782.¹¹

Hegyalja életében a szőlőművelés és bortermelés játszott fő szerepet. A csaknem monokultúráig fejlődő szőlő- és borgazdálkodás természetes következménye volt az óriási munkaerőigény.¹² Így érthető, hogy a szőlőtermelésre specializálódott régióban már a XVI. századtól számolni kell tömeges idegen idénymunkásokkal is. A szakirodalom jelzi is, hogy a szomszédos vármegyékből, sőt Galíciából jelentős számú ember vállalt a hegyaljai szőlőkben munkát.¹³

7. Erről ld. Bodó S., 1979.

8. Vö. Petrov, A. 1911. 236–237. Lexicon 292–304, 312.

9. Vö. még Balassa I., 1973.

10. Vö. Orosz I., 1960.; Orosz I., 1984.; Bodó S., 1979. 485.

11. Danyi A.–Dávid Z., 1960 alapján

12. Vö. Bodó S., 1979. 482–483.; Hőgye I., 1986.

13. Bodó S., 1979. 483.; Takács P., 1985.

A kérdés interetnikus vonatkozásai is izgalmasak, hiszen Zemplén vármegye és a szomszéd megyék lakói etnikai hovatartozásuktól függetlenül végezhettek, ill. vállalhattak munkát Hegyalján, így magyarok mellett szlovákok, ruszinok, németek, lengyelek is jártak szőlőmunkára.¹⁴

Előadásomban Hegyalja valamint a Zemplén megyei szlovák és ukrán községek kapcsolatait a Mária Terézia korabeli paraszti vallomások, az úrbérrendezést előkészítő ún. kilenc kérdőpontra adott feleletek alapján vázolom fel. A mintegy 300 zempléni település Investigációja a történeti, nyelvészeti és néprajzi irodalomban ismeretlen.¹⁵ A Zemplén megyei szlovák és ukrán (ruszin) települések népnnyelven kivett paraszti vallomásait, bizonyára praktikus okok miatt, egyaránt szlovák nyelven jegyezték le. A szlovák és ukrán falvakban tíz összeíró bizottság működött. Minden egyes bizottsághoz szlovákul is tudó jegyzőt rendeltek ki. A tíz bizottság szlovák nyelvű dokumentumaiban (Investigatiók, contractus-má-solatok) 16 jegyző kezevonása különíthető el.

A szlovák nyelvű Investigációkból a hegyaljai szőlőmunkára (robot- és bérmunkára), a borfuvarozásra, valamint a piachelyekre vonatkozó adatokat gyűjtöttem ki. Ezeket az adatokat pontosaknak és megbízhatóaknak tekinthetjük, s nemcsak azért, mert a jobbágyság és szellemek eskü alatt vallottak adózásuk és kötelezettségeik mibenlétéről. A település hasznaira és káraitra vonatkozó válaszok kivételéhez az összeíró birtokosok külön négyoldalas, 19 + 7 pontos útmutatót kaptak, amiből többek között kiderül, hogy a vásározó helyekről, azok távolságáról a parasztnak nyilatkozniuk kellett.¹⁶ Tehát a bennünket érdeklő adatokat nem tekinthetjük véletleneknek, esetlegeseknek, szórványosoknak. Valóban, minden Investigációban fellelhető a vásározó helyre, ill. helyekre történő utalás, többségük szól a szőlőhegyekben végzett robot- és bérmunkáról is. Az utóbbi lehetőségének hiányát rendszerint külön nem jelzik, bár előfordul ez is. *Kolonicza*:¹⁷ „Mivel szőlőhegyek

14. *Balassa I.*, 1973. 288.; *Högye I.*, 1976. 195, 220.; *Paládi-Kovács A.*, 1973. 336–337.

15. Részletesebben ld. *Takács P.–Udvari I.*, 1987.

16. *ZvLt Loc.* N° 667.

17. A Csehszlovákiában fekvő zempléni falvak mai szlovák elnevezéseit ld. *Seresné Szegőfi A.*, 1983. és *Majtán, M.* 1972. c. munkákban

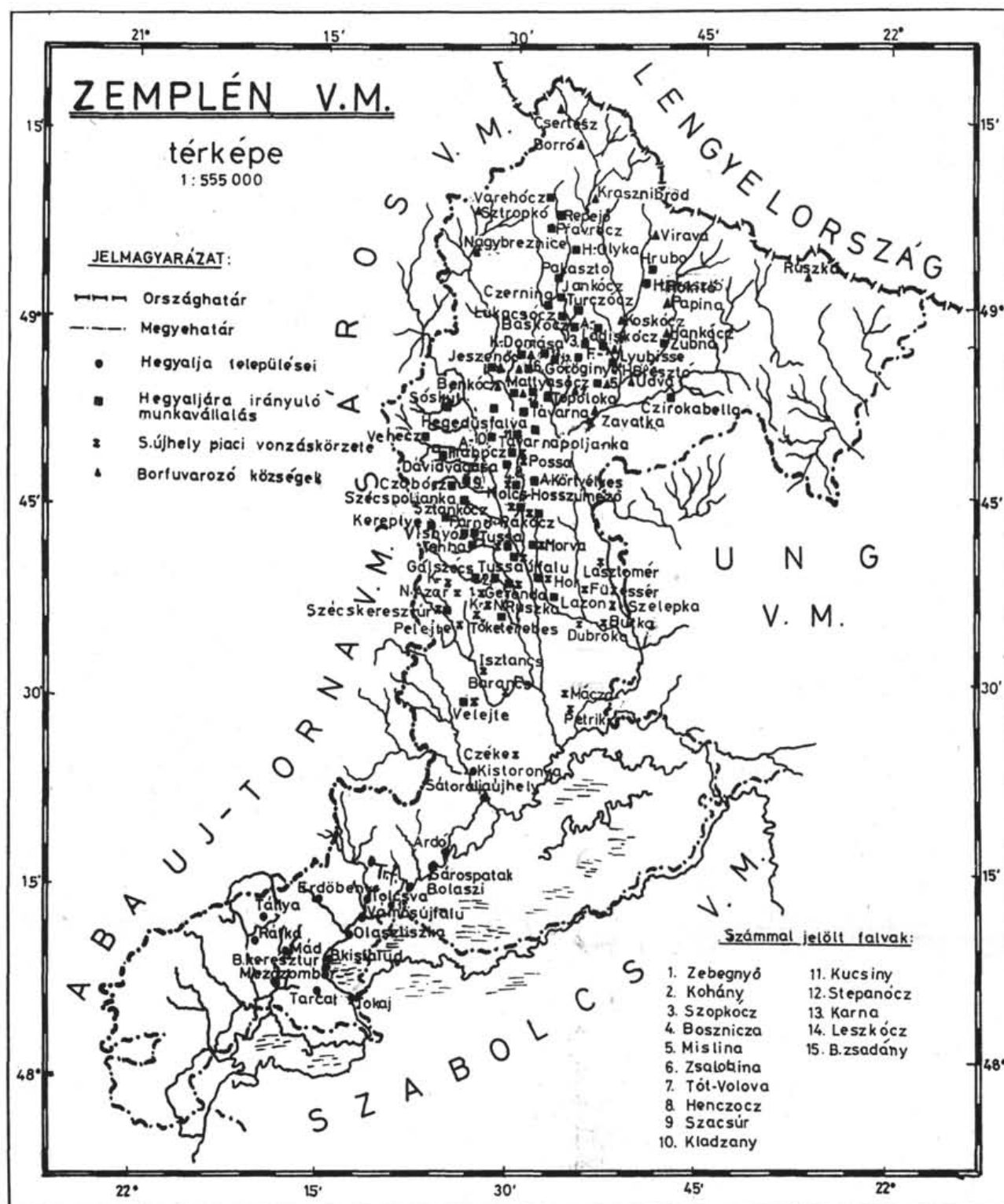
12 mérföld távolságra vannak tőlünk, munkára oda nem járhatunk, így semmiféle hasznunk nincs.”

A paraszti vallomások szerint a zempléni szlovák és ruszin falvak lakosai *Hegyalja, Ungvár, Gálszécs, Barko, Krivostyán, Sztára, Vinna* stb. szőlőhegyeibe jártak bér munkára. Több község Investigatiója nem lokalizálja a szőlőmunka helyét, csak arra történik bennük utalás, hogy „a falu lakosainak a közeli szőlőhegyekben módjuk van pénzt keresni”. Ilyen megfogalmazással is többször találkozhatunk: *Szukó* „Egyesek szőlőmunkára is járnak közülünk.” *Pelejte*: „A közeli szőlőhegyekben kora tavasztól késő őszig mindig van módunk pénzt keresni.” *Bánocz*: „Mivel közel lakunk a szőlőhegyekhez, ott is módunk van pénzt keresni.” *Márk*: „Nincsenek messze a szőlőhegyek, ahol pénzt kereshetünk.”

Bár az esetek többségében kideríthető lenne, hova is jártak szőlőmunkára a kérdéses falvak lakói, de ebben technikai okok miatt nem mélyedtem el, s csak a lokalizált adatot értékeltem, s vittem térképre.^{17a}

Minden ötödik zempléni szlovák, ill. ruszin község Investigatiójában, *több mint 60 község paraszti vallomásában, említés történik arról, hogy a település lakói Hegyalján „pénzes szőlőmunkát”*

- 17/a. A bérben végzett szőlőmunka elterjedtsége Zemplén vármegyében már az úrbérrendezés első fázisában jelentőséget kapott. Az úrbérrendezést megelőző felmérés, az ún. kilenc kérdőpontra adott válaszok értékelését követően a zempléni rendek, ill. az illetékes vármegyei bizottság négy osztálynak megfelelően alacsony telki állományt javasolt: 14, 16, 18 és 20 holdas szántót és 4, 6, 8 kaszás rétét. Indoklásukban többek között rámutattak arra, hogy az úrbérrendezésnek nem lehet célja az, hogy jobban segítse a jobbágynépet, mint a nemesség megtartását, fennmaradását. A királynőre hivatkozva hangsúlyozták, az úrbérrendezés célja csupán a törvényteleniségek, a szélsőséges földesúri elnyomás megelőzése. Vallották, hogy más vármegye nemeseihez hasonlóan a zempléni nemesség is megszolgált kiváltságait, mert vagy vérrel áldozott érte, vagy jelentős pénzszerzéseket fizetett érte. *A javasolt teleknagyság – írták felterjesztésükben, – egyébként pontosan biztosítja a jobbágyok egzisztenciáját, mivel a vármegyében található jelentős szőlők a pénzkeresetre bő lehetőséget nyújtanak. A jobbágynép egzisztenciája, a szőlőmunkával szerzett pénz révén nagyobb telki állomány nélkül is biztosított – írták. A vármegye által javasolt telki állomány nagyságát sem a királyi biztos Brunswick Antal, sem a Helytartótanács nem fogadta el, azt 20, 22, 24, 26 hold szántóban, s 6, 8, 10 kaszás rétben állapították meg. Vö. Registrum actorum urbarialium Com. Zemplén. 1773. január 26. MOL; Protocollum urb. Com. Zemplén 1773. április 23. MOL.*

Zempléni szlovák
és ruszin községek
hegyaljai kapcsolatai
1772-ben
(Rajzolta:
Bottlik Zsolt fh.)

végeznek. (Ld. a térképet.) Figyelembe véve a pontos lokalizációt nem adó Investigatiókat is, a Hegyaljára bérmunkásokat bocsátó zempléni szlovák és ruszin községek száma mintegy 80–85-re tehető. Olyan jelentős ez a szám, hogy akaratlanul is azt sugallja, hogy a magyar–szlovák, s a magyar–ukrán nyelvi, néprajzi kapcsolatok értékelésében, az interetnikus jelenségek interpretálásában Hegyaljának, a hegyaljai munkavállalásoknak nagyobb jelentőséget kell adni, mint eddig kapott. Hegyalja kivételes szerepét és vonzerejét a munkavállalók számára az biztosította, hogy itt magasabbak voltak a napszámok, szakmánybérek, mint bárhol másutt az országban.¹⁸ *Tavarna* és sok más község Investigatiója is alátámasztja *Hőgye István* kutatásait: „Szőlőmunkára az egy napi járóföldre levő Hegyaljára járnak, ahol mindig elegendő pénzes munkához jutnak. Közelebbi, egy-két mérföld távolságra fekvő szőlőhegyekben is vállalhatnának munkát, de mivel Hegyalján jobban fizetnek, szívesebben járnak oda.”

A magasabb hegyaljai bérek, a korlátlan munkalehetőségek más szőlőhegyek körzetéből is csábították a munkaerőt. *Alsó-Hrabóc* lakói „pénzt a falujuk határában lévő szőlőkben is kereshetnek, de a szőlőmunkára inkább az egy napi járóföldre fekvő Hegyaljára járnak, ahol mindig elegendő pénzes munkához jutnak.” *Misli-na, Hegedűsfalva* lakói három és fél óra alatt eljutottak az Ung megyei *Tarna* község szőlőhegyére, de Hegyaljára is eljártak, annak ellenére, hogy oda másfél, néha pedig három és fél napig tartott az út. Hasonlóképpen vallott *Topoloka* népe is: „Szőlőmunkára Tar-

18. *Hőgye I.*, 1986. 191. A szüreteltetést a földesurak általában robotban végeztették. Az Investigatiókon kívül erre mutat az a körülmény is, hogy a zempléni rendek már az úrbérrendezés kezdetén tartottak attól, hogy a rendezés csökkenti majd a jobbágyok robotterhét, így nem lesz aki a szüretelést elvégezze. Így már a telekosztályozási javaslatuk felterjesztésével együtt (Vö. 17/a. jegyzet) kérték, hogy a Helytartótanács és a királynő engedélyezze számukra azt, hogy jobbágyaikkal szüret idején kötelező bérmunkát végeztethessenek a vármegye által megállapított bérért. Klobusiczky József referenciája alapján a Helytartótanács úrbéri bizottsága helyt adott e kérelemnek, s olyan javaslatot továbbított a királynőnek, hogy az teljesítse a zempléni nemesek kérelmét úgy, hogy jobbágyaikat akkor kötelezhetik kényszer bérmunkára, ha a vármegye által megállapított bér kétszereséért sem találunk szőlőmunkást. A királynő Zemplén vármegye kérelmét is elutasította. Vö. *Protocolium materiarum in comm. urb. 1773*, MOL Helytartótanács Levéltára. U et C.

nára és Hegyaljára járnak. Tarnára három óra alatt, Hegyaljára egy-másfél nap alatt érnek el. E helyeken mindig kapnak pénzes munkát." Bár *Gálszécsen* is volt szőlőhegy, a városka Investigatiója szerint, a lakosok a „fél nap alatt elérhető hegyaljai szőlőkben minden évben jó keresetre tesznek szert."

A zempléni szlovák és ruszin falvak vallomásai Hegyaljától való távolságukat napi járóföldben és mérföldben adták meg. *Boszyicza*: „Szőlőmunkára a Hegyaljára járnak, ahova egy-másfél nap alatt jutnak el, s ahol mindig elegendő pénzes munkát találnak." *Leszkocz*: „Szőlőmunkára a két és fél napi járóföldre levő Hegyaljára járnak, ahol mindig elegendő pénzes munkát találnak." *Jankocz*: „A két és fél napi járóföldre lévő hegyaljai szőlőkben pénzes munkákat végeznek." *Kereplye*: „A falu lakói mindössze három mérföldre laknak a hegyaljai szőlőhegyektől, ezért ott is jó keresetre tehetnek szert." *Tehna*: „Az alsó vagy hegyaljai szőlőhegyek csak három mérföldre vannak e községhez, oda minden évben, rendszeresen lejárnak dolgozni."

Számos község vallomásában nem mutatnak rá a Hegyaljától való távolságra. *Kis Domára*: „Mivel az alföldi részek és Hegyalja közel van, lehetőségük van pénzt keresni." *Kohány*: „Szőlőmunkára Gálszécsre és Hegyaljára járnak."

A zempléni szlovák nyelvű Investigatiók mint láttuk, a nagyobb tájegységet nevezik meg a munkavállalás, ill. a munkavégzés helyeként. Pontosabb lokalizálást csak elvétve találunk. *Gzabocz*: „Mivel Ujhely és Toronya egy nap alatt megjárható, falunk több lakosa odajár szőlőt kapálni." *Homonna-Bresztó*: „A falu lakói Ujhelyre, sőt azon is túl járnak szőlőmunkára, így keresve pénzt." *Homonna-Rokitó*: „Pénzt keresünk a tőlünk egy mérföldre levő Ujhelyen, ahová szőlőmunkára járunk." *Cziroka-Bella*: „Nem fuvaroskodunk, aki akar Ujhelyre, a Hegyaljára jár szőlőt munkálni pénzért; birkát bérlünk, így trágyázzuk mezőinket."

A zempléni szlovák és ruszin jobbágyok nemcsak bér-, de robotmunkát is végeztek Hegyalján. Ennek méreteiről az Investigatiók alapján nem rajzolható meg pontos kép, mivel azok nem mondják meg, hogy a jobbágyok hol, melyik szőlősben robotoltak. Arról sincsenek pontos adataim, hogy Hegyalján vagy másutt volt-e szőlője a szőlőmunkát úrdolgaiban végeztető földesuraknak. Hiszem azonban, hogy a XVIII. században a robotban végzett hegyaljai szőlőmunka nem szorult oly mértékben vissza, mint azt egyes ta-

nulmányok sejtetik.¹⁹ A szlovák nyelvű Investigatiókban a következő nem bér munkára vonatkozó hegyaljai direkt adatokat találtam: *Pihnye*: „Csak annyit urdolgázunk, amennyit az urasággal kötött szóbeli egyezség alapján tartozunk végezni, azaz évente két alkalommal 10–10 ekét tartozunk Tolcsvára adni, ott tehát két alkalommal 5–5 napot szántunk tíz-tíz ekével.” A ruszin falu lakói határukban vetettek földesúrnak 20 pozsonyi mérő zabot, két pozsonyi mérő árpát, melyet aratás után kötelesek voltak Tolcsvára szállítani. Az adózás és ajándékozás mibenlétéről érdeklődő kérdésre adott válaszukat a *tolcsvai* vonatkozás miatt teljes terjedelemben idézem. *Tolcsva* görög katolikus egyháza 1745-ös alapítású. A városka görög katolikus lakosainak egy része minden bizonnyal a ruszin–magyar kétnyelvűség állapotában élt. A ruszin–magyar kétnyelvűséget támogatták a *Pihnye* községgel tartott kapcsolatok is. Tehát: „Sem kilencedet, sem tizedet nem adunk az uraságnak, mivel minden negyedtelkes jobbágy készpénzt fizet a földesúrnak, még pedig három alkalommal két-két máriást; ezzel az összeggel váltjuk meg tehát a kilencedet és a robotot. Ezen kívül 42 kaszást adunk a kaszálás befejeztéig, hasonlóképpen 42 aratómunkást, s 42 szüretelőt. Kaszálás, aratás és szüret idején azonban az uraság étkeztet bennünket, ellátva bőségesen kenyérrel és főtt étellel. Minden hónapban egy hetest adunk.

Tyúkok helyett 42 libát adunk, 200 tojást, minden negyedtelek után egy pozsonyi mérő zabot, mogyorót, gombát (kozare), ha terem, negyedtelkenként egy-egy iccével adunk, de ha nem terem, nem fizetünk értük. Adunk ezenkívül 30 fejős juhot, 42 bárányt, négy negyedtelek után egy zsákot, a méhekből tizedet, vagy egy-egy család után 6 krajcárt; ezen kívül vetünk az úrnak 20 pozsonyi mérő zabot, két pozsonyi mérő árpát, melyet le is aratunk, és a termést *Tolcsvára* szállítjuk. Püspökdézsmát nem adunk, nem is hallottunk felőle, de a mi, munkácsi püspökünknek az egész falu évente két német aranyat fizet.”

Sztarina és *Dara* lakói a földesúrnak vetett 28 pozsonyi mérő zabot, 12 pozsonyi mérő árpát, öt pozsonyi mérő tatárkát, fél pozsonyi mérő borsót úrdolgán felül tartoztak *Kisfaludra* szállítani. Aratásra és szüretre minden negyed- és nyolcadtelkes gazdának mennie kellett, aki nem ment, annak munkásként 4–4 máriást kel-

19. Vö. *Högye I.*, 1986. 189, 197.

lett letennie és fizetnie. Szüretre tartoztak hat szekeret adni, ezek addig voltak oda, amíg a földesúrnak tetszett. *Zavada* község lakói, Zsenyey báró jobbágysai minden második héten úrdolgáztak, de évente háromszor marhás robotra *Újhelyre* hajtották őket, ahol az úrdolgára való menéssel és jövészel együtt három vagy ettől is több hetet töltöttek el. Keseregve vallották, hogy mindezt a földesúri he-tekbe, az úrdolgába nem számítják be nekik, az Újhelyről való visszatérés után csak egy hétig hagyják őket nyugton. *Lukacsocz*: „A G. G. betűkkel jelölt contractus szerint a falu közösen 160 magyar forint árendát fizet urának, s szüret idején nyolc szekeret küld Hegyaljára borért . . .” *Morva*: „Fejérváry Ádámné asszony jobbágysa évente ezer karót hasít és Hegyaljára szállít; szüretre saját igaerővel jár . . .”

A zempléni szlovák és ukrán települések hegyaljai kapcsolatai körébe vonandók az Investigatiók borfuvarozásra vonatkozó ada-tai. *Több mint 20 szlovák, ill. ruszin község vallotta, hogy lakói bor-fuvarozással is pénzt kereshetnek.* Néhány Investigatio csak említést tesz a borfuvarozásról, nem nevezi meg sem a fuvaroztatót, sem a fuvar célállomásait. *Tőketerebes*: „Borszállítással módjuk van pénzt keresni, de pénzt főleg azzal keresnek, hogy Tárkányból kő-sót szállítanak Sóvárra, onnan pedig párolt sót Tőketerebesre, mi-vel sóraktár itt is van.” *Göröginye*: „Bort és más kereskedelmi árut fuvaroznak.” A fuvar célját több vallomás a lengyel határon levő *Virava* községben jelöli meg, ahol borlerakat volt. *Hankocz, Koskocz, Lyubisse*: „Módunk van fuvarozással pénzt keresni, külö-nösen pedig azzal, hogy a lengyel határra bort szállítunk.” A borfu-varozás leggyakrabbi céljaként *Lengyelországot*, fuvaroztatóként pedig lengyel kereskedőket neveznek meg. *Mattyasocz*: „Tárkány-ból kőst szállítanak Homonnára; a lengyeleknek és más kereske-dőknek bort, dohányt és más portékát fuvaroznak pénzért.” *Rusz-ka*: „Mivel itt vezet el a Lengyelországba az út, fuvarozunk: a len-gyel kereskedők megbízásából bort, dohányt szállítunk, s így kere-sünk pénzt.” *Jeszenő*: „Sóváról sót szállíthatnánk Homonnára, de mivel az országút mentén van a falu, a lengyelországi kereskedők ide jönnek borért, inkább velük egyezkedünk, s bort fuvarozunk Lengyelországba, így keresve pénzt.” *Tót-Volova, Papina* Investi-gatióiból kitűnik, hogy a visszaút sem telt el haszontalanul: „Mivel az országút mellett lakunk, fuvaroskodunk: Lengyelországba bort

szállítunk; s lengyel kereskedőknek Debrecenbe vásznat. Így tudunk pénzt keresni.”

Ismeretes a Lengyelországba vezető fő borkiviteli utak nem Zemplénben húzódtak,²⁰ de hogy a zempléni országutak forgalma sem lehetett jelentéktelen, arról mintegy 10 község kárai és fogyatkozásai felsorolásából győződhetünk meg, melyek szerint a „falu határában átvezető országút miatt rétjeik és vetéseik nem kevés kárt szenvednek;” (*Dargo*) *Izbugya Rokito*: „Marhának való, jó szénát termő rétjeinkben kárt okoz az, hogy a Lengyelországból Homonnára vezető út mentén van, s a szekerek állandó fogyatkozást idéznek elő a fűben.”

Láttuk, a szlovák és ruszin úrbéres jobbágyság, zsellérek nagy gonddal igyekeztek felsorolni a közeli és távoli munkaalkalmakat. Ugyanilyen részletezéssel és pontossággal sorolják fel a vásározási és piacozási lehetőségeket is. *A zempléni szlovák és ruszin parasztoi, az Investigatiók szerint, Hegyalján csak Újhely heti piacait és országos vásárait látogatták. Sátoraljaújhely régtől fogva piacközpont szerepét töltötte be, de a XVIII. század végére vonzáskörzete csökken. A XIX. század elején közepes fejlettségű központnak minősítik. Tiszta körzete ekkor nem túl jelentős, viszonylag jelentős megosztott körzete volt, amit igazgatási szerepkörének is köszönhetett.*²¹ Újhely piacait és vásárait az Úrbérrendezés idején 28 szlovák, ill. ruszin község lakói látogatták (vö. térkép). A kereskedelmi forgalom jellegének és minőségének jellemzéséhez ismernünk kellene a vásárba bocsátott termékek fajtáit, mennyiségét, értékét. E tekintetben azonban forrásaink igen szűkszavúak, legtöbbször csak a szükségleteken felüli termékek eladásának, s a háztartásban szükséges dolgok megvásárlásának tényére, a vásárhely távolságára utalnak, s csak ritkán tartalmazzák mit, mennyiért adtak el az adott település lakói. Csak a vallomások egészéből bogozható ki, mit vittek, vihettek heti piacra, vásárba. Ennek elvégzését azonban itt nem tekinthetem feladatombnak.

Természetes, hogy Hegyalja és Zemplén vármegye szlovák, valamint ruszin községeinek kapcsolatai szerteágazóbbak és sokrétűbbek voltak, mint ahogy az az Investigatiók alapján vázolható.

20. Komoróczy Gy., 1944. 143–159., 197–207.; a borfuvarozók fizetéséről ld. *Hőgye L.*, 1986. 218–219.; a fuvar költségekről Komoróczy Gy. 1944. 241–243.

21. Ld. *Bácskai V.–Nagy L.*, 1984. 78., 81., 142.

E kapcsolatok teljes és hű feltárásához mindössze adalékokat nyújthattam, melyek egyúttal az interetnikus kapcsolatoknak és a táji munkamegosztásnak is hiteles dokumentumai.

Külön tanulmányba kívánczik a hegyaljai görög katolikus közösségek, a „hegyaljai oroszok” és Zemplén ruszin régióinak kapcsolata, mely a közös vallás, a közös ünnepek, a népi kultúra nagyfokú rokonsága révén intenzívebbek, s más jellegűek voltak, mint amiről fentebb beszámoltam. A kapcsolatokat árnyalta az is, hogy e közösségek, beleértve az egyházi értelmiségieket is, részben rutén származásúak voltak.²² Az utóbbiak az egyházi főhatóságokkal folytatott levelezésben a munkácsi egyházmegyében hivatalos egyházi szláv és latin nyelveket használták, a vármegyével latinul, magyarul érintkeztek, a hívekkel ruszinul és magyarul. Hegyaljáról több XVIII. századi cirillbetűs emlék maradt fenn, s került publikálásra, melyek a rutén egyházi-hivatalos írásbeliség termékeiként minősíthetők.²³ A hegyaljai görög katolikus parochiák XVII–XVIII. századi alapításúak, korai anyakönyveik cirill betűsek. Ezek között különösen értékes az első sátoraljaújhelyi anyakönyv, mely 1710-től tartalmaz bejegyzéseket.

A szóban forgó kapcsolatok érdekes színfoltját képezi a hegyaljai településeken rendszeresen megjelenő bazilita szerzetesek kvesztálása. Egy kvesztálási jegyzőkönyv szerint a krasznibrodí szerzetesek 1770-ben 24 és fél vödör (urna) hegyaljai bort gyűjtöttek. A jegyzőkönyvből az is kiderül, hogy a barátok nemcsak görög katolikus közösségekben kaptak bort: Mádon 2 vödörrel, Tarcalon 3 és fél vödörrel.²⁴ A bazilita monostorok nemcsak alamizsnaként jutottak hegyaljai borhoz, hanem vásároltak is. A krasznibrodí házfőnök leveléből tudjuk, hogy a vásárolt bor egy részét Lengyelországban értékesítették.²⁵ Lengyelországban a XVIII. század óta a papság magyar borral fedezte a misebor nagyobb hányadát, a kolostorok pedig saját fogyasztásuk igényeit is magyar borral elégítették ki. Több rend tagjai, így a baziliták is, közvetlenül Magyarországról szállítottak maguknak bort.²⁶ Lengyelországi vászon szlovák fuva-

22. *Paládi-Kovács A.*, 1974. 336–337.

23. *Lelekacs, M. M.* 1955. 231–232.; *Panykevics, I.*, 1970. 151.

24. HPL 1700–1800. évi iratok. jelezetlen. Vö. még. *Udvari I.*, 1985. 45–54.

25. Joannicius Szkripka 1747-es levele. MTA Kézirattár. Hodinka Antal hagyatéka. Ms 10794/1.

26. *Komoróczy Gy.*, 1944. 229.

rosok által történt behozataláról s Debrecenbe szállításáról fentebb már említés történt. A Sáros és Zemplén vármegyék határán fekvő bukóczi monostor töredékes protokollumában több adat van lengyel lenvászón baziliták által Hegyalján történt árusítására is. A XVIII. század végén, a XIX. század elején a bukóczi monostornak egyébként *Bodroghkeresztúron* és *Ardón* szőlője, pincéje is volt, az itt megforduló szerzetesek vásznon kívül gyakran hoztak eladásra zsindelet, s halat, gabonát, bort vásároltak. A zsindelet, vásznon értékesítését intézőik végezték, akiknek időnként a sárospataki parochusok is segédkeztek. Egy 1818-ból származó levélben a lenvászón árara is utalás történik: a házfőnök arra kéri a monostor keresztúri megbízottját (a korabeli ukrán szövegben a gazda-t), hogy a lengyel lenvászón fontját legalább tíz dukátért adja el.

A hegyaljai esperességben is forgott az az 1775. május 19-én *Bacsinszky András* püspök által kiadott körlevél, amely egy 1774. augusztus 8-i császári-királyi rendelkezés alapján megtiltja a lelkészeknek és a híveknek, hogy egynapi járóföldön túli búcsúra „csoportosan, zászlókat, keresztekkel lengetve, énekelve, vigadozva, fegyvert puffogatva” vonuljanak Krasznibrodba.²⁷ A hegyaljai görög katolikusok is részt vettek tehát a híres krasznibrodi búcsúkon, ami bizonyára személyes és közösségi kapcsolatokat is eredményezett.²⁸

27. Parochiális Levéltár. Sátoraljaújhegy. Vö. még A hegyaljai esperesség levéltárából kiírt másolatok 1757–1809. MTA Kézirattár. Hodinka Antal hagyatéka. Ms 4815/14

28. Hegyaljának Észak-Zemplén XVIII. század végi gazdasági életében, interetnikus kapcsolataiban játszott szerepéről itt vázolt képet jól kiegészíti, és árnyalja Páll István tanulmánya. *Páll I.*, 1987. 48–54

IRODALOM

- Acsády I.*,
Magyarország népessége a Pragmatica Sanctio korában 1720–21.
Magyar Statisztikai Közlemények. Új folyam XII. Bp.
- Bácskai V.–Nagy L.*,
Piackörzetek, piacközpontok és városok Magyarországon 1828-ban.
Bp. 1984.
- Balassa I.*,
A tokaj-hegyaljai német telepítések történetéhez. Herman Ottó
Múzeum Évkönyve XII. (1973). 285–320.
- Bodó S.*,
Tokaj-Hegyalja, egy minőségi borvidék körülhatárolása. Ethno-
graphia XC. 1979/4.
- Danyi A.–Dávid Z.*, (szerk.)
Az első magyarországi népszámlálás 1784–87. Bp. 1960.
- Dávid Z.*,
Az 1715–20. évi összeírás. A történeti statisztika forrásai. *Kovacsics
József* (szerk.) Bp. 1957. 145–200.
- Dorul'a, J.*
Používání slovenského jazyka v mestách v 15–18. storočí. Národ-
nostný vývoj miest na Slovensku do roku 1918. Bratislava. 1984.
163–174.
- Hőgye I.*,
Szőlőmunkák és munkabérek Hegyalján a XVII–XVIII. században.
Borsodi Levéltári Évkönyv V. (1986). 185–226. Miskolc.
- Komoróczy Gy.*,
Borkivitelünk Észak felé. Fejezetek a magyar kereskedelem történe-
téből. Kassa. 1944.
- Ladányi E.*,
Középkori elemek továbbélése a XVI–XVII. századi hegyaljai okle-
veladásban. *Kállay István* (szerk.): A magyar hivatali írásbeliség fej-
lődése 1181–1981. I. Magyar Herald. Bp. 1984.
- Lelekacs, M. M.*
Pamjatki ukrajinszkoho piszmensztva XVII–pocs. XVIII. szt. piza-
nyi na Zakarpattyi. Naukovi Zapiszki Uzshorodszkoho derzsavnoho
universitetu. 14. (1955). 221–234.
- Majtán, M.*
Názvy obcí na Slovensku za ostatných dvesto rokov. Bratislava.
1972.

Orosz I.,

A hegyaljai mezővárosok társadalma a XVII. században. *Szabó István* (szerk.): Agrártörténeti tanulmányok. Bp. 1960. 3–70.
Településrend és a kertek típusai Tokaj-Hegyalja mezővárosaiban a XVII–XVIII. században. *Etnographia* XCV (1984). 520–540.

Paládi-Kovács A.,

Ukrán szörványok a XVIII–XIX. században a mai Magyarország északkeleti részén. Népi kultúra – Népi társadalom VII. (1973). 327–369.

Páll I.,

A hegyaljai városok szabolcsi vonzáskörzete a XVIII. század második felében. Borsodi Művelődés XII. (1987). 3. sz. 48–54.

Panykevics, I.

Materiali do isztoriji movi pivdennekarpatszkij ukrainciv. *Annales Musei Kulturae Ucrainensis Svidnik*. 4/2. (1970). Prjasiv-Bratislava.

Petrov, A.

Pervij peccatnij pamjatnyik ugroruszkoga narecsija. Urbar i inije szvjazannije sz kresztyanszkaj reformoj dokumenti. Materiali z Ugorszkaj Ruszi. V. (1908). Szankt-Peterburg.
Pregyeli ugroruszkaj recsi v 1773 g. po officialnim dannim. Izszledovanyie i karti. Materiali z Ugorszkaj Ruszi VI. (1911). Szankt-Peterburg.

Seresné Szegőfi A., (szerk.)

Borsod-Abaúj-Zemplén megye történeti helységnévtára 1870–1983.
Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Levéltári Füzetek 16–18. Miskolc. 1983.

Szabó J.–Török I.,

Tokaj-hegyaljai Album. Pest. 1867.

Takács P.,

Szemponatok Szabolcs megye társadalmának vizsgálatához. *Acta Academiae Paedagogicae Nyíregyháziensis*. 10/B. (1985). Nyíregyháza.

Takács P.–Udvari I.,

Parashti vallomások a XVIII. századi Zemplén megyéből. (Mutatvány egy forrástípusból). Borsodi Levéltári Évkönyv VI. (Sajtó alatt).

Tardy L.,

A tokaji Borvásárló Bizottság története (1733–1798). Fejezetek a magyar–orosz gazdasági kapcsolatok köréből. Sárospatak. 1963.

Udvari I.,

Kvesztára vonatkozó XVIII. századi zempléni adatok. Herman Ottó Múzeum Évkönyve XXIV. (1985). 45–54.

Szabolcs megye és a hegyaljai mezővárosok kapcsolata a 18–19. században

Ismert tény, hogy a hegyaljai mezővárosok kedvező földrajzi helyzetük miatt igen fontos szerepet játszottak a különféle régiók termékeinek kicserélésében. Nemcsak az Alföld és a Felföld közötti árucseré volt jelentős e településeken, hanem távoli vidékek áruai is megfordultak vásáraikon a fontos közutak és folyami útvonalak találkozása miatt. Itt most csak a szűkebb környezet, a Tisza túloldalán elterülő Szabolcs megye (melynek területe azért néhány település erejéig átnyúlt a folyón) és a közeli hegyaljai városok XVIII–XIX. századi kapcsolatának főbb vonásait emelem ki, a részletekre csupán utalni szeretnék.

A fentebb említettek miatt a legfontosabb kapcsolatot a *vásárok* jelentették, hiszen elsősorban a mezővárosokban tartott országos vásárok és hetipiacok vonzották a legnagyobb tömegeket. A forrásokból két nagyobb hegyaljai vásár, a *tokaji* és a *sátoraljaújhelyi* elsődlegessége tűnik ki, de a legfontosabb minden kétséget kizáróan Tokaj volt. Ennek oka az, hogy a tokaji rév majd hídj „gyűjtötte össze” a felső-Tisza-vidéki, a nyírségi és a zempléni utakat, hiszen a máshol több 10 kilométer széles tiszai ártér Rakamaznál csupán 2,8 km-re szűkült össze; ezt állandó töltés segítségével egész évben járható úttá alakították ki.

Forrásaink több mint 70 Szabolcs megyei településről jelezték, hogy eladó javaikat a hegyaljai városokba vitték a vásárokra és a közelebb fekvők még hetipiacokra is. Az adatok egy részéből kiderül, hogy mely vásárok voltak a legkedveltebbek: *Tokaji* mindenütt megemlítették, még olyan távoli településekről is, mint a 7 postai mérföldre eső Mándok, Dombrád vagy Zsurk is elmentek az ottani országos vásárokra. (Tokaj évente 6 országos vásárt és mindennap hetivásárt tartott; utóbbiak közül a pénteki volt a legkedveltebb.) A közeli szabolcsi települések lakói szívesen látogatták a *tarcali* és a *keresztúri* országos vásárokat is (ezeken a helyeken hetivásárokat

nem is tartottak), s ismertek voltak még a *tállyai* országos és a péntekenként tartott hetivásárok is. *Mád* neve is feltűnik néhány szabolcsi község piaci „célpontjaként”, bár itt országos vásárt nem, csak csütörtökönként hetivásárokat rendeztek. Az *újhelyi* heti- és országos vásárokon való részvételt 16 észak-szabolcsi településen említették a XVIII. század 70-es éveiben; közülük mindegyik megjegyezte, hogy őszi és tavaszi árvizek idején igen nehéz az odautazás. Hogy mégis miért kedvelték az itteni vásárokat, arra azon kívül, hogy Újhely megyeszékhely volt, és a vásáron való részvétel mellett az ügyes-bajos közigazgatási, bírósági stb. dolgok elintézése is szerepelhetett a lakosság terveiben, *Fényes Elek* munkája ad magyarázatot: azt írja, hogy „mind a heti-, mind az országos vásárok élénkek szoktak lenni, kivált gabonára, melyet a felföldi tótok vesznek meg.”

A XVIII. századi investigatiók sok szabolcsi településnél a hátrányok között említik, hogy midőn a lakosok „a Hegyallyai vásárookra járnak, az Tokaji hídon nagy vámot kénteleníttetnek fizetni” (*Kék* község), mégpedig „ár víznek idején a rakamazi töltésekre nézve kétszerest” (*Buj*). A közeli helységek közül csak a Tisza jobb partján, a Taktaközben fekvő szabolcsi településeknek volt meg a lehetőségük, hogy – árvizes időt kivéve – hídvám nélkül érhessék el a hegyaljai vásárokat. Bár *Eszlár* határának egy része átnyúlt a Tiszán, maga a település a bal parton feküdt, így ha lakói csónakon vagy télen jégen keltek is át állataikkal a tokaji oldalra, megvámolták őket. A három bodrogközi szabolcsi falu lakói is kénytelenek voltak vámot fizetni, ha vásárra kívántak menni, mivel települesek a Bodrog és a Tisza által közrefogott szigeten álltak, s így kereskedni akaró polgárai el voltak zárva a Hegyaljától. Bár néhány település (pl. Dada, Viss, Bercel, Gáva, Nagyhalász stb.) lakói árvíz idején (vagy anélkül is) közvetlen vízi úton megközelíthették a tokaji és más városok vásárait, nagy vámot kellett hogy fizessenek, még ha saját csónakjaikon hajóztak is a Tiszán vagy télen a jégen keltek is át, emiatt – mint Nagyfalusi lakói panaszolták – „kereskedéseket bátran nem folytathatták”. A kamarai települések lakói (*Balsa, Búd, Rakamaz, Téglás és Tímár*) vámadás nélkül kelhettek át a Tisza túlsópartjára, de még ez sem jogosította fel őket arra, hogy mások áruit csónakjaikon átszállítsák. *Tímárról* jegyzik meg a források, hogy „Noha a Tisza, Bodrogh közel folynak Hellységekhez, és fő képen árvizes időkben jó és hasznos kereskedelemre alkalmasossá-

got nyújtanak, és az szomszéd Hellységekből az Hegyallyai vásárookra és városokra menő nép jószágainak által szállításában pénzt kereshetnének, de az Ttes Uraság által hogy jobb haszna légyen az Tokaji Hídnak, az efféle hajózástúl és kereskedéstúl el-tiltattnak, és azzal nem kereskedhettnek, ugyan ezért alkalmas edényeket az hajókázásra nem is tartanak.” (1772.)

Az árucserében részt vevő termékek és javak közül legnagyobb arányú az állatok adás-vétele volt. *Pazony* és *Viss* lakosai főként marhákat hajtottak a Hegyaljára, más helységeknel csupán eladó „jószágokat” említettek a XVIII. század végi források. A hegyaljai és a környékbéli városok vásárai az alföldi kisebb és nagyobb állatok hegyvidékre való juttatásában játszottak fontos szerepet, bár – mint Szirmay Antal írja 1809-ben – „A' juhok számos seregeit vásárokon kívül is minden tavasszal jó áron a' fel-földi tótok el hajtyák”.

A fölös mennyiségben termelt szántóföldi növények, zöldségfélék cseréjére a közeli településeknek a hegyaljai hetipiacok nyújtottak lehetőséget. *Báj* káposztát, hagymát és egyéb kerti veteményeket vitt vásárra, a többi taktaközi település lakossága is Tarcálra és Tokajba hordta fölös termékeit. A lecsapolások után a Rétköz falvai is bekapcsolódtak a hegyaljai városok piaci forgalmába: Demecser, Gégény, Pátroha, Rétközberencs *káposztát*, Gáva *krumplit*, Komoró *dinnyét*, Dombrád *hagymát*, Demecser, Taktakenéz és Paszab *dohányt* vitt a közeli és távolabbi vásárookra (utóbbi helységbe a hegyaljai asszonyok jártak dohányért; a kerítésre kiaggatott füstölínivalóért körtét, szőlőt, pálinkát adtak cserébe).

A természetben talált javaknak is piaca volt a hegyaljai vásárosok zöme: az *ibrányiak* telente nagy hálókka „gyalmászva” több száz forint értékű halat fogtak, s azt vagy a helybe jövő kereskedőknek adták el, vagy maguk vitték szekereken a hegyaljai városokba, „az hol jó pénzen mindenkor el kélt” a XVIII. század végén. A kékiek a XIX. században a Hegyaljától egész Nagyváradig hordták a halat.

Egy másik árucikk, ami néhány Tisza menti település rétesmocsaras határában megtermett, már a szőlőtermesztéshez kapcsolódik: az 1770-es évekbeli összeírások egy tucat helységből jeleztek, hogy lakóik a határban tavasszal *szőlőkötő sást* szedhettek, s azt a hegyaljai szőlős városokban hasznosan eladhatták. *Ibrányban* olyan nagy mennyiségben termett a sás, hogy egy ember egy nap

50–60 markot is szedhetett belőle. A trópusi eredetű raffia megjelenése előtt igen nagy jelentősége volt a lápokon nőtt háromélű sásnak, így nem meglepő, hogy *Paszabon* Vay László jobbágysai egyéb robotbéli terheik és adóik mellett fejenként száz-száz csomó szőlőkötő sás szedésére is kötelezve voltak. Egy 1864-es jegyzőkönyvi bejegyzés szerint az itteni lakosok a levágott kötőfüvet „a hegyaljai szőlőkbe is elvinni kényszerítették”. A Jászói Prépostság paszabi uradalma és a „valóságos jobbágysok” között 1883-ban kelt szerződés szerint „Fogunk összesen minden esztendő tavaszán 4500 férfinarok kötőfüvet jól kiszáritva és jó minőségben a gávai tiszt parancsára Gávára szállítani”. Bár *Tímár* határában is termett ilyen sás, azt az odavalósiak nem gyűjtötték be, inkább hagyták, hogy a szomszéd tokajiai szedjék le. A természetben található és összegyűjthető javak közül a rétközi *fedőnád* és a *gyékény* bírt még nagyobb jelentőséggel a két terület közötti kapcsolatokban. A gyékényből készített különféle eszközök már 1772-ben szerepeltek az összeírásokban, a berencsi gyékényponyvá pedig még a XX. század elején is keresett cikk volt Tokaj, Tállya, Keresztúr vásárain.

A tokaji átkelő közelsége néhány településnek lehetőséget adott arra, hogy lakosai szállítással, kereskedéssel egészítsék ki jövedelmüket. *Vencsellő* vállalkozó kedvű lakóiról tudjuk, hogy árvízves időkben „külföldi” emberek jószágait csónakokon hozták-vittek a Hegyaljára, s a vasmegyeriek is – amikor a Tisza árja elérte falujukat – „olyankor a Hegyallyai városokra akarmit csak hajón is elszállíthatnak” – olvashatjuk az investigációban. A *csobaj*iak szekerekkel követ és trágyát szállítottak a Hegyaljára; a bűdiekről olvashatjuk szintén a XVIII. század végén, hogy „olgykor szekerezéssel is pénzt kereshetnének, de ezen Hellység Lakosai az illy forma szekerezést soha nem szokták.” Több helységről megjegyzi az investigatio, hogy lakosaik csónakokon hasznosan kereskedhetnének a Tiszán, „ha hozzá való edények (értsd: csónakjuk) vólna, és megh szokták vólna” (Csobaj, Gáva). *Eszlár*, *Nagyfalu*, *Rakamaz* és *Tímár* összeírásában szerepel, hogy az ottaniak a tokaji sóházból – mivel az hozzájuk igen közel van – a sószállítással jó pénzt kereshetnének [főként a rakamaziak és a tímáriak, akiknek még transennát (révpénzt) sem kellett volna fizetniük, mivel szabad átjárásuk volt a tokaji hídon], „de ezen szekerezésekre nem szokván, azzal ez ideig nem éltek”.

Vizsgálódásunk során a *munkamigrációra* vonatkozó adatok is igen szép számmal előkerültek a XVIII. század 70-es éveiből. Ezek az adatok kivétel nélkül a hegyaljai szőlőmunkákhoz kapcsolódtak, hiszen a XVI–XVIII. században Tokaj-Hegyalja volt Magyarorszag első borvidéke. Mivel a Hegyalja alapvető gazdaságföldrajzi sajátosságát a XVIII–XIX. században a szőlő- és borgazdaság jellemezte, nem meglepő, hogy a saját munkaerőn kívül jelentős külső munkáskezet igényelt a szőlők rendszeres művelése, a betakarítás időben kisebb periódust átfogó szakasza.

Az 1772-es investigatio kérdőpontjai között szerepelt, hogy a lakosok keresetkiegészítés céljából milyen munkát vállalnak. Hatvanöt szabolcsi településen jelezték, hogy a Hegyaljára időnként kapálni vagy más szőlőmunkákra „napi szám keresése végett” eljárnak, a közeli helységek lakói pedig egész nyáron minden munkát vállalnak, „s ott szokták meg keresni Portiojokat, s egyéb szükségekre való pénzeket, sőt kenyereket is abból szerzik” (*Tiszaladány*). A távolabbi, 6–7 mérföldre fekvő települések (pl. *Nagymada, Mihálydi, Máriapócs, Pilis* vagy *Újfehértó*) lakói – bár helyben is találtak maguknak megfelelő munkát – „nagyobb bér kedviért” a Hegyaljára is eljártak kapálni, „mivel azon Hegyeken sok külső földes Uraságnak is feles szelejek vagyon, mindenkor találtatnak a'kik oda mennek magoknak bérért munkát” (*Pilis*). Úgy tűnik, hogy a magasabb bér miatt akkor is megérte a Hegyalján vállalni munkát, ha a tokaji hídnál fizetni is kellett az átkelésért.

A távolabbi településekről származó napszámosok nagy része nyaranta kapálni érkezett a hegyaljai szőlőhegyekre, a közeli helységek lakói viszont minden munkát elvállaltak, ami a szőlő körül adódott, s addig dolgoztak ott, míg azok tartottak. Néhány közeli település jobbágylakóit a Hegyalján szőlőbirtokkal rendelkező földesurai *robotban* kötelezték a szüreten való részvételre. (A teljesség kedvéért meg kell jegyeznünk, hogy a földesurak nagy része húzódozott a kényesebb szőlőmunkák úrdolgaiban való végeztetésétől, hiszen ebben rendszerint több volt a kár, mint a haszon; nem véletlen, hogy inkább napszámbérért végeztették a szőlőmunkákat, s ebben az a haszon is benne volt, hogy az így megkeresett pénz egy része adó fejében visszaáramlott a földesúrnak.) Nem minden helységben, s a helységekben belül sem minden földesúrnál volt azonos az egyéb robotszolgálat mellett teljesítendő szüreti munkán való részvétel: *Bájon* és *Csobajon* minden gazda egy-egy szedőt adott,

de a munka időbeni mértékét nem rögzítették; a tímári gazdák is egy-egy szedőt „vagy is Puttonost” adtak, „az kik hol tovább, hol kevesebb ideig tartattak a’ szüreten, az mint tudnia illik az esztendőnek minéműsége hozta magával”. A *tiszalők*iek eleinte évente 4, az összeírás idején (1772-ben) 10 napot szüreteltek a földesurak hegyaljai szőlőiben, kivéve a Kállaiak tanyásait, akik „születi munkájokat négy nap nyári munkával szokták felváltani”. A *büdiek* „számos szedőt”, a *taktakenéziek* 150 szedőt adtak „egy summában”, adtak ezenkívül a szüret idején 6 krajcárt *diurnumra* (napi élelemre), hat embert pedig „a’ Sajtókra”. *Rakamaz*, *Szabolcs*, *Tardos* és *Tímár* gazdáinak addig kellett a szüreten dolgozniuk, míg az „véghez nem ment”. A Jászói Prépostság és a *paszabiak* között 1883-ban megkötött szerződés részletesen kitért a szüreten való részvételre is: „A tokaji szőlők megszedésére minden esztendőben annyi embert tartozunk adni, amennyi háznép az általunk bírt urasági telkeken külön kenyeren találtatik, kik is a magok kenyereken mindaddig, míg a szüret tart Tokajban lenni kötelesek”.

A fenti adatok alapján elmondható, hogy a XVIII–XIX. században igen élénk kapcsolat volt Szabolcs megye és a hegyaljai mezővárosok között. Sem a természeti (a Tisza és mellékfolyói), sem pedig a közigazgatási határok nem gátolták meg a lakosságot abban, hogy kereskedés, piacozás, munkavállalás céljából felkeresse a szomszédos területeket.

IRODALOM

Előadásom elkészítéséhez a korábbi kutatásaim eredményeit használtam fel. A felhasznált források és szakirodalmi utalások az eddig e témát is érintő dolgozataimban fellelhetők, így itt azokra részletesebben nem tértem ki. (Lásd: *Páll I.*, Árucsera a Tisza két partja között. *Szabadfalvi J. – Viga Gy.*, (szerk.): Árucsera és migráció. A miskolci Herman Ottó Múzeum néprajzi kiadványai XVIII. Miskolc, 1986. 155–164.; *Páll I.*, A Taktaköz néprajzi képe az 1772-es úrbéri összeírások alapján. In: A miskolci Herman Ottó Múzeum Közleményei 24. Miskolc, 1986. 103–108.; *Páll I.*, A hegyaljai városok szabolcsi vonzáskörzete a XVIII. század második felében. Borsodi Művelődés, 1987. 3.sz. 48–54.)

Mád történeti városszerkezete
(A városszerkezet, mint a kommunikációs kapcsolatok
tükröződése)

A településtudomány közelmúltbeli szemlélete nőtt és tervezett városokat különböztetett meg. Ebben a szemléletben volt egy csipetnyi elfogultság a tervezett jelleg iránt. A szemlélet érthető volt a nagyarányú városodás és városiasodás korszakában, vagyis a '45 utáni kb. 30–35 évben. A városodás és városiasodás másutt általában egy évszázadnál tovább tartó folyamata nálunk viharos, megemészthetetlen gyorsasággal, pár évtized alatt zajlott le. Ebből ered a fenti kategorizálás, mely továbbgyűrűzve, más fogalmakkal együtt, a településtervezés ideológiai alapjait teremtették meg.

Mindez megnyilvánul a „városszerkezet” definíciójában is. Az ÉVM által 1985-ben közzéadott „Területrendezési fogalmi szótár” szerint a „városszerkezet”: „a város (település) területének felhasználását, alkatát jellegzetesen meghatározó alkotó elemek térbeli és funkcionális rendszere. Az alkotóelemek egyrészt vonalas, illetve hálózati, másrészt területi jellegűek. Vonalas jellegű alkotóelemek a vasútvonalak, főútvonalak, a közművek hálózata. Területi jellegűek a városrészek, ezek területi egységei, valamint a központok, csomópontok. A városszerkezetet jelentősen befolyásolják a természeti adottságok, a vízrajzi, domborzati viszonyok, valamint a beépítés jellege, magassági viszonyai, oly mértékben, hogy ezek is a városszerkezet meghatározó elemeinek tekinthetők. A városszerkezet akkor kedvező, ha a település funkcióinak ellátását, a település egységes életműködését elősegíti. Ebből a szempontból kívánatos, hogy a településszerkezet áttekinthető, világosan tagolt és egyértelmű legyen. Jellegzetes alkotóelemei célszerűen illeszkedjenek a természeti adottságokhoz, az egyes elemek egymás között az igényeknek megfelelő egyszerű kapcsolatokkal rendelkezzenek. Léptékükben, méretükben feleljenek meg a velük szemben támasztott követelményeknek, ugyanakkor maradjanak nyitva a továbbfejlődés számára.”

Definíciónak ez túl hosszú, bonyolult, szimplifikáltan ugyanakkor egyfajta mindenre alkalmazható rendszerszemléletet tükröz. Érzékelteti a térkép és talán egy kissé a makett fölé hajló „városrendezőt”, aki tanult, ill. örökölt szemléletként a településrendezés csúcsertékeként – miként a nevében is benne van! – a szabályozást, a rendet és érdekes módon még mindig a nyitottságot, a továbbfejlődést fétisizálja. A definíció alapján úgy tűnik, mintha egy elképzelt, „rendezett” városszerkezet kifejlődését a természeti, táji környezet deformálná, és nem viszont: ti. a városszerkezet alkalmazkodik a helyhez, a természeti, táji környezethez, valaminek a kifejezése érdekében.

A fentiekben vázolt szemlélet alapján készült Mád 1975 óta érvényes Összevont Rendezési Terve, mely a település hosszú távú fejlődését határozza meg. A terv „elégedetlen” Mád „rendezetlenségével”, a girbe-gurba, hajladozó úthálózattal, a tömbök alakjával, szabálytalanságával, a beépítés egyenetlenségeivel. A szabályozás során egyenes, vagy csak enyhén hajló, széles – legalábbis az eddigi szélességekkel összemérve, szélesebb – utak kialakítása a cél. Az útszabályozás jelentős mértékű bontással járna, ami a tömbök alakját és beépítési rendszerét is megváltoztatná. A központban új bevásárló központot terveztek, hozzákapcsolva a Rákóczi és Táncsics utcák közötti lejtőben tömbtelkes beépítésben földszint + kétszintes szabadon álló társasházakkal. Ez az átalakítás Mád történeti településszerkezetét gyökeresen felforgatná, csak szórványokban, eredeti környezetéből kiemelten, és emiatt esetlegesen és szervesen hagyva meg egyes épületeket és kisebb együtteseket. Mád elveszítené az évszázadok alatt kialakult arculatát, karakterét, egyéni jellegzetességeit.

Mindebből eddig szinte semmi nem valósult meg. Mád vezetői tudják, hogy a városszerkezet gyökeres átalakítása végrehajthatatlan, és emiatt a terv irreális. A terv szemlélete mégis érvényesül: a városszerkezet szövetét fenntartó és emiatt fontos egyes épületeket lebontottak, és helyükre idegen testként olyan épületek kerültek, amelyek nem vállalják a közösséget környezetükkel, sőt mintha szégyellnék is azt. Még sajnálatosabb módon olyan épületek is eltűntek, mint pl. az 1811-ben épült Huszár kocsmá, amelyet szinte az egész Tokaj-Hegyalja legszebb – és jó állapotú – kétszárnyú kovácsoltvas kapuja díszített. Még a kaput sem sikerült megszerezni másodlagos felhasználásra. Ennek az épületnek a téralkotó szerepe,

sajátos közterületi kapcsolata pótolhatatlan. Az adott helyen nagy űr keletkezett. A települést végigjárva, mégis azt mondhatjuk, hogy a rohamos erkölcsi és fizikai avuláson túl a városszerkezet őrzi még karakterét. Jelentős szemléleti átformálásra van szükség ahhoz, hogy Mád városképe és szerkezete úgy újuljon meg, hogy a történeti karakterét megőrizze.

A településtudomány mai – de még a szélesebb szakmai közvélemény által nem ismert és nem elfogadott – szemlélete szerint nincsen nőtt és tervezett város, a települések lényegéhez tartozik a tervezett jelleg. A kérdés csak az, hogy mennyi idő volt a tervezésre – több száz, vagy esetleg csak néhány év –, és a tervezésben hányan vesznek részt – a település minden lakója, a közösség véleményéhez igazított építési tevékenységével, vagy pedig néhány „céhbeli”, aki az építésügyi szabályzatok és szabályozási előírások „típus-bástyái” mögül próbálja rendezni egyre nagyobb erőfeszítések és a helybeliek passzív ellenállása közepette a települést. Mindez persze durva általánosítás, hiszen a „céhbeliek” jó helyi vezetőkkel társulva és összefogva, jelentős eredményeket tudnak felmutatni. Mai településtervezési szemléletünk mégis egyre inkább afelé tart, hogy előbb a helyi társadalom újraéledését kell „tervezni”, és utána iniciátorként és moderátorként gyorsítani, ill. szükség esetén lassítani kell a belterjesebb településfejlődési folyamatokat. Ebből a megközelítésből kiindulva fogalmazhatjuk tágabban – a településtudomány interdiszciplináris jellegére jobban utalva – a „városszerkezet” fogalmát, mely az illető település életében ott élők kommunikációs kapcsolatainak városépítészeti, építészeti tükröződése. A kommunikációs kapcsolatok alatt a tágabb környezettel kialakult területi munkamegosztást, kereskedelmi, gazdasági és eszmei-kulturális kapcsolatoktól kezdve a helyi munkamegosztásig, a hatalomhoz való viszonyig, a letelepülés sorrendjéig, a családok belső életéig sok mindent értünk. Ide értjük a település helyének kiválasztását, a vízrajzi viszonyokhoz való alkalmazkodást, a termő- és termelőhelyek kialakítását, mely a természeti környezettel való kommunikálás. Erre konkrét mádi példát hozunk, melynek segítségével le is szűkítjük további vizsgálódásaink terét.

Hogyan értékeljük a városszerkezetben a Kossuth Lajos utcától délre eső, új beépítésű területeket? Ez a jellegtelen – inkább telekosztásnak, mint városszerkezeti egységnek nevezhető – terület teljesen elfordul a történeti városszerkezettől, sőt szinte eltakarja

azt. Megváltozott ezzel a központ és periféria viszonya. Míg korábban a központ volt az értékesebb környezet és a „faluszéle” szegényesebb, ma ez a helyzet megfordult. Jelzi ez a központi irányítás gyengülését, ill. az attól való elfordulást; jelzi az erőteljes individualizálódást, a közösségek hiányát, a családi kötelékek felbomlását, a rokoni-vérségi kapcsolatok lazulását. Magyarázható-e másképpen ez a helyzet, amikor a település lélekszáma stagnál, ill. csökken, a beépített terület és a telkek száma pedig nő. Ez a kérdés nem kezelhető elszigetelten a központban kialakult avulási folyamatoktól. Mindezek mélyén persze átfogóbb társadalmi és gazdasági problémák húzódnak meg. Ez a terület nem tartozik vizsgálódásunk további teréhez, mert a továbbiakban az elméleti alapok részletesebb kifejtése után Mád sajátos városépítészeti, városszerkezeti karakterét kívánjuk meghatározni, a Kossuth Lajos utcától délre eső területen pedig inkább egy országosan mindenütt fellelhető, „semlegesnemű” karakterről van szó. Történeti városszerkezetként kicsit leegyszerűsítve a helyzetet, a Kossuth Lajos utcától északra eső területet kezeljük.

Az általunk vizsgált nyolc monokultúrás tokaj-hegyaljai volt mezőváros – Abaújszántó, Erdőbénye, Tállya, Mád, Tarcal, Bodrogkeresztúr, Olaszliszka és Tolcsva – mindegyike első benyomások alapján hallatlanul bonyolult, differenciált városképet, városszerkezetet mutat. Olyan városalakulatokról van szó, amelyeknek a szerkezete városiasan bonyolult, beépítettsége átmenet a városias és a falusias jelleg között. Az előbb felsorolt települések szerkezete egymással is rokonítható, bár mindegyik más-más válasz az adott „lokális hely” domborzati, vízrajzi viszonyaira. Kézenfekvő volt a kérdés, hogy melyik jelentősebb és már korábban kifejlődött település szerkezete, szerveződése a minta, a gyökér?

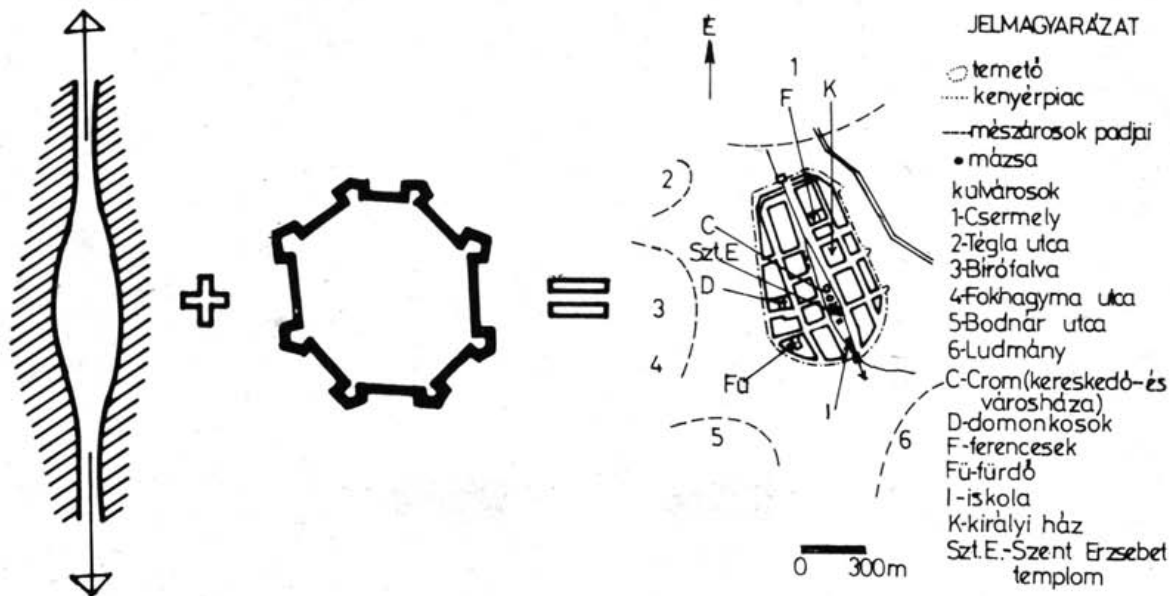
Az 1641-es „szőlőrendtartás”-ban említett, és Tokaj-Hegyalján is szinte mindenütt birtokos felvidéki „Pentapolisz” vezető településének, Kassának a városszerkezetében véltük megtalálni a kérdésre a kulcsot. Kassa esik legközelebb Tokaj-Hegyaljához, és a legerősebb gazdasági-kereskedelmi-jogi összefonódás szintén Kassával alakult ki a Pentapolisz települései közül. Így alakulhatott ki az a szoros szellemi kapcsolat, amely – a témánk szempontjából – a XVI. század második felében hirtelen fejlődésnek indult mezővárosok és az akkor már fejlett, városszerkezetében érett, kiteljesedett

Kassa között a településszerkezet másolásában, formai és eszmei jegyeinek átvételében, adaptálásában csúcsosodott ki.

Kassa a több párhuzamos főutcás városszerkezet kifejlett, érett példája. A szerkezet az egyutcás település és a fallal kerített „tökéletes város” összetételéből született (1. ábra). A történelmi Magyarország területén itt jelentkezik tisztán, szinte „kiáltványyszerűen” ez a szerkezet Tokaj-Hegyaljához a legközelebb. A középső főút orsószerűen kiszélesedik, ez a fő igazgatási, kereskedelmi, kultikus központ. Itt helyezkedik el a XIV. századi Szt. Erzsébet székesegyház, tőle délre a Szt. Mihály kápolnával, amely körül hajdan temető terült el, tőle északra pedig a Crom – a hajdani kereskedőház és városháza, mely körül a piactér húzódott. Ma ezen a tájon áll a színház. Az ezekkel az épületekkel tagolt főút, „főtér” két oldalán hajdani főúri paloták, rangos polgárházak, templomok sorakoznak. A középső főúttal párhuzamosan futó másik két főutca kevésbé színvonalas, a házak egyszerűbbek, de itt is találhatók jelentős középületek: pl. a domonkosok temploma és kolostora piactérrel az egyik, a Miklós-börtön és környéke a másik oldalon. A két szélső főút – a várossal alakját követve – csatlakozik a középsőhöz. A főútvonalakat a sok keskeny, szinte síkátorszerű közön túlmenően, egy jelentős kelet–nyugati irányú útvonal is összeköti. A keskeny közök indítása sok helyütt a középső főút felől boltozott átjáró. Így alakul ki az orsó alakú középső főutca nagyvonalú, zárt sorú, többszintes beépítése. A közök gyakran térbe torkollanak, így vizuális kapcsolat jön létre a város kiemelkedő pontjai között. A szerkezet viszonylag egyszerű, hierarchikus, és ezáltal egységes. A szerkezet gazdagságát a közterületek sokféle mérete, alakja, iránya, rögzített és kevésbé rögzített funkciója, a közösségi és privát szférák közötti átmenetek sokfélesége, a tömbök változó alakja, a telekméretek és ezáltal a beépítés változatossága, a sok és szintén hierarchikus iránypontok egységükben biztosítják.

A középkori Kassa és az általunk vizsgált mezővárosok történeti városszerkezete összemérhető: Kassa hossz tengelye kb. 900 m, kereszt tengelye kb. 400 m, míg az általunk vizsgált Mádé 700x300 m, de a többi is hasonló méretű, természetesen a sűrűségük és a kifejlettségük alacsonyabb szintű.

Kassa és az általunk vizsgált mezővárosok egy részének a tengelyét a túlnyomórészt észak–déli irányban haladó hajdani „hadiút”, és a szintén észak–déli völgyek, patakmedrek határozzák meg.

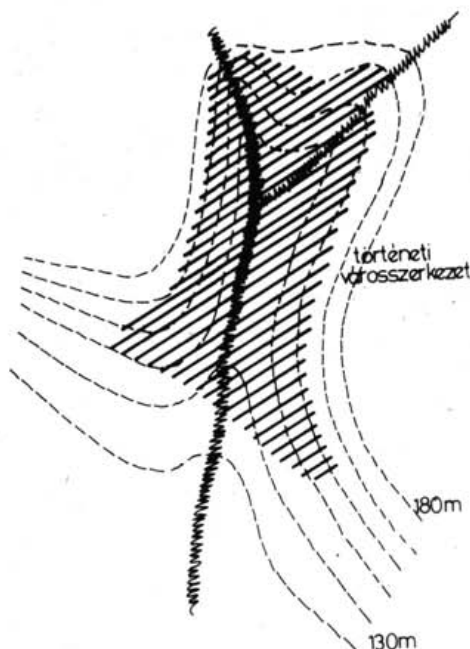
1. ábra. A „Kassa típusú” városszerkezet kialakulásának sémája.

Ebbe a típusba tartozik Abaújszántó, Mád, Erdőbénye, Tolcsva. Ezekben a kassai mintájú városszerkezetnek a helyi jellegzetességeket figyelembe vevő típusai alakultak ki.

A legközvetlenebb adaptáció, szinte „másolat” az abaújszántói városalaprajz. Itt is kiszélesedik a középső főút, tengelyében a „tér” közepén zárványokban templomok, művelődési ház, piac helyezkednek el. Beugró épületek a főutcának ténylegesen zárt hatású, „téryszerű kiképzést” adnak. A szélső főutakkal itt is keskeny közök kötik össze, mint azt a kassai példán láttuk. A vizuális kapcsolatra szép példa a katolikus és a református templom között húzódó köz.

Erdőbényén a tokaj-hegyaljai mezővárosok szerkezeti jellemzőjeként felismert, végein összehajló párhuzamos főutcás elrendezés módosított formában jelenik meg. A módosítás oka két topográfiai-domborzati adottság, melyre a település úthálózata épül: a szeszélyesen kanyargó és változó vízjárású Mély patak völgye és a Mulatóhegy oldalában az általános terepviszonyoktól elkülönülően kiugró, citadellaszerű magaslat. A település főutcája, a Kossuth Lajos utca az előbb említett magaslatra merész ívvel kapaszkodik fel, az esésvonalat követve. A vele párhuzamos két főutca, a Rákóczi és a Hunyadi utca hajlása ezt követi. A sűrűsödés, a „fejrész”, az összehajlás itt a magaslaton törvényszerűen létrejön, de a patak völgy felőli részen nem. Az itteni csatlakozás a szeszélyes járású patak miatt elbizonytalanodik, a hármas úthálózat szétnyílik, a vonal menti elrendeződést terek körüli csoportosulás váltja fel. A domborzati viszonyokat felhasználva, a település sziluettje szinte „címerbe foglalható”. Az Aranyos patak völgyéből érkező útról a két templom tornya közrefogja a Mulatóhegy jellegzetes kúpját. Az előbbieken vázolt látvány más irányokból is érvényesül. A Mulatóhegyről a két torony a Szirmay-kastély tömegét fogja közre. A Kossuth Lajos utca sajátos kis terekkel tagolt utcaképe, szinte zenéi, „melodikus” vonalvezetése a domborzati viszonyokhoz való artistikus alkalmazkodásban kereshető.

A vizsgált települések kívülről és belülről egyaránt zárt képe szintén hasonló a kassai városképhez és városszerkezethez. Mád városszerkezete ismét egy sajátos adaptáció, ahol a domborzati viszonyokat mesterien használták fel különleges összhatás elérése érdekében. A továbbiakban Mád városszerkezetét vizsgáljuk abból a

2. ábra. A mádi völgy a „fallal kerítettség érzetét kelti”

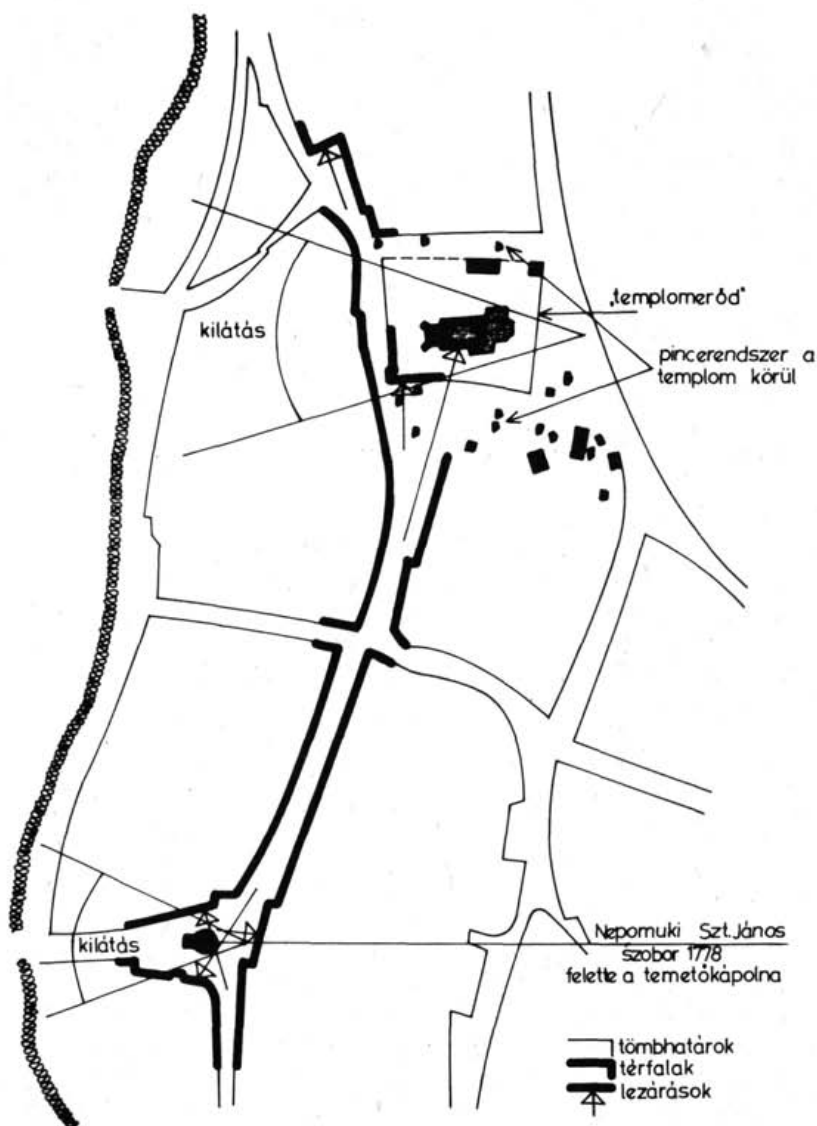
szempontból, hogy az egyes mozzanatok mennyiben segítik, ill. gazdagítják a külső-belső kommunikációs kapcsolatokat.

Mád esetében a domborzati és vízrajzi viszonyokhoz való alkalmazkodás a kassai típusú városszerkezet sajátos adaptációjához vezetett, mely tükrözi a letelepedés sorrendjét, az eszmei-felekezeti hovatartozást, a település gazdasági-társadalmi alapjainak a fejlődését. Mád általános környezete enyhe lejtésű délkeleti kitettségű domboldal. Ebbe hasít bele észak–déli irányú, erős esésű, viszonylag meredek partú völgyet a Fürdőskúti- és a belecsatlakozó Máj-patak. Ez az a lokális hely, amely – véleményünk szerint – Mád elsőrendű telepítő tényezője. Az ebben a völgyben települt mezőváros – kis túlzással – „fallal kerített”. A bezártság, a védelem érzése – hiszen a fal kifelé és befelé egyaránt hat – segítette a viszonylag tömör, sűrű szerkezet kialakításában (2. ábra). A völgy szélvédett, aránylag tágas, a két szemközti dombtető közötti távolság 6–800 m.

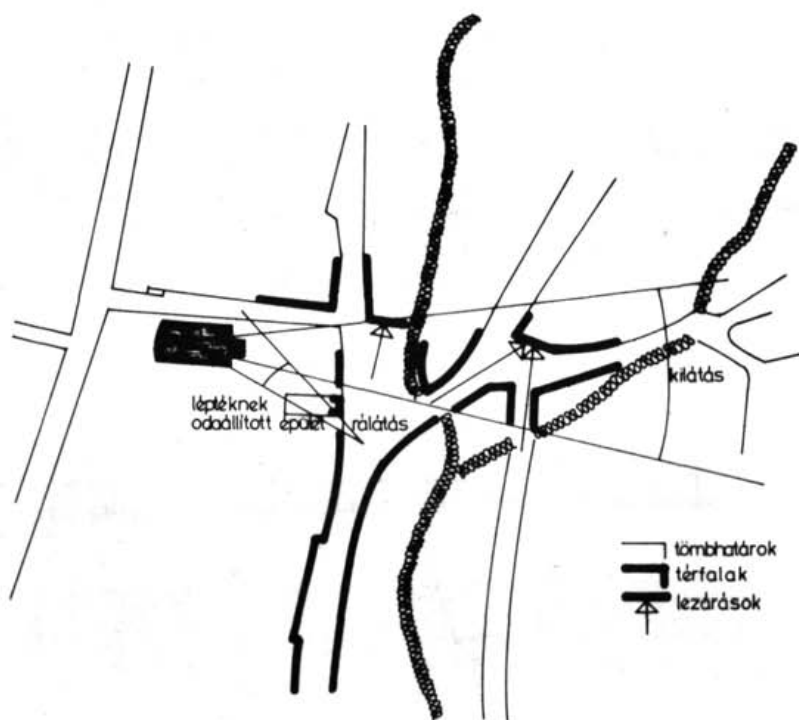
A történeti település hossza a patak mentén mérve, szintén 6–800 m. A két, szemközti domboldalban a legmagasabban fekvő beépítés közötti távolság átlagosan 300 m. A település hossztengele és a főutak iránya természetes módon a patakmederrel párhuzamos, hiszen itt a patak nem átkelőhely, hanem kondicionáló szerepű. A méretekből következően a belső közlekedés gyalogos és szekéren való szállítás. Ez 10–15 perces gyalogútnak és 5–6 perces szekerezésnek felel meg. Ideális méret nemcsak a középkorban, hanem ma is egy fejlett település kialakításához.

A település szerkezete kifejlődése időszakának eszmerendszerét is tükrözi. A települést érintő legkorábbi régészeti leletek ugyan az őskorba nyúlnak vissza, jelezve, hogy ez a különleges adottságú „lokális hely” mindig vonzó volt, mégis a mai napig élő, rögzült és sűrű települési hely a római katolikus templom környezete lehetett. A XVI. században nyilvántartott 15–20 porta – amely Orosz István szerint 790–850 lakost jelenthetett – a nyomaiban ma is láthatóan erősített templomtól északra és délre a Batthyány utca két oldalán helyezkedhetett el. A templom szentélye így keletelt, tornya pedig így uralja szinte a teljes völgyet. A XVIII. században ez az együttes egészült ki a Batthyány utca déli végpontján lévő tér közepén létesült Nepomuki Szt. János szobor remekbe szabott kompozíciójával. A templomtérrel – hiszen itt a pincerendszerrel egy egészen különleges térszituáció alakult ki – az előbb említett térig mintegy „katolikus tengely” jött létre. Ez egészült ki az ugyancsak a XVIII. században létesült temetőkápolnával, így a völgy keleti partja teljesen katolikussá vált (3. ábra).

A völgy nyugati oldalán, a mai Táncsics Mihály utca nyomvonalán húzódó, már igen korán említett „Derék utca” körzete kerített szőlőskertekkel, nagy tömegű – ideiglenesen, pl. a szüret idejére, lakásként is szolgáló – présházakkal szórványosan beépített lehetett. Beépítettsége ma is alatta marad a keleti oldalának. E kilátóút mentén épült Mád másik két kultikus épülete: előbb az ízes copf stílusú zsinagóga, majd a XIX. század első harmadában a református templom. A Rákóczi-szabadságharc utáni korszak gazdasági fellendülésének és eszmei zürzavarának időszaka kedvezett a Lengyelországból menekült jelentős számú zsidó népesség tokaj-hegyaljai letelepedésének. Az egyik legerőteljesebb közösség éppen Mádon alakult ki. A XVIII. század végén már a kezükben tartják a Lengyelország felé irányuló borkereskedelmet. A század

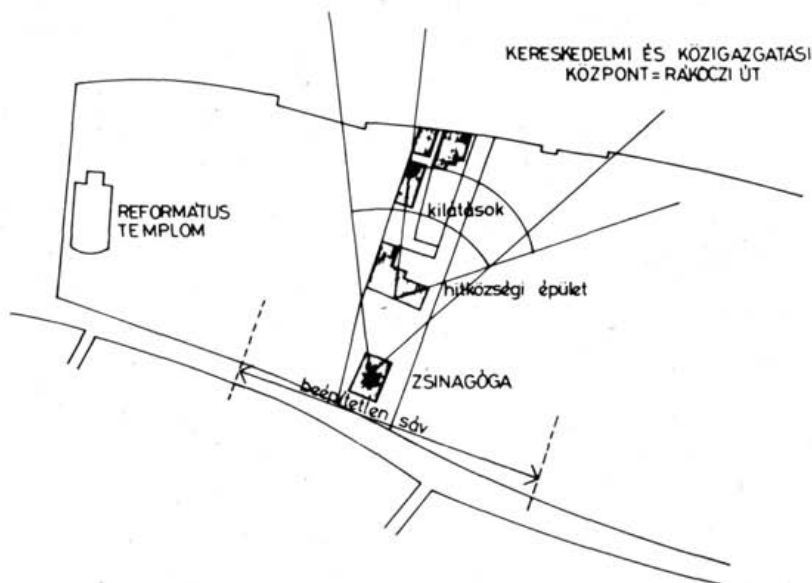

3. ábra. A település „kultikus” tengelye

4. ábra. A református templom és az előtte levő térrendszer a patakösszefolyásokkal

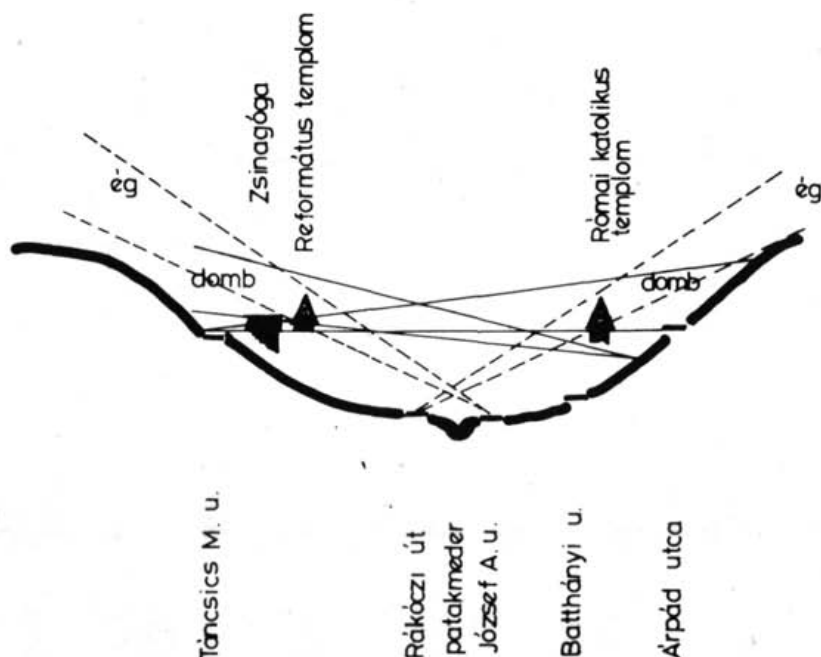
második felében hitközséget alakítottak, majd, mint azt már említettük, 1798-ban megépült a zsinagógájuk is a hitközségi épület felett. A zsinagóga a katolikus templommal megegyező magasságban fekszik, de a völgyben egy kissé hátravonva, alkalmazkodva az uralkodó felekezethez – ill. még valószínűbb, hogy csak így kaptak engedélyt imaházuk létesítésére. A zsinagóga toronynélkülisége miatt kevésbé jelentős, de helye és környezetének beépíttensége révén, a nyugati partról uralja a völgyet. A keleti oldalról rátekintve, különleges térélményként szinte feltorlódik egymás fölé az árkádjaival a völgy felé néző hitközségi épület és a felette lévő, oromzatával a völgyre tekintő zsinagóga. Környezetét csak rendkívüli óvatos-

5. ábra. A zsidó kultikus és közösségi együttes

sággal szabad beépíteni, mert különben ez az összhatás megszűnik vagy legalábbis csorbul (4. ábra).

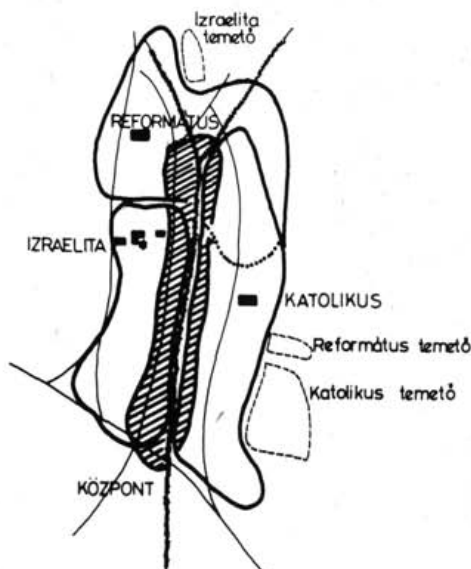
A reformáció idején az egész település református hitre tért. Ezért ekkor új templom építésére nem volt szükség. A reformátusok a katolikusok templomát elfoglalták, ahonnan Széchenyi György kalocsai érsek 1670-ben karhatalommal tétette ki a református prédikátort. A reformátusok intézményrendszere a XVIII–XIX. század fordulójára szerveződött újjá. Kiépült iskolájuk, ispotályt is létesítettek, templomuk viszonylag későn, de erős közösségre utaló méretben létesült a XIX. század első harmadában. Igazán értékes, és a másik kettővel hasonlóan erős hatású „kultikus hely” csak egy maradt: a szinte görög kultuszhelyek hangulatát idéző két patak összefolyása körül kialakult térendszer feletti, ekkor még be nem épített domboldal. A templom e különleges domborzati viszonyú és vízjárási találkozóhely fölé „guggol”, mintegy megszentelve azt (5. ábra). A két templom és az imaház völgybeni

6. ábra. A településmetszet sémája

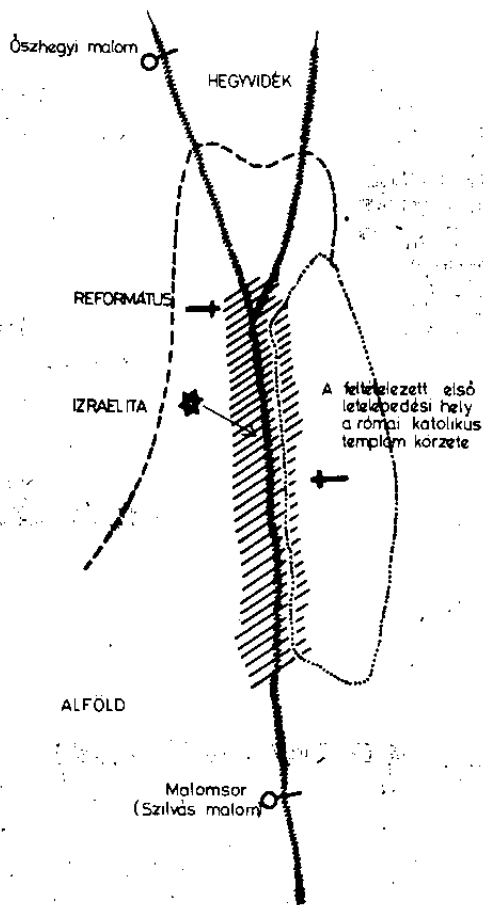
szélső helyzetében, a domborzati viszonyokat figyelembe véve, ugyanúgy képes fókuszálni a településképet, és mintegy összerántani a szerkezetet, mint ahogyan azt a kassai központos elhelyezkedésű templomok teszik. Magassági elhelyezkedésük a szélső domboldalakhoz viszonyítva olyan, hogy a tornyok sziluettje a patak környékéről – vagyis a völgy mélypontjáról nézve, az égbe ér, míg a felső kilátóutakról – Árpád és Batthyány, ill. Táncsics utcákról – nézve a dombgerinc alatt marad. Ez is hozzájárul ahhoz a hatáshoz, hogy Mádon járva, mindenütt zárt településképet látunk, és ez erősíti a „fallal való kerítettség” – a védettség és bezártság együttes érzését (6. ábra).

Mád felekezeti elkülönülése nem valósulhatott meg tisztán. Feltételezésünk szerint mégis a felekezeti hovatartozás stabilizálódása után a római katolikusok túlnyomórészt a Batthyány utca kör-

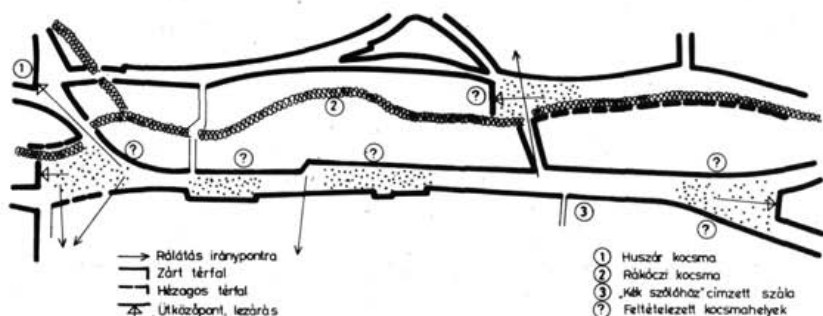
7. ábra. A felekezeti elkülönülés Mádon (sémavázlat)

zetében a völgy keleti oldalán, a reformátusok vegyesen, de túlnyomórészt a református templom előtti tértől északra eső két völgy körzetében, a kisebb létszámú – bár a XIX. század első felében már 800 főt számláló – zsidóság pedig a zsinagóga és hitközségi épület és a Rákóczi úttól délre eső területen települtek (7. ábra). A Rákóczi út kialakítása és körzetének beépítése több tényezőtől függött. Meg kellett oldani a műszaki-vízrajzi problémát a beépítés biztonságához, és szerencsésen egybeesett a mezővárosi jogok kiszélesedésével – piac-, kocsmatartás-, bormérési stb. jogokkal. A Fürdőskúti és Máj patak vízjárásának stabilizálása érdekében a településtől északra és délre egy-egy vízimalom, sőt esetleg malomsor létesült. Köztudomású, hogy a vízimalmok a maguk tározó- és zsiliprendszerével a vízjárás stabilizálására is jótékony hatást tudtak gyakorolni. A felső malom az Őszhegyi malom, az alsó pedig a Malomsor, a mai Somogyi Béla út környékén. Ma a mádi patakok vízjárása egyenetlen, a korábbi stabil, a malmok által állandósított vízrendszer a molnárkodás felhagyásával felborult, és a víz-csatorna

8. ábra. A malmok vízszabályozása tette lehetővé a központ beépítését

álló táglása is erősíti a központ épületeinek vízesedését, a talajvíz-viszonyok megváltozását, és pedig kedvezőtlenül (8. ábra). Az előzőekben említett piac és a kocsmák szintén a Rákóczi út mentén helyezkedtek el. Sajnos, építészeti és levéltári kutatások szükségesek ahhoz, hogy a Rákóczi út menti épületek hajdani gazdagabb és közvetlenebb közterületi kapcsolatait kimutassuk. A kocsmák rendszere a Fürdőskúti patak mindkét oldalát igénybe vette – a mai

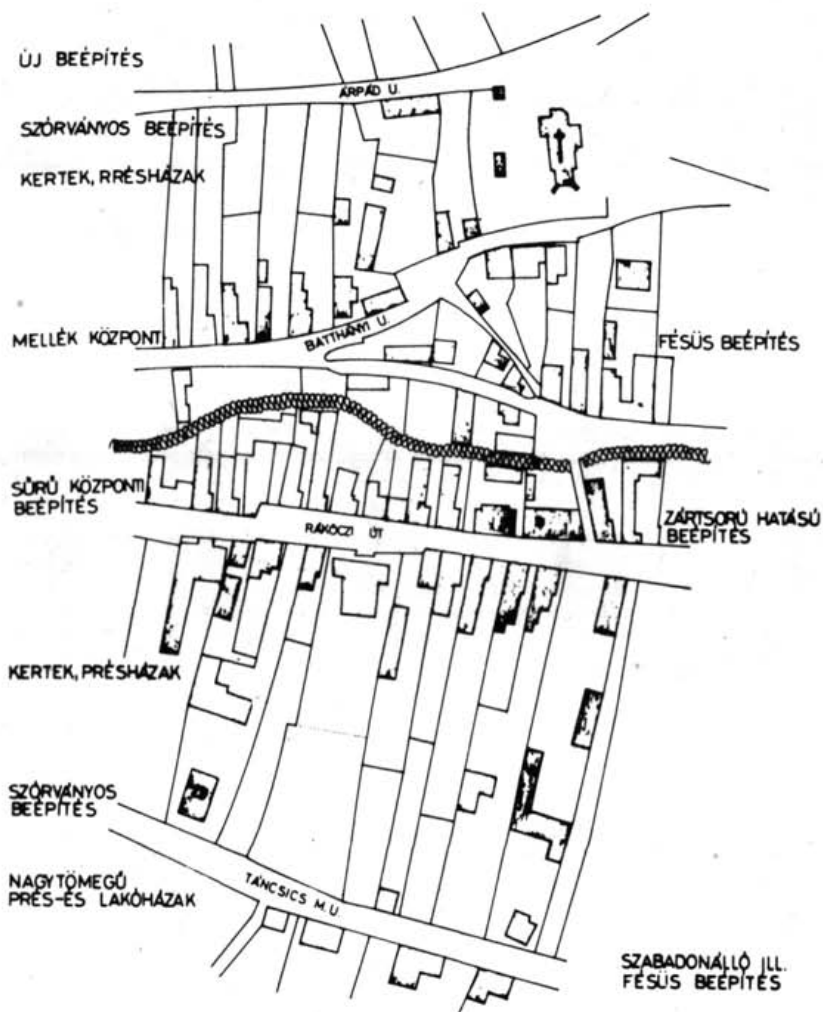

9. ábra. A Rákóczi út környezete

Rákóczi út, József Attila, Batthyány utca házait. Piacból is feltehetően több volt, árucikkek szerinti elkülönülésben, ezek pontosabb helyét további kutatásokkal kellene meghatározni (9. ábra).

Mád népessége a XVI. századi kb. 800 főről a XVIII. század végéig több mint megnégyszereződött. Alig több mint két évszázad rendkívül expanzív népességnövekedése országos viszonylatban is páratlan. A XVIII. századi csúcspont után a népesség létszáma stagnált, illetve enyhén csökkent. A történeti városszerkezet nagyan-egészében – a fő szerkezeti egységeket tekintve – a XVIII–XIX. század fordulójára kialakult. Ezután beillesztések, helybeni átépítések, telekosztódások, épületbővítések, új igényekre új épületek építése – pl. bank – történt csak – sűrűsödött a település –, de a városszerkezet gyakorlatilag nem változott.

A völgy keleti oldalának úthálózata bonyolult, izgalmas válasz a domboldal esésviszonyaira. Tisztán esésvonalban, ill. rétegvonalban futó útszakasz szinte nem található. A folyamatos nevű utcák is valójában csomóponttól csomópontig tartó szakaszok csupán. Ebből adódik, hogy szinte csak tereket találunk, ill. térszituációkat ezen a szakaszon. A terület tömbjei szigetek a közterületben – ebből adódik a sok útközépont, hatásos épület, tömör kerítés nyomvonal. Egy-egy csomópontban többféle saroképület torlódik össze. Ez erősíti a kommunikációs kapcsolatokat. A szigetszerű szerveződés a maga amorf formáival további bővítést és összekapcsolást tett lehetővé. Az előzőekben vázolt sokféle együttes sok és bonyolult szálakkal ötvöződik egy egységbe. A sokféleséget településmet-szetben kívánjuk érzékeltetni (10. ábra).

10. ábra. A településmetszet sémája

A tanulmányban Mád településszerkezetének csak néhány elemét tudtuk felvillantani. Az épülettömegek, sorolások, kapcsolatok vizsgálatából további törvényszerűségek fedezhetők fel. Az általunk ismertett együttések belső törvényszerűségei ma már az avulás révén fedettek. Rendezési terv készítése esetén a felismert törvényszerűségek érvényre juttatása, erősítése, továbbfejlesztése a feladat. De ehhez az egész mádi közösség megnyerése szükséges.

Szüreti népszokások kialakulása a hegyaljai mezővárosokban

Tokaj-Hegyalja hazánk legnevezetesebb bortermelő vidéke. Történeti források szerint a honfoglalást megelőző időkben is az itt élő népek intenzíven foglalkoztak szőlőtermesztéssel. Természetesen a szőlőtermesztésnek, mint minden más mezőgazdasági tevékenységnek kialakultak a munkamozzanatai, rituális szokásai. A hegyaljai szőlőterületek az elmúlt évszázadokban zömmel a nagy- és középbirtokosok tulajdonában voltak, akik a maguk módján a szüretet mindig megünnepelték.

Szüret idején a szőlőbirtokosok nagyszámú vendégsereg kíséretében érkeztek haza Hegyaljára, az itteni kúriájukba vagy többszobás présházukba, hogy hetekig tartó dáridókkal megünnepeljék a szüretet. Azonban a tulajdonosok a szüreti munkában csak jelképesen vettek részt. Leszakítottak egy-két fürt szőlőt, egyet-kettőt csavartak a présen. De hagyjuk a nagybirtokosok mulatságait!

A nem kis fáradsággal járó szőlőművelés, beleértve a szüretet is, a szőlőmunkásokra hárult. Ők voltak azok, akik *nyitástól* kezdve szünet nélkül munkálkodtak a szőlőkben; metszéssel, kétágúzással (kapálással), homlításal (oldalhajítás leföldelésével és nevelésével), permetezéssel, kötözéssel, szőlőörzéssel foglalkoztak, sőt szüret után a fedést, a grádicsok (kőgátak) rakását is el kellett végezniük. A tulajdonosoknak sosem volt kedvükre az, hogy a szüretet a szőlőmunkások is megünnepeljék. De rákényszerültek arra, hogy ennek ők is szabad teret engedjenek, hogy ezt támogassák is. Ugyanis Hegyalja sohasem bővelkedett szakképzett szőlőmunkásokban. A képzett munkások megtehették, hogy a fukar szőlőtulajdonosokat a következő években messzire elkerüljék.

Az uradalmakban rendezett szüreti szokásokhoz tartozott: a gazda megkötözése, a koszorúkészítés, a koszorúvitel, a gazda köszöntése, ajándékok osztása, valamint a munkások részére rendezett vacsora és szüreti bál.

A szüreti koszorúvitel szokása Hegyalján is több évszázadra nyúlik vissza. Azonban a XIX. század végi filoxera-vész ezt a népszokást is kipusztította. A szőlőfelújítások után ezt az ünnepséget a nagybirtokosok már nem tartották szükségesnek. Viszont a századfordulón lezajló agrárszocialista mozgalmak miatt feladattá vált a parasztság „lecsendesítése”. Ennek érdekében az akkori földművelésügyi miniszter (Darányi Ignác) 1901 júniusában és augusztusában egy-egy körlevelet bocsátott ki, amelyekben az aratási, illetve a szüreti népszokások felújítását kérte a nagybirtokosoktól. E körlevélre hivatkozva 1901-ben Hegyalján is egyre-másra tartottak „végzés”-t, illetve szüreti koszorúvitelt.

A továbbiakban három társulatról szólnék, amelyeknek jelentős szerepük volt a hegyaljai mezővárosok szüreti ünnepségeinek megrendezésében.

A hegyaljai szőlőmunkások, kisebb szőlősgazdák a XVIII. század folyamán alakítottak *szőlőműves társulatokat*. E társulatokat általában a református egyházak szervezték. Az elnevezés nem volt egységes, néhol ezt szőlőműves társaságnak, vagy kapáscéhnek, vagy kapástársulatnak nevezték. A társulatba tömörült szőlőmunkások – attól függetlenül, hogy az év folyamán nagybirtokosoknál dolgoztak-e vagy sem – évenként egyszer maguk is megrendezték a „Bacchus ünnep”-üket. Ez a társulati felvonulás, egészen más, mint a fentebb említett koszorúvitel. A Bacchus ünnep a filoxera-vész előtt mindig farsangi ünnep volt. Bacchus ünnepet csak Erdőbénye, Mád és Olaszliszka szőlőműves társulatai tartottak, de kapásfelvonulásokat Sárospatakon is rendeztek.

Fáklyástársulat minden hegyaljai mezővárosban volt, felvonulásokat azonban csak Tállyán, Mádon, Tolcsván, Tarcalon és Bodrogolasziban rendeztek. A fáklyástársulat mindennütt a római katolikus egyház égisze alatt működött. A felvonulás után *fáklyásbált* (Tállyán *faggyúbált*) tartottak, s a jövedelmet egyházi célokra fordították. A fáklyástársulat elsősorban farsangkor, de év közben is rendezett fáklyásfelvonulást. E társulatok seholsem voltak hosszú életűek, Mád kivételével az 1920-as években sorra megszűntek. Valószínűleg azért, mert más társulatoknál a jövedelmet a tagság maga költötte el. Adatközlőim szerint a fáklyástársulat Mádon azért maradt meg továbbra is, mert vállalni tudta a „püspökfogadó küldöttség” szerepét.

Különös, hogy Mádon a fáklyástársulat mindig egyenrangú volt a szőlőműves társulattal, mindkét társulat felvonulási rendje gazdag hagyományokon alapult. A fáklyástársulat felvonulását itt mindig farsangkor rendezték, viszont a szőlőműves társulat ezt a felvonulást szüretkor is és farsangkor is megrendezte. Itt említem meg, hogy a mádi fáklyásfelvonuláson szerepeltek a sáfárok, lovaslegények, törökök, vőfélyek, maskurások, az utóbbiak között a drótos, zsidó handle, tallus zsidó és a cigány.

Az *iparostársulatok* által rendezett felvonulások nem tekintethetnek hosszú múltra. Minden községben emlékeznek az első szüreti felvonulásra, melyet főleg a bodrogi közeli aratási és szüreti felvonulások mintájára honosítottak meg. Az iparostársulatok már a múlt század végén – főleg Sátoraljaújhelyen és Sárospatakon – rendeztek szüreti bálakat, csőszlányok és csőzlegények már ekkor is tevékenykedtek a szőlővel feldíszített táncteremben, de utcai felvonulásokat akkor még nem rendeztek.

Erdőbényén az első szüreti felvonulást 1923-ban rendezték meg. Ugyanis a 20-as évek elején nyitották meg a helyi kőbányát, melynek első bányász munkásai dunántúliak voltak. Somoskőújfalu, Alsóág, Felsőág, Badacsonytomaj munkásai magukkal hozták és ide plántálták át a korábbi lakóhelyük szüreti szokásait. Erdőhorvátiban és Bodrogkeresztúron a 30-as évek elején rendezték meg az első szüreti ünnepélyeket; előbbi időkből csak a koszorúvittelt ismerték. Tolcsván 1924-ben rendezték meg első ízben a szüreti felvonulást, felvidéki szokások mintájára. Bodrogolasziban csak 1932-ben tartották meg első ízben, részben az erdőbényei kapástársulati felvonulás, részben a tolcsvai iparostársulati felvonulás alapján.

Láthatjuk, hogy az iparostársulati felvonulások csak az 1920-as években terjedtek el Hegyalján. Tudnunk kell, hogy az 1920-as évek elején országszerte, főleg az Alföldön felújították az aratási és szüreti felvonulásokat. Ezzel függ össze a hegyaljai szüreti népszokások újjáélesztése is! Viszont Tokaj-Hegyalján a szüreti ünnepségek rendezési jogát mindenütt az iparostársulatok ragadták magukhoz, s néhány év után teljesen háttérbe szorították a kapás- és fáklyás társulatok ünnepélyeit.

A továbbiakban tíz hegyaljai mezőváros szüreti népszokásairól, azok kialakulásáról szeretnék rövid áttekintést nyújtani.

Abaujszántó: A szüreti népszokások közül csak a „koszorúvitel”-t ismerték. Itt Kassa városnak volt nagykiterjedésű szőlője, melynek helyén ma állami gazdaság van. A koszorúvitelt a felszabadulás után is minden évben megrendezték. Abaujszántón a társulatok nem rendeztek szüreti felvonulásokat.

Bodrogolaszi: Az első szüreti felvonulást 1932-ben rendezték meg, s utána ezt még három alkalommal megismételték. Finta István bodnärmester Erdőbényén látta a kapástársulat felvonulását, ugyanezt próbálta átültetni Bodrogolasziba is. Erdőbényén lemásolta a kapásrigmusokat és Olasziban kiosztotta a szereplők között. „Zoro és Huru” alakját a tolcsvaiaktól kölcsönözték. Az iparostársulati szüreti felvonulás és bál megszűnésének kettős oka volt. Egyrészt az, hogy a bevétel egyházi perselybe folyt, másrészt az, hogy itt jelentősebb volt a Lónyay gróf uradalmában rendezett szüreti végzés.

Erdőbénye: A hegyaljai farsangi és szüreti felvonulások itt mindenkor színesek, jellegzetesek voltak. A kapásrigmusokat első ízben Oláh Dániel 1846-ban jegyezte le, azonban a kapások már a korábbi évtizedekben is megünnepezték az új bort. A kapástársulati felvonulások az 1930-as évek végéig farsang idején zajlottak le. Majd 1952-ben újra megrendezték, de ez már november végén zajlott le. A régi kapástársulati felvonulás menete a következő volt: Február első vasárnapján, délután 3–4 óra tájban a tagság összegyűlt a társulat elnökénél, ahonnan körútra indultak. A menetben hordóra ültenve „baksus”-t vittek. Az útkereszteződéseknél és a szőlősgazdák házáinál megálltak, ahol rigmusokat mondtak. A rigmusmondást, a köszöntést pénzzel vagy borral honorálták. A szőlőtőkét vivő lányok a szőlőszemekért pénzt kaptak. Kötözőasszonyoknak öltözött férfiak szőlőkötéssel megkötözték a járókelőket, kik ezért megváltást fizettek. Este kapásbált tartottak, a bálban csákos vőfélyek vigyáztak a rendre. Hajnalban – a lányok kivételével – újra végigvonultak a községben, ez volt a „hajnaljárás”. Ekkor általában több bor gyűlt össze, mint a vasárnap délutáni felvonulás alkalmával. Hétfőn este a bálteremben és előterében ezt a bort iszogatták meg. A hétfői bálba már ingyenes volt a belépés; ez a bál is másnap reggelig tartott.

A szüreti felvonulás újabb keletű, ezt a Dunántúlról idetelepült bányászok honosították meg az 1920-as évek elején, de néhány év után a rendezési feladatokat a helyi iparostársulat vette át.

Mád: A szüreti mádi bál már a XVIII. században is híres volt. Ennek bizonyosságául utalok arra, hogy hazánk keleti felében máig is mindenütt ismerik azt a szólást, hogy: „Az a lány, aki a mádi bálon, a máriapócsi búcsún, vagy a debreceni nagyvásáron nem megy férjhez, az örökké pártában marad!”

Eredetileg Mádon is csak farsangkor rendeztek felvonulásokat, évenként kettőt is; az elsőt a fáklyástársulat, a másodikat a kapástársulat égisze alatt. A filoxéra-vész előtt a bodnártáncot (abroncsos táncot) és a kapásrigmusokat is ismerték, az utóbbiakat azonban a XX. század elején már nem újíttatták fel.

A mádi felvonulások jellegzetes eleme a „rosszkerék”, melyre „bakusok”-at erősítettek, de meg kell említeni a lovas „törökök”-et is. Az előbbieket csak a fáklyás-, az utóbbiak mindkét társulat felvonulásában szerepeltek. Az 1910-es években a kapástársulat farsang idejéről november hónapba helyezte a felvonulását. A felszabadulás után a két társulat sajátos elemei keveredtek egymással, sőt a szomszédos települések iparostársulatainak népszokás-anyagával is. Így a „sáfárok”, „törökök”, „bakusok” mellett megjelentek az ökrösszekerek, melyeken a „báلكirálynő” és a koszorúslányok ültek, de a „maskurások” száma is bővült. A társulati felvonulások elemeinek bővülése hozzájárult ahhoz, hogy ezek a szüreti rendezvények színpompásabbak, gazdagabbak és egy igazi szőlőtermelő mezőváros szüreti ünnepségévé váljanak. A helyi táncokban nevezetes az „osztó” és a „kendőtánc”, ezek külön feldolgozást érdemelnének.

Olaszliszka: Itt mindhárom társulat aktívan működött, azonban a fáklyástársulat a szüreti és farsangi maszkos felvonulásokban nem vett részt. Az egyik (1860-ban született) adatközlő szerint a filoxéra-vész előtt is ismerték a kapásrigmusokat, s a kapástársulati felvonulásokat megtartották a vész után is. A századfordulón a „bakus”-t szintén hordóra ültetve vitték; boradományozáskor levették a sapkáját, s a fején (hosszúcsövű tölcséren) keresztül a hordóba töltötték a bort. Az 1910-es évektől kezdve a kapásfelvonulás idejét február elejéről november elejére helyezték át. A 20-as évek elejétől itt is megrendezték az iparostársulati szüreti felvonulásokat, amelyek a helyi lakosság ünnepélyévé fejlődtek. A felszabadulás után mindkét társulat felvonulása újabb elemekkel gazdagodott.

Sárospatak: Itt is rendeztek kapástársulati, valamint iparostársulati felvonulásokat és bálakat. Mindkét társulat csak a század ele-

jén rendezett felvonulásokat. A kapásfelvonuláson nem mondtak rigmusokat, s nem vittek Bacchust sem. Az iparostársulati szüreti felvonuláson volt egy „tisztafából” készült szekér, melynek a tengelyszege is fa volt, s amelyet hat ökör húzott. Ezen voltak a csőszök és a csőszlányok. A további szekereken a bíró, bíróné, cigány, cigányasszony és a gyerekek ültek. A menetet cigányokkal megrakott echós szekér zárta be, melyet „ördögök” és „bohócok” kísérték. A lovaslegények kék gatyát viseltek. A szekereken taposókádákat, hordókat vittek.

Tállya: Az itteni közép- és nagybirtokosoknál rendezett *koszorúvitel* – mivel ezt a kis mezővárost szüret alkalmával a vendégek százai lepték el – hamar túlnőtt az uradalmak keretei közül, s egységes, az egész település szüreti ünnepéyévé fejlődött. A század elején a koszorúvitelnél a zenészek és „maskurások” is részt vettek. Az 1920-as évektől – a szőlőtulajdonosoktól függetlenül – az iparosok is hasonlóan megrendezték a szüreti felvonulásaikat. Este „pásztorbál” volt, a báltermet szőlővel díszítették. Nevezetes volt az „Országos Mintaszüreti Ünnepély”, melyet Tállyán 1951. október 21-én rendeztek meg.

Tarcal: Az első szüreti felvonulást *Sikerle Mihály* kovácsmester szervezte meg 1913-ban. Sikerle Mihály Erdőbényéről került ide, s az ottani kapásfelvonulást honosította meg Tarcalon, s a felvonulás során elmondogatták a kapásrigmusokat is.

Tokaj: Elegendő a térképre tekintenünk, máris meggyőződhetünk arról, hogy Tokaj távolabb van a szűkebb értelemben vett Hegyaljától. Viszont Tokaj lett Tokaj-Hegyalja borkereskedelmi központja, ahonnan a hegyaljai borokat is „tokaji” céggel indították útnak.

1904 őszén – több országos szerv közreműködésével – „Rákóczi szüretje a Hegyalján” címmel mozgalmat indítottak a korábbi híres borkereskedelem visszaállítása érdekében. E rendezvény színhelyéül Tokajt szemelték ki. Ez a „szüret” azonban elmaradt, részben a külföldi érdeklődés hiánya miatt, részben azért, mert a helyi szőlőtulajdonosok nem egyeztek bele abba, hogy szőlőjüket idegen szüretelők tönkretegyék. A következő évben a szervezők újra próbálkoztak, de ekkor is minden eredmény nélkül. Véleményem szerint mindkét kudarchoz hozzájárult az is, hogy a hegyaljai szüreti népszokásokat – a hagyományőrző szőlőmunkásokkal és iparosokkal együtt – teljesen mellőzni kívánták.

Tudnunk kell, hogy Tokajban sem kapás-, sem ipartársulati szüreti felvonulásokat nem tartottak, egyedül csak a koszorúvitelt ismerték. Ezért 1932-ben a Tokajban szervezett szüreti hétre már Olaszliszka, Mád és Erdőbénye kapástársulati tagjait is meghívták, hogy a szüreti felvonulást megrendezhessék.

Az első „Tokaji Szüreti Hét” 1932. október 16-án kezdődött, de nemcsak Tokajban, hanem Tállyán, Mádon és Tarcalon is. Nagyszabású, az egész országra kiterjedő propagandát fejtettek ki. Az említett községekben fogadó, elszállásoló, étkeztetési, vigalmi, borkiállítási és borvásári bizottságokat szerveztek, az állomásokat nemzetiszínű drapériákkal díszítették. Mindenütt a sátrak százait állították fel, mivel harmincezer látogatót vártak. A nagy előkészület ellenére a „Tokaji Szüreti Hét” csak Tokajban folyt az előzetesen megállapított program szerint, a többi községekben meg sem tarthatták. Ennek oka egyrészt az egész napon át tartó eső, másrészt az érdeklődés hiánya volt. A vendégek jóformán csak Tokajba mentek, mivel – egy tarcali adatközlőm szerint – „azt hitték, hogy ott van a világ közepe!” A lacikonyhások alaposan ráfizettek a Tokaji Szüreti Hétre.

1933. október 8-án újra megrendezték a Tokaji Szüreti Hetet, de már csak Tokajban és Sárospatakon. Előtte Tokaj-Hegyalján és környékén, még Nyíregyházán is tokaji lovaslegények hivogatták a közönséget. A két városban mintegy húszezer főnyi közönség vett részt a szüreti ünnepeken. A következő években, egészen 1939-ig újra és újra megrendezték, de évről évre csökkent az érdeklődés.

Tolcsva: Az itteni szüreti népszokásoknak nincs nagy múltjuk. Az első szüreti felvonulást Fodor Boldizsár rendezte meg 1924-ben. Fodor asztalossegédként került a Felvidékre, ahol Merény községben, az ottani fatelepen dolgozott. Ott látta a szüreti felvonulásokat, és hazatérése után néhányszor idehaza is megrendezte. A felvonuló „maskurások” között szamarakon és kerékpárokon ülő „bohócok”, egérfogót áruló „drótostót”, „Zoro és Huru” szerepeltek. Farsangi felvonulásokat és bálakat Tolcsván nem rendeztek.

Az Adriányi uradalomban szüret befejezésekor egy falárába ültetett szőlőtőkét díszítettek fel. Nótaszóval a tulajdonos udvarára vonultak és szüreti verssel köszöntötték a gazdát. A férfiak bort, a lányok és asszonyok ajándékokat kaptak, majd reggelig tartott a bál. A volt királyi szőlőben a munkások saját költségükön tartották meg a végzést.

Befejezésül és magyarázatként el kell mondanom, hogy néprajzi gyűjtéseimet és könyvtári kutatásaimat 1950–1952 között végeztem. Azóta 35 év telt el. Sajnos, nem volt alkalmam tájékozódni arról, hogy azóta a hegyaljai szüreti népszokások hogyan fejlődtek tovább. Remélem, hogy a mostani beszámolóm hasznára válik mindazoknak, akik Tokaj-Hegyalja néprajzával, a hegyaljai mezővárosok múltjával foglalkoznak, s talán azoknak is, akik a hegyaljai népszokásokat feleleveníteni igyekeznek.

Mád társadalma
(Rétegek, csoportok életmódbeli és tudati elkülönülése)

Krónikájában *Ember András* a XVIII. század második felének „Nem jól Álló” Mádjáról az alábbiakat írta:¹

„Bírja nagyobb részben Zombornak mezejét,
Sok méltóságoknak műveli szőlejét,
Két rend gazdaságnak szívja a velejét,
Azért bízik, hányja mindenre erejét.
Szép szőlőhegyében reménységgel bízik,
Mert a jó búzától és bortól meghízik.”

Gazdálkodásának ilyen sommás leírása után lássuk, hogyan jellemzi a település korabeli társadalmát:

„A nép erkölce is igen különbözik,
A más helységektől nem itt igen úzik,
A szabadon szólást, mert nem igen fűzik,
Büntetésnek nemét csak távolról nézik.
Gyenge a bíróság, idegen a népség,
Nem fél itt egymástól semmit is a község.
(. . .) Dohányozva utcán szabadon beszélnek,
Sokszor Isten ellen szitokkal ki kélnék.
Ruhájuk nem cifra kék rajtuk a suba,
Hétköznapiakon villog köznépen a guba.
Másként igen ritka városon a suba,
Asszonynépre szabó kevés selymet szaba.”

Tovább is idézhetnénk e sorokat, azonban már kitűnik az eddigiekből is, hogy a krónikaíró *Ember András* településünket – a

1. Debreczeni *Ember András* és Marton János leírásai Tokaj-Hegyalja és Zemplén településeiről. Bevezetéssel ellátta Pap Miklós. Miskolc, 1987. 19.

XVIII. századi Mád – jellemezve, mind gazdálkodását, mind társadalmát találóan rajzolta meg. Soraiból olyan plasztikus képet nyerhetünk, amely – állapíthatjuk meg – Mádra e század elejéig érvényes lehetett. Egy *hegyaljai mezőváros* szemléletes képe bontakozik ki. Ha ehhez hozzáveszünk néhány statisztikai adatsort a századforduló tájáról, akkor előttünk áll Mád tanulmányozandó társadalma a maga sokrétűségében.

Mád népességének vallási megosztottsága

Év	római kat.	görög kat.	ortodox	református	evangélikus	izraelita	összesen
1881	1696	38	–	778	57	882	3471
%-ban	48,8	1,0	–	22,4	1,6	25,4	100
1910	2070	76	50	823	–	729	3750
%-ban	55,2	2,0	1,3	21,9	–	19,0	100

Mád népességének etnikai megosztottsága

Év	összes	magyar	német	tót	oláh	rutén	más
1881	3471	3046	137	164	1	2	22
%-ban	100,0	87,7	3,9	4,7	–	–	0,6
1910	3750	3	2	1	–	9	
%-ban	100,0	99,6					

A fenti két táblázatunk adatsorai egyrészt a hagyományos (népi) kultúra szempontjából igen fontos *felekezeti* megosztottságot, másrészt az úgyszintén meghatározó jelentőségű *etnikai* összetételt jól szemléltetik. Megállapíthatjuk, hogy Mád mezővárosában (!) a domináns vallás a római katolikus (48,8%-ról 55,2%-ra emelkedett három évtized alatt) volt; mellette a protestáns felekezet (22,4%-ról 21,9%-ra csökkent), illetve a zsidó vallás hívei (25,4%-ról 19,0%-ra csökkent) részesedése számottevő volt. Ha kis mértékű volt is a római katolikus felekezet erősödése, mégis a tanulmányozott korszakban tendenciaként hatott. Etnikai vonat-

kozásban még ily mértékben sem tagolt a századvég és a századforduló mádi társadalma; hiszen a *magyarság* részaránya (87,7%-ról 99,6%-ra emelkedett) meghatározó, sőt 1910-re már döntő.

Ezek az adatok a mezővárosi társadalom hagyományos kultúrájának szerkezetét befolyásoló tényezőkként veendő figyelembe. Mád településszerkezetében megtalálhatók e vallási megosztottságra utaló jelenségek éppen úgy, mint a foglalkozásra utaló jegek. A település tengelyében folyik a *Mádi patak*, s azzal párhuzamosan fut végig a fő (a Rákóczi) utca. Valaminő kristályosodási göcöket képviselnek az egyházak, nevezetesen a római katolikus, a református és a zsidó templomok, illetve a zsinagóga. Ezekről északra helyezkedett el a *Felvég*, ettől délre pedig az *Alvég*. Az előbbi a református lakosság zömét foglalta egybe, míg az Alvégen a római katolikusok voltak túlsúlyban. A zsidóság jelentős hányada, miután kereskedelemmel és kisiparral foglalkoztak, a már említett főutcán, annak keleti oldalán tartott lakó- és üzletházat (szerényebben fogalmazva, bolthelyiséget, illetve műhelyt).² Az előbbieken vázolt felekezeti megosztottság természetesen bizonyos fenntartásokkal volt igaz, hiszen a század elejére itt is, ott is előfordulhatott egy-egy felekezeti családi otthon. Az eddigiekhez az is hozzáfűzhető, hogy mind a – még intenzív hitéletükben is jól tanulmányozható – felekezetek, mind az etnikai származás korszakunkban nehezen áthágható korlátokat jelentettek.

Mielőtt a *párválasztást* befolyásoló szokásokat bemutatnánk és az abból következő helyzetet elemeznénk, – a társadalmat mintegy vízszintesen tagoló – vallásos értékítéletről, világszemléletről szólnánk, egy másik, nem kevésbé jelentős, a *magántulajdon* szülte társadalmi rétegződésre kell kitérnünk. Mád – mint a Hegyalján általában is – ezt a függőleges, egymásra épülő – tagoltságot szülő, a szociális viszonyrendszert alapvetően meghatározó gazdasági helyzetet a földtulajdonhoz, különösen pedig a szőlőbirtokokhoz való viszonyban tanulmányozhatjuk. Úgy tűnik, hogy míg a felekezeti különállást a kor ideológusai, a mindenkori városatyák és egyházi sze-

2. Adatközlőim, akiknek ezúton is megköszönöm szívességment, készséges támogatásukat: Bodnár Károly, sz. Mád, 1914. gazdálkodó, Juhász Istvánné (Sivák Róza) sz. Mád, 1913. főzőasszony. Vaszil Lajos, sz. Mád, 1906. és Vaszil Lajosné, sz. Göncruszka, 1916. gazdálkodók, Lechner Barnabás, sz. Mád, 1924. alkalmazott, Késmárki Emil, sz. Mád, 1913. tisztviselő és Vavrek József, sz. Mád, 1923.

mélyek hangsúlyozzák,³ addig a vagyon szerinti rétegződésből eredő szociális gondokat összemosták, az elégedetlenség élet tom-pítani igyekeztek.⁴

Mezőgazdaság hasznából élők rétegződése

A tulajdonhoz való viszony alapján elkülönült csoportok	1900	1910
Birtokos és bérlő		
100 kh-on felül	2	4
10–100 kh között	?	16
10 kh-on alul (ún. kisbirtokos)	109	263
Részes földműves (kisbirtokos és napszámos)	91	?
Összesen	202	283
segítő családtag	72	134
eltartott	491	662
Mezőgazdasági tisztviselő		
kereső	2	6
eltartott	15	15
Mezőgazdasági cseléd		
kereső	75	102
eltartott	133	215
Mezőgazdasági munkás		
kereső	499	455
eltartott	686	483
16 éven aluli	55	85
Mezőgazdasági munkások közül saját háza van	140	87

A fentebb bemutatott táblázatban tehát azok szerepelnek, akik valamilyen okon-módon a mezőgazdaságból élnek. Ennek alapján vessük össze számukat a település egészével:

3. Tokaj-Hegyalja c. hetilap. 1908. III. 19. Mádon 130 taggal megalakult a kato-likus népszövetség.
4. Uo. 1908. I. 9. Özvegy Thuróczy Ábrahámné és fia temetéséről közölt híradás.

Csoportok megnevezése	1900	%-a	1910	%-a
Összes népesség	3680	100	3750	100
Ebből kereső	1435	38,9	1539	40,0
eltartott	2245	61,0	2211	58,9
Mezőgazdaságban keresők száma	907	63,2	1065	69,2
Mezőgazdaságban eltartottak sz.	1325	59,0	1335	60,3

Táblázatunk segítségével megállapíthatjuk, hogy Mádon 1900-ban a népesség 60%-a, 1910-ben 64%-a akár tulajdona, akár munkája révén a mezőgazdasághoz kötődött. A hiányzó népesség foglalkozás szerinti megoszlása a következőképpen módosult:

Foglalkozás szerinti rétegződés

Rétegek (1. kereső, 2. eltartott)	1900	%	1910	%
mezőgazdaságban	1. 907	24,6	1065	28,4
	2. 1325	36,0	1335	35,6
őstermelő	1. 4	0,1	4	0,1
	2. 12	0,3	21	0,5
iparban	1. 185	5,0	198	5,2
	2. 311	8,4	367	9,7
kereskedelemben	1. 104	2,8	91	2,4
	2. 323	8,7	263	7,0
közlekedésben	1. 12	0,3	17	0,4
	2. 28	0,7	44	1,1
közszolgálatban	1. 41	1,1	33	0,8
	2. 106	2,8	86	2,2
véderő tagjai	1. 1	0,02	4	0,1
	2. 1	0,02	1	0,02
napszámos	1. 31	0,8	31	0,8
	2. 30	0,8	17	0,4
házi cseléd	1. 114	3,0	71	1,8
	2. 25	0,6	8	0,2
egyéb	1. 36	0,9	25	0,6
	2. 84	2,2	69	1,8

A mezőgazdaságból élők mellett a kisiparosok, a közszolgálatban lévők, illetve a napszámosok és házi cselédek alkották a népesebb réteget.

Ha most vissza is utalunk a kenyeret biztosító, avagy kenyérkereső foglalkozáshoz juttató általános társadalmi helyzetre, ezt csak azért tesszük, hogy hangsúlyozzuk, hogy Mád esetében mezővárosias társadalommal állunk szemben. A szőlőművelésre alapozott termelőgazdálkodás sokkal több embernek biztosított megélhetést – ha gyakran szűköset is – mint egy hasonló határral rendelkező alföldi település. Anélkül, hogy az ismérveket tovább sorolnánk – ez nem is feladatunk – azokat a vonásokat emeljük ki, amelyek rálátást engednek az életmódra, amelyek a mádi társadalmat jellemezhetik.

Azt vizsgáljuk – a teljesség igénye nélkül –, hogy az egyes társadalmi rétegek, csoportok gondolkodásában, életmódjában mely jelenségek utalnak – utaltak – az elkülönülésre. Egyáltalában, mennyire őrizték meg a hagyományos, paraszti-népi kultúrát, annak bizonyos elemeit?

Adatközlőim emlegetik a *nagyurakat*, a valamikori *földbirtokosokat*. Mádon a *Csáky*aknak, az *Andrássy*aknak nagy birtokuk volt. Az előbbi családé volt a mádi erdőség is. Tekintélyes birtokkal rendelkezett itt a zsidó származású *Zimmerman*-család is. Mellettük a (sátorlajaujhelyi) piaristáknak, s az (egri) *káptalan papok*-nak is jutott a mádi határ szőlőtermő hegyeiből. Még a szomszédos Szerencsen is számon tartják, hogy Mádon négy tábornoknak volt szőlője. Név szerint is tudják Kehler Ödönt és Máriássy Ödönt. Ezek a nagyurak ritkán, évente egyszer-kétszer látogattak Mádra. Birtokaikat *jószágigazgatók kormányozták*. Az utolsók közül név szerint sorolják Vass Józsefet és Kalmár Gábort. József főhercegnek is jutott a mádi határból, s mondják, hogy amikor ide-idelátogatott, akkor minden munkásával kezét fogott. Tréfálkoztak is, hogy egyik-másik munkása nem mosott kezét egy hónapig, nehogy lemossa a hercegi kéz érintését.

A különböző rendű és rangú gazdatisztek és gazdasági alkalmazottak után a *vincellérek* (vinclér) következtek. Huszonöt-harminc vincellér is megélt Mádon. Úgy nyilatkoznak a mádiak, hogy a vincellér már nem volt munkás, nem volt paraszt. Többre tartotta magát. Belőle szerencsés esetben *kezelőt* csinálhatott a gazda. A munkás természetes vágya lehetett hát, hogy gyermekéből – ha szereti e munkát – egyszer vincellér legyen. Vincellért már 10–15 holdas szőlővel rendelkezők is tartottak. A vincellér nem egyszer családjával együtt kint lakott a szőlőben, a *vincellérházban*. Ami-

kor elérte azt a kort (hogy tovább nem tudott dolgozni), vásárolt magának egy házat a faluban (Mád), s beköltözött. Olyan nem igen fordult elő, hogy más faluba telepedjen le a mádi vincellér. Ahol a szőlőbirtokon vincellérlakás nem volt, ott a vincellér is naponta járt ki dolgozni a határba. A vincellér éppen azért, mert a munkások által végzett munka minőségéért felelt, folyamatosan jelen volt a munkában. Ha kellett, bemutatta a munkafolyamatot. A balta volt jellemző eszköze, amellyel egy-egy meglazult karót a földbe ütött.

A két-három hold szőlővel rendelkező tulajdonosok bizonyost tartottak, aki amolyan *kisvincellér* számba ment. Aki a munkásokkal együtt dolgozott minden évszakban, s ha nem volt munka a határban, akkor *belső* munkát kapott.

A mádiak többsége a szőlőből élt, akinek sajátja nem – vagy kevés – volt az az uradalmi szőlőkben vállalt *napszámos* vagy *szakmány* munkát. A munkásokat a vincellérek *fogadták*. Ők tudták, hogy egy adott terület műveléséhez hány férfi, illetve hány nő munkással kell számolni. Mikor elkövetkezett egy munka kezdésének ideje, akkor egyik munkásának szólt, hogy értesítse a többieket (a csapat vagy banda tagjait). Rendszerint összeszokott, jó munkát végző férfiak alkottak egy *csapatot* vagy *bandát*. Akinek a munkájával a vincellér nem volt megelégedve, annak a következő alkalommal már nem is szóltak. Igyekezett hát mindenki jó munkát végezni, hogy „megmaradjon” a csapatban. A kapások közül került ki az *első kapás*, ez a legerősebb, a legdolgosabb lehetett. Egy-két pohár borral többet kapott béréhez, s ő aztán *húzta* a többi. Ő diktálta a munkatempót. Az összeszokott csapat igyekezett együtt maradni. A vincellér is ragaszkodott kifogástalan munkát végző *kapásaihoz*. A csapathoz egy-egy *zsongár* tartozott, aki az ivóvizet biztosította a munkások számára. Az 1920-as évekig jobbára *csobolyó*-ban, később inkább *ceglédi kannában* hordták a vizet. A zsongár kötelessége volt az is, hogy a csapat részére délben a *szalonnasütés*-hez nyársakat biztosítson, s előkészítse a tüzet.

A *venyigeszedés*, kötözés, a szőlő fájának visszavágása női, olykor gyermekmunka volt. Részt vettek a trágyahordásban, s végeztek ott voltak a szüreten is.

Amikor a munka a szőlőkben szünetelt, a kapások munka nélkül maradtak. Ha csekély szőlőjük volt, akkor abban dolgoztak. Egyébként eljártak más határra, s ott aratást, gépelést vállaltak. Nyaranta megkeresték a *kenyérnek valót*. Taktaharkányban – s más

helységek határán – *kiskepébe* szegődtek, két család összefogott, s kisebb gazdánál elvállalták az aratást. Ugyanott *harmados* kukoricához is hozzájuthattak, s a termésen egy-egy *malackát* hizlálhattak.

A kapások étkezésének gerincét a *kenyér-szalonna* képezte. Lenézték, akinek még az sem volt. Rendszerint nyárson, sültén fogyasztották. Akinek üres volt a tarisznyája, még a vincellér is hazaküldte. Ezért követ tettek bele a nagyon szegények, hogy ne essenek el a keresettől.

A munkásember télen favágással foglalkozott. Az erdőt járta. Egyik *ritkított*, a másik *pucolta* az erdőt. Így jutott tüzelőhöz. A leg-szegényebbje háton hordta a tüzelőt.

Külön réteget alkotott a *kisiparosság*. Számuk alapján ítélve súlyuk és szerepük volt a településen, a település társadalmában. Részvételükkel működött az *Önkéntes Tűzoltó Egyesület* (1895-től). Társasági életüket az *Iparoskör* szervezte, irányította. A *mádi iparos ifjúság* emlékezetes műkedvelői előadásokat szervezett. Az 1920-as évektől a Barna família *kádárüzemet* tartott fent. Ebben bizonyos szakosodással gyártották az új hordókat. A magán kádárok jobbára a szüret előtti javításokra vállalkozhattak. Az egyik kőműves (Jankóczi) nagyvállalkozó volt; a vármegye útjain, hídjain dolgoztatott. A többi kisiparos a hagyományos, kézműves keretek között dolgozott.

Kisiparosság megoszlása szakmák szerint

Szakma	1900	1910
vándoriparos	1	–
kovács	17	17
lakatos	4	5
egyéb fém	3	3
gép- és hajójavító	3	8
asztalos	13	6
egyéb fa	19	29
szabó	11	19
cipész és csizmadia	42	40
egyéb bőr	14	4
papír	–	1
sütőipar	5	2
hentes és mészáros	12	10
szesz	–	1

egyéb élelmiszer	4	6
építő-kőműves	8	4
ács	5	5
egyéb	5	7
szállodás-vendéglátó	18	27

Egyik-másik szakmáról keveset tudunk. Kőfaragót például nem ismertek. Az egyik kőműves, a Margitai faragta a sírköveket is, közvetlenül a háború után (1950-es évek), míg balesetet nem szenvedett. Arra törekedett, – mondják, – hogy munkáját megismerjék, sírkövei hírt szerezzen számára. A helybeli kovácsok elsősorban lópatkolást vállaltak, kapákat éleztek. Helyben a *tállyai kapákat* kedvelték, ezért a bolti árut is ilyenre alakították át. Új terméként mindössze a *kétágúakat* gyártották. Jellemző, hogy amikor egy magas életkort megélt (105 évesen elhunyt) kovácsmester, Malatinszki János érdemeit méltatták, fontosnak tartották elmondani róla, hogy ő találta fel az *patkót*.⁵ A szabómesterek specializálódtak, ezzel szolgálták ki a helybeli igényt, éppen így jártak el a cipészek és csizmadiák is. Grönbergel *úri szabó* volt, Schwartz pedig a *munkásnadrágokat* varrta *cajgból*. Horváth László *divatcipésznek* tartotta magát, mások a használt csizmát, bakancsot foltozták, talpát *flekkelték*. Ez rangot is jelentett, s hozzá tekintélyt kölcsönzött a mesternek és családjának. Egyébként az iparosság „egy réteggel magasabbnak tartotta magát” a kétkezi munkásnál, sőt a gazdálkodónál is. Felfelé kacsingattak.

Mádon igazában az *intelligencia* (a korabeli értelmiség) jelentette az előkelőséget. Hozzájuk alkalmazkodott, őket akarta követni mindenben az iparosság. Ezért másokkal nem is barátkoztak. Finom részletre utal a következő megfigyelés: Mádon a római katolikus intelligencia – feleségestől – vasárnap a *kismisére* járt. Miután az iparosság is idehúzott, hát ők is erre a szertartásra mentek. Ide számította magát még néhány más réteg, mint pl. a csendőrség.

A fentiekől jól elkülöníthetően éltek a mádi társadalomban a *gazdálkodók*, kiket *parasztnak* titulálni immár az 1920–30-as években is *leszólás*, sértés számba ment. *Kik is tartoztak a gazdálkodók rétegéhez?* Ők azok, akiknek ősei az Andrássy grófok *úrbéresei* vol-

5. Uo. 1906. V. 31.

tak, fogalmazhatunk sommásan. Ezen a jogon részesültek a mádi szántókból, kaszálórétekből, legelőkből és erdőből. Szájhagyomány alapján jegyeztem fel, hogy Mádnak kb. 1400 kat. h. szántóföldje volt, melyből mintegy 400 kat. h. az Andrássyaké volt. E részen osztoztak később a piaristák, illetve Zimmerman. A maradék (?) 1000 kat. h.-on pedig a mádi gazdálkodók, kik is az 1000 családból 200-an mondhatták magukat gazdálkodóknak. Néhány jeles családról ma is tudnak, így a Rákóczokról, Horváthokról, Jakabokról, Szentlélekiekéről. Persze kisebb-nagyobb gazdák, aszerint, hogy hány holdon gazdálkodtak: a 2–3 holdastól a 15–20 holdasig. Az számított gazdálkodónak, aki maga szántotta-vetette földjét. Rendszerint a család dolgozott, de akadt, akinek kocsija volt, illetve aki a gabonaféléket *részébe* (10-den) *képesnek* adta.

Jó minőségű szántóföldjeik voltak, megtermett abban a búza, árpa, zab, kukorica, krumpli, lencse. Általában felezték a vetésterületet; felébe kalászosokat, felébe kapásokat vetettek. Idegen határon kaszáltak szénát. A szántók mellett több-kevesebb szőlővel is rendelkeztek.

Az *Úrbéres Közbirtokosságnak* 600 kat. h.-as legelője az *Ős-hegyen*, *Bombolyon*, *Májpatak* környékén terült el. E területen 400 db-os fejőstehen és 200 db-os *csorda*, illetve 200–300 db-os anyakoca és 300 db-os süldő *nyáj* legelt. A nyájban legeltették a 400 db-os kecskeállományt is. A kukorica érését követően a süldőket már nem legeltették, hizlalni kezdték. Az 1930-as évekre ez volt a jellemző, továbbá az, hogy a közbirtokosságnak erdeje is volt, melyet az Andrassy erdőbirtok széléből hasították ki. Lombhullás után *nyilasoknak tűzték ki*, és árverésen értékesítették. A közbirtokosság vezetőségét (elnök, pénztárnok, ellenőrzőbizottság) egy-egy *nyilas* ingyen illette. Ők mindig nagyobb nyilast mértek maguknak, ezt tudta a nép is, de mindenki természetesnek vette.

A gazdálkodók jelentős hányada református vallású volt. A Felvégen tartottak családi házat. Kisebb hányada volt a római katolikus vallás híve. Ezekről úgy tudják, hogy „a mádi parasztok (értsd alatta gazdálkodók) vasárnap a *nagymisére* jártak”. Férfiülsőruhájukra a sötét (rendszerint fekete) színű ünneplőruha, fekete kalap volt a jellemző az 1930-as évek táján. A fiatalok keskeny *kari-májú* fekete kalapjukat körbetűrt tetővel kedvelték. Keményszárú *ünneplőcsizmát* viseltek. Az idősebb férfiak között még akadt az I. világháború táján, aki fehér *hosszú gatyában* járt. Később általá-

nos lett a fekete *priccses* nadrág. A nők körében általánosnak mondható a *konty* és az egyszerű *fejkendő* viselete. A lányok azonban az 1930-as évek vége felé váltottak, már nem ragaszkodtak a hosszú, fonott – majd kontyba tett – hajviselethez. Az asszonyok körében a II. világháborúig elterjedt volt a nagy posztó, illetve göndör kendő, mint téli viselet.

A csekély földdel rendelkező (vagy földnélküli) család tejelő állata a kecske volt. De ha *erősödött* a család, felcseperedtek a gyermekek, akkor a kecskét fejőstehénre cserélte. Hasonló szituációban az igavonó állatként tartott szamarat lóval váltották fel. Mind a kecske, mind a szamár a szegények állataként szerepelt a köz tudatban.

A mód feletti takarékoságukra jellemző volt az, hogy a gazdálkodók egyike-másika a jó minőségű bort értékesítette, maga megelégedett a *lőrével*. Egyébként a szőlősgazdaságokban külön *munkásbort* szűrték. A szüretelő munkásoknak gondjuk volt arra, hogy ne legyen túlzottan hitvány a *munkásbor* sem. Néha-néha „összetévesztették” a hordókat, és a szín must a *másik* hordóba került.

Más oldalról közelítve a harkányiak, akik borvásárlás kedvéért látogattak Mádra az 1930-as években vagy még korábban, a mádi gazdákat „nem garasos”, vagyis nem fősvény emberekként emlegetik. Nem *literezték ki* annyira a vásárolt bort, bőven adták. Még a kóstolót sem sajnálták. Ha nagyobb tételben vásároltak a harkányiak bort, pl. itt szerezték be egy-egy lakodalomra a szükséges mennyiséget, akkor a csere alapja az 1 mázsa búzáért 1 hektoliter bor volt.

Szólnunk kell még néhány jellegzetes csoportról a mádi társadalom jellemzése ürügyén. Az egyiket a *pásztorok* alkotják. Ezek a rendszerint idegenből idekerült, s többnyire néhány évi szolgálat után tovább költözködő családok a közbirtokosság alkalmazottai voltak. Őrizték éven át a sertések, – s mint láttuk a kecskék közös – *nyáját*, illetve a legeltetési időnyben, tavasztól őszig a hazajáró *csordát*. *Kinnháló csordát* nem tartottak, a fejős- és növendékmarha együtt legelt. A *csordásházat* ingyen lakták, szolgálati lakásnak minősült. Miután ott volt az apaállatok istállója is, ezért külön bér fejében azokat gondozni tartoztak.

A csordás bére egy-egy marha után *negyedrés*z gabona (termény) és egy kenyér. A *kondás komenciót* kapott. Véka terményt,

valamennyi krumplit, tételesen megszabott *vacsorapénzt*, vagy *húspénzt* (1 kg hús ára), *sópénzt*. Évente egy alkalommal, az ún. „bezárás”-kor ki kellett minden gazdának menni a legelőre az állatjáért, s ott külön fizettek egy csekélyebb összeget. Az *ajándékok* között tarthatjuk számon a kihajtáskor adott bort, szalonnát, pénzt. Borralót kapott akkor is a pásztor, ha jelentette a gazdának, hogy *futosott* a tehene.

A pásztorok karácsony estéjén *kántálni* jártak a falu gazdáihoz. A csordás trombitált, a kondás dudált. Majd az udvarban, az ablak alatt így köszönt: „Isten éltesse a gazdát!” Rigmusos mondókára nem emlékeztek adatközlőim. Ezért ajándék járt, kalácsféle, meg bor. Az utóbbit demizsonba gyűjtötték össze. A két pásztor nem együtt járt, mert esetenként más-más gazdához kellett menniük.

Sokkal népesebb réteget alkottak a *fuvarosok*. Miután még az I. világháború után is tengelyen szállították a bort Kassára, Miskolcra, Sátoraljaújhelyre, hát kellett a lovasfogat. De akadt munkájuk az erdőben, a kőbányában is. Tíz-tizenöt szekér haladt egyszerre a távolsági fuvarral. Jellemző rájuk, – vélekedtek adatközlőim – hogy ha „szomjaztak”, a mindig maguknál tartott kis fúróval lyukat fúrtak a hordók fenekén. Így szívtak bort belőle. A lyukat e célra készített, s magukkal hordott faszeggel beütötték. Kádárok beszéltek, hogy a javításra szoruló hordók egyikének-másikának olyan volt a feneke, mint a sündisznó. Tanúsították, hogy gyakran „csapolták meg” a fuvarosok.

Idénymunkásoknak számíthattak a *szőlőpásztorok*, a *szőlőcsőszök*.⁶ Munkájuk a szőlő érésének idejétől, augusztus közepétől a szüretig tartott. A megválasztott pásztor kötelessége volt, hogy 8 napon belül kiköltözzön a szőlőhegyre. *Fekete kőből* magának *kunyhót* készített, ahol szállásra rendezkedett be. Kunyhójában szalonna *csurdítás*hoz szükséges nyársakat kellett tartania. A szőlőhegyek pásztorának jellegzetes felszereléséhez tartozott kalapja és két fajta *kereplője*: a kisebbet *csattogóként*, a nagyobbát *röhögőként* emlegetik. Felszereléséből kitűnik, hogy nem is annyira a szőlőtolvajok ellen, sokkal inkább a kártevő madaraktól védte a gondjaira bízott területet. A *pásztorinas* csattogóval, a felnőtt pásztor a

6. Kun D., A tokaj-hegyaljai bortermelés. Borsodi Szemle, 1973/1. 49.

röhögővel lármázott, s zavarta fel a tőkéket csapatosan ellepő rigókat.

Itt szólhatunk az egyik legnagyobb, legjelentősebb eseményről, a szüretről. Addig, amíg a megelőző szőlőbeli munkákat zömmel mádiak végezték, a szüretre már idegeneket is fogadtak. Az uradalmi szőlőkben október 10-e körül, a kisebb szőlősgazdák ezt követően, október 20-a táján kezdték a szüretet. Igazi munkáskezeslet az uradalmakban volt, a kisebb *embereknek* a rokonok is leszedték, *kőccsönbe mentek* segíteni egymásnak. A leszedett fürtöket *terhesekben* gyűjtötték, majd szekerekkel szállították a faluba, a borházakhoz, ahol a feldolgozás történt. A szőlőbirtok kezelői lementek a Taktaközbe és más falvakba, ahol szüretelőket toboroztak: általában férfiakat-nőket vegyesen, 20 szedő asszonyhoz 10 *puttonos* kellett. Nem is mentek haza a munkások a munka végeztéig, hanem egy-egy borházban, magtárban szállásolták el őket. A káptalannak távolabbról is hoztak munkásokat. 1915-ben Polgáról rendelte Mádra 2 urasági kocsist fogatával együtt a szőlőt szüretelni. Két hétig dolgoztak, erre az időre eljött az intéző tiszt, s hoztak 2 *birkát* is étkezéshez.

A bortermelés és borkereskedelem körüli haszonból élt meg a *hordóhitelesítő* is, a *faktor* is. Az utolsó mádi hordóhitelesítő Kaliczki Zsigmond volt. Hatósági embernek számított. Nála volt az országos lajstromban 215-ös számmal jelzett „koronás bélyegző”. Ezt mindig saját kezűleg sütötte a hitelesítendő hordó fenekére. Pontos, precíz embernek ismerték. Kis házán, a Mádi patak mentén, cégtábla hirdette, hogy itt található a „hordójelző hivatal”. A faktor borszakértőnek számított és kereskedelmi felhajtó volt. Ő állapította meg a kereskedő számára szállítandó bor minőségét, majd a megalkudott hordót lezárta, viasszal lepecsélte. Erre szolgált a saját tulajdonában lévő kis rézbélyegző. Működéséért mind az eladótól, mind a kereskedőtől *faktorpénzt* alkudott ki.

A *felekezeti elzárkózás* klasszikus területe Mádon is a párválasztásban, a házasságkötés körüli szokásokban tanulmányozható a legjobban. A felekezeti iskolákra alapozott oktatást már a század elején a *központi állami iskola* vállalta magára. Ettől kezdve az egyházi iskolák épületei a felnőttek művelődését szolgálták. A felekezeti különállást erősítették a művelődés sajátos szervei; a református *szőlőművelők* (kapás) *társasága*, illetve a római katolikus férfiak *fáklyás társulata*. Csak jelzésszerűen utalunk arra, hogy e társulatok

külön-külön szervezték pl. a szüreti felvonulásokat, a bálakat. Napjainkra a fáklyás társulat tevékenysége abban testesül meg, hogy a tagok temetésekor a társulati zászlót kiviszik a sírhoz.⁷

A párválasztás, a házasságkötés Mádra jellemző szokásait, tendenciáit tanulmányozandó, a polgári anyakönyvezés első fél évtizedét (1895. október–1900. december) választottuk ki. A településen a vizsgált időszakban 190 házasságot jegyeztek be. Ebből 130-at (68,4%) keresztyén felek, 58-at (30,5%) izraeliták kötöttek, további kettő keresztyén és izraelita fél között született. Tisztában vagyunk azzal is, hogy a mádi kiházasuló férfiak (exogám) házasságkötéseit – és néhány szélsőséges esetet – a mádi anyakönyvek nem tartalmazzák, ezért az itt leírt kép nem lehet teljes.

*Vallási endogámia érvényesülése
– tekintettel a férfiak vallási állapotára –*

felekezetek	rk.	gk.	ref.	evg.	izr.
összes	92	2	38	2	58
%-ban	48,4	1,0	20,0	1,0	30,5
matrilokális vallási endogám	79	1	26	1	57
%-ban	85,5	50,0	68,4	50,0	98,2
matrilokális vallási exogám	rk.-gk. 3	gk.-rk. 1	ref.-rk. 9	ev.-rk. 1	izr.-rk. 1
	rk-ref	–	ref-gk	–	–
	rk-izr	–	ref-ev	–	–
összes	13	1	12	1	1
%-ban	14,1	50,0	31,5	50,0	1,7

7. Vö. Barna G., A Fáklyás Társulat Hegyalján. Borsodi Művelődés, 1985/3. 31–33.

A vallási elzárkózás az izraelitákat jellemezte, türelmetlenségben utánuk a római katolikus felekezet következett, a felsorolást a reformátusok zárják. A görög katolikus és evangélikus felekezet Mádon töredéket képezett, ezért helyben egyházuk sem volt. Adott társadalmi szituációban azonban a református egyház is megtorolta, ha hívei más vallásúaknak *reverzálist* adtak.

*Mádra házasult keresztyén férfiak születés
és lakhely szerinti felsorolása*

születési helye	fő	lakóhelye	fő
Mád	77	Mád	106
Tállya	8	Tállya	6
Abaújszántó	4	Abaújszántó	2
Tarcal	2	Tarcal	2
Tokaj	2	Tokaj	2
Gönc	2	Gönc	2
Királylehot	2	Homonna	1
Bodrogkeresztúr	2	Taktaharkány	1
Szentistvánbaksa	2	Szentistvánbaksa	1
Monok	1	Monok	1
Szerencs	1	Szerencs	2
Mezőzombor	1	Mezőzombor	1
Szölled	1	Gönyű (Abaúj)	1
Bogdány	1	Nagybáka	1
Köröm	1	Féder(?)	1
Tótkeszi (Tolna)	1	Sátoraljaújhely	1
Olaszmicola	1		
<hr/>			
Igló	1	<i>továbbiakban mind születési hely</i>	
Abos	1	Szeghegy (Bács)	1
Felsőábrány	1	Som (Sáros)	1
Németjakabvágás	1	Felsődobsza	1
Püspökladány	1	Kiskér	1
Jakoris (Sáros)	1	Túrkeve	1
Abaújvár	1	Magyarjakabfalu	1
Enyiczke	1	Girincs	1
Szekszárd	2	Örös	1
Gömörpanyit	1	Pálháza	1
Sajószöged	1	Fáj (Abaúj)	1

Harmincegy férfi kötött házasságot, közülük 77 fő (58,7%) Mádon született, 106 fő (80,9%) pedig Mádon is lakott. Feltűnő, hogy a környező települések kis arányban képviseltették magukat: így Tállya (6,1%) és Abaújszántó (3,05%). Tarcal, Tokaj és Gönc jöhet még számításba. A többi település már egy-egy fővel szerepelnek a tanulmányozott években.

Mádon élt keresztyén nők származás szerinti felsorolása

Mádon született	96 fő	Magyarjakabfalú	2 fő
Monok	1 fő	Rakamaz	1 fő
Abaújszántó	1 fő	Abaújkér	1 fő
Mezőzombor	1 fő	Bodrogkeresztúr	1 fő
Tiszaszederkény	1 fő	Tiszapalkonya	1 fő
Szihalom	1 fő	Tímár	1 fő
Büdszentmihály	1 fő	Selyeb (Abaúj)	1 fő
Felsőcece (Abaúj)	1 fő	Boldva	1 fő
Királyhelmec	1 fő	Felsődobosza	1 fő
Izsép	1 fő	Zsarnó	1 fő
Gönc	1 fő	Gölnicbánya	1 fő
Aranyidka	1 fő	Vajkafalu (Szepes)	1 fő
Kaksó-Baksa	1 fő	Baskó (Abaúj)	1 fő
Farkasfalú (Szepes)	1 fő	Hunfalú (Szepes)	1 fő
Magyarjakabfalú	1 fő	Ináncs	1 fő
Nagykinizs	1 fő	Lócse	1 fő
Ófalú (Sáros)	1 fő	Oroszkázmér	1 fő
Szegi	1 fő	Raszlavica	1 fő
Husznevisni (Galícia)	1 fő		

Közülük tehát 35 fő (26,7%) nem Mádon született, s adatainkból kitűnik, hogy rendkívül szórt származási helyűk. A felsoroltakból 21 házicseléd, 9 napszámos, 2 iparoslánya, 1 földműves lánya, 1 juhász lánya, s végül 1 személy Mádon irodaszolga.

*Mádra házasult zsidó férfiak származás és
lakhely szerinti felsorolása*

születési hely	fő	lakhely	fő
Mád	5	Mád	9
Budapest	1	Budapest	4
Tokaj	1	Tokaj	3
Tolcsva	3	Tolcsva	2
Rakamaz	1	Rakamaz	2
Nyíregyháza	1	Nyíregyháza	2
Sátoraljaújhely	2	Sátoraljaújhely	3
Tiszabercel	2	Tiszabercel	1
Beregszász	1	Beregszász	2
Bustyaháza (Máramaros)	1	Bustyaháza	1
Óbuda	1	Óbuda	1
Boldogkőváralja	1	Boldogkőváralja	1
Büdszentmihály	1	Büdszentmihály	1
Ungvár	1	Ungvár	1
Mezőcsát	1	Mezőcsát	1
Tiszadada	1	Tiszadada	
Kaba	1	Kaba	1
Gánya (Máramaros)	1	Gánya	1
Vármező (Szilágy)	1	Vármező	1
Lupény	1	Boryslau	1
Munkács	1	Nagycigánd	1
Szatmár	1	Simonyi (Gömör)	1
Ond	1	Ond	1
Nagytárány	1	Nagyléta	1
Sokol	1	Torda (Erdély)	1
Olaszliszka	2	Nyírtass	1
Tiszalók	1	Miskolc	2
Kazincz	1	Érsemlyén	1
Fejérd (Kolozs)	1	Kolozsvár	1
Ajak	1	Biharnagybajom	1
Kajata (Abaúj)	1	Mosdós (Somogy)	1
Szobránc	1	Nyírbátor	1
Bodrogkeresztúr	1	Vásárosnamény	1
Borsa (Kolozs)	1	Hobicza	1
Tárnóc (Nyitra)	1	Tállya	1
Érendréd (Bihar)	1	Érmihályfalva	1
Szirák	1	Dombó	1
Felsődobsza	1	Szerencs	1
Kaposvár	1	Szilágysomlyó	1

A további helységek csupán származás szerint jönnek számításba, 1–1 személy esetében: Ökörítő, Vitka (Szatmár), Újpanát, Kemece, Majdánka, Mikola, Felsőnereszmece, Sarkad, Gromnik, Berezna, Gebe.

Összeállításunkból kitűnik, hogy a zsidóság rendkívül szétszórtnak élt, ezt a népesség diaszpóra jellege is indokolta. Helyben mindössze 5 férfi (8,4%) született, 9 lakott Mádon házasságkötésekor (15,2%).

Mádon élt zsidó nők származás szerinti felsorolása

Mád	46 fő	Sárospatak	1 fő
Vily	1 fő	Budapest	1 fő
Felsővittó	1 fő	Balkány	1 fő
Vencsellő	1 fő	Bodrogkeresztúr	1 fő
Kabáld (Sopron)	1 fő	Tiszaók	1 fő
Lublóvár-Szadek	1 fő	Olaszliszka	1 fő
Dobsza	1 fő	Karcag	1 fő

Feltehetően, ez a származás szerinti arányeltolódás, hogy ugyanis a Mádon házasodott zsidó nők 77,9%-a (46 fő) helyben született, azért következhetett be, mert nem ismerjük a Mádról kiházasodott zsidó férfiak adatait.

Az eddigiekből megállapítható, hogy Mád társadalmát elsősorban is vallása osztotta meg (szubjektív tényező), alapvetően befolyásolta házasodásukat. Emellett lényeges (objektív tényező) volt az egyes ember születési és lakhelye. Ezt a földrajzi-társadalmi akadályt a zsidóságnak nagyfokú mozgékonyásával sikerült leküzdenie. Milyen mértékben határozta meg a fiatalok párválasztását a család – esetleg a saját maga – vagyoni helyzete, foglalkozása stb.

Táblázat az idegenbe házasodott mádi férfiakról

a menyasszony lakhelye	összesen	a vőlegény			
		születési helye MÁD	lakó helye MÁD	születési	lakó
				helye azonos a menyasszony lakóhelyével	helye
Tállya	4	3	2	1	2
Abaújszántó	1	1	—	—	1
Tarcal	3	3	—	—	3
Tokaj	2	2	2	—	—
Bodrogkeresztúr	1	—	1	—	—
Megyaszó	1	1	1	—	—
Összesen	12	10	6	1	6

Arra adatközlőink is utaltak, hogy nemegyszer hallották az öregektől, hogy „guba a gubához, suba a subához”. Sőt ennek egy aktualizáltabb változatával is találkoztunk: „Bakancs a bakancshoz, csizma a csizmához.” Mindenki a magafajta embert választotta házastársul, – magyarázták e szólásmondás értelmét. Tudták, hogy ki viselt göndörkendőt a faluban. Akinek ökre, lova volt, az feleséget is olyat keresett magának. Arra törekedtek a parasztok, hogy a fiatal legalább *gatyamadzagnyi* földet, de hozzon *valamit* a házaságba. Azt sem szerették, ha mádi legény más faluból nősült. Hamar megszólták az *újasszonyt*: „Az se különb, akit hozott, mint a mádiak”. E szemléletet jól tükrözik az anyakönyvi adatok, melyek a századvég házasságkötéseit ilyen szempontból értékelik.

*A zsidó házaspárok szerveződése és a
férj-feleség társadalmi helyzete*

a férj foglalkozása							
kereskedő		iparos		hivatalnok, mezőgazda		talmudist a, pap	
a feleség családjának foglalkozása							
keresk.	9	i paros	4	keresk.	1	talmud.	3
iparos	5	keresk.	1	kocsm.	1	keresk.	4
hivat.	1	munkás	2	magánzó	1	kisbirt.	3
kocsm.	1	magánzó	4	birtokos	1	birtokos	1
talmud.	1	fuvaros	1	talmud.	1	pmunkás	1
tanító	1	földműves	1	—		—	
napszámos	1	—		—		—	
magánzó	1	—		—		—	
20 pár		13 pár		5 pár		12 pár	
a férj foglalkozása							
korcsmáros vendéglős		tanító		orvos		kisbérlő bérlő	
a feleség családjának foglalkozása							
korcsma	1	magánzó	1	földbirtokos	2	keresk. iparos	1
magánzó	1						1
2 pár		1 pár		2 pár		1 pár	

E felsorolásból is hiányzanak a mádi lakos, de idegenbe házassodott (exogámia) férfiak adatai. Talán mégsem túlzás, ha azt állítjuk, hogy a mezővárosias voltát őrző Mád kereskedelmét a zsidóság tartotta kézben, hiszen a kiírt 58 családból 31 újonnan szerveződött családban érdekeltek a kereskedelembe, az italmérésben (53,4%).

Ezután lássuk, hogyan zajlott le egy *lakodalom* Mádon! A legeredményesebb, leghasznosabb, ha a gazdálkodók, s a kisiparosok szokásait tanulmányozzuk. A lakodalmat megelőző héten egyik este összegyűltek a rokonok, ismerősök a vőlegényes háznál, s mindegyik asszony hozott magával elegendő lisztet és tojást. Ebből, ezen az estén készült a *csigatészta*. Persze előkerültek a fiatalok is, s

a csigacsinálás nem múlhatott el zene és tánc nélkül. Ekkor tájt zajlott a *hivogatás*. A háború előtt inkább vőfély, napjainkban jobbára a menyasszony és vőlegény hívogatták azokat, akikre a lakodalomban számítottak. De a vőfély *jelvényeire* csak más faluból (pl. Takaharkány) emlékeznek.

Az 1930-as években a lakodalmi *vacsorára* (baromfihúsból) *csigalevest*, utána töltött tyúkot, disznóhúsból pörköltet tálaltak fel. Mádon a levest *felpirították*, úgy adták fel a vacsorához. Tállyán ez nem volt szokásos, maradt levesthusnak. Az első világháború alatt és utána még *tejberizsát* (kása) főztek éjjelre, melléje valamilyen húst. Később a töltött káposzta lett a divatos. A szakácsnő számára, akit „baleset ért”, *kásapénzt* szedtek, majd ezt is felváltotta a zenészek *tányérozása*, akik *káposztapénzt* szedtek. Diós, mákos tésztát, piskótát és tortát készítettek, s azzal traktálták a vendégeket. Étkezés közben még el-elhangzott egy-egy rigmus a vőfélytől, de már nem cifra szövegezésű, mint pl. Rátkán.

Éjfélkor egy legényt *maskarának* öltöztettek fel. Valami rossz ruhát adtak rá, fejét piros *babos* kendővel hátrakötötték, arcát felismerhetlenségig bekenték korommal. Menyecskét csináltak belőle.⁸ A maskara *váltotta* ki a menyasszonyt a táncból, aki egy másik szobában átöltözött, immár a fiatal asszonyok divatos ruhájába. Ez alatt a lakodalmasok a maskarával táncoltak. Évődtek is vele a férfiak, szoknyája alá kapdostak, fogdosták a *mejjit*, mire sikoltozott az „ál-menyecske”. A táncoltatók *löktek* valamennyi pénzt a maskarának, s kiáltották: „Enyém a maskara!” – s már rázták is tovább. Negyedóra, félóra múlva hozták az *újasszonyt*, mire a zenészek ráhúzták, hogy „Ejnye de szép menyecske lett ebből a lányból . . .” A maskara pedig kifutott a lakodalomból.

Adatközlőim úgy vélekednek, hogy a leglátványosabb és leghangulatosabb eseménye a lakodalomnak a maskara szereplése. E szokás napjainkig megmaradt, s ha csak tehetik, nem marad el a lakodalmakból ma sem.

8. Vö. Ujváry Z., *Játék és maszk* II. Debrecen, 1983. 74–83.

Tokaj város tanácsának gabonafelvásárlása a XVIII. század végén

Talán általánosságként hat, ha e helyütt azzal kezdjük leírásunkat, hogy Tokaj kedvező földrajzi fekvéséből eredően központi szerepet töltött be egyebek mellett az árucere-forgalomban is. Nagy tájak találkozásánál, kereskedelmi utak kereszteződésében fekvő Tokaj (és Bodrogkeresztúr) vásárain az Alföld felől hajtott állatokat¹, szekereken szállított mezőgazdasági termékeket kínáltak megvételre.² A hegyaljai kézműves termékek bő választéka került itt piacra.³ A Hegyalján – elsősorban pedig Tokajban – élő görög kereskedők boltjaiban megtalálhatók voltak a kor luxuscikkei, de arra is akadt példa, hogy a görögök a lakosság kárával bővítették a számukra előírt választékot, a kínált áruk listáját.⁴ Tokajban raktározták a Tiszán szállított sót; itt szervezték az ország belseje felé irányuló sóforgalmat, sókereskedelmet. A Tiszán épületfát, tűzifát és egyéb gazdasági hasznosítású (pl. szőlőkaró) félkész faárut úsztattak Tokajig, esetleg tovább. A szállítók a *lábókkal* Tokajnál kikötöttek és helyben igyekeztek értékesíteni árujukat.

A késő feudalizmusban egy-egy település tanácsa sok irányú szerepet töltött be, hatásköre igen széles területet ölelt fel. Tokaj esetében is így volt ez. A tokaji tanács e szerepei közül most csupán a gazdasági szervező és irányító feladatokról emeljük ki, illetve azt tanulmányozzuk a korabeli források segítségével, hogy egy adott területen, nevezetesen a gabonafélék felvásárlásában hogyan érvé-

1. *Hőgye I.*, Hegyaljai városok, piacok, 1711–1849. In. Borsodi Levéltári Évkönyv IV. Miskolc, 1981.
2. *Pl. Spech L.*, Tisza Tokaj várossának rövid leírása. In. Tudományos Gyűjtemény, 1823. IV. 27.
3. *Bodó S.*, Tokaj-Hegyalja, egy minőségi borvidék körülhatárolása. Ethn. XC. 1979.
4. *Hőgye I.*, A görögök szerepe a Hegyalja életében a 18. században. In. Herman Ottó Múzeum Közl. 16. 1977.

nyesült a tanács szervező szerepe. Tokaj város tanácsa a XVIII. század második felében éppen központi – és kiváltságolt – szerepéből következően többirányú gazdasági feladatot látott el. Irányította a város szőlőhegyein folyó szőlő- és borkereskedelmet, a rét- és legelőgazdálkodást. Ezek közül lényeges volt az, hogy Tokaj tanácsára hárult az a feladat, hogy a szárazföldi személy- és teherforgalmat biztosító, továbbá a beszállásolt, illetve átvonuló katonaságot ellátó fuvarozó és hatáslovakat, illetve a hatósági személieket kellően ellássa. Ehhez tekintélyes mennyiségű kenyér- és takarmánygabonára volt szüksége.

Tokajban helyben nem volt szántóföldi gazdálkodás.⁵ Sem a jobbágyság, sem a helyben birtokos nemesség Tokaj határán gabonaféléket nem termelt.⁶ A lakosság élelmét biztosítandó „lejárt” az Alföldre gabonát takarni, illetve igásállataival gabonát nyomtatni.⁷ A gabonafélékre azonban éppen Tokaj közigazgatási szerepköre révén ráháruló feladatok ellátásához nagy szükség volt. Igen fontos volt az utazó, vagy idelátogató vármegyei tisztek, az itt beszállásolt, avagy átvonuló katonaság megkövetelt mértékű ellátása. Az embereknek kenyeret (a katonaságnak rozslisztből sült zsemle porciót) kellett biztosítani.⁸ Emellett a város alkalmazottainak a *conventiójába* is beletartozott a természetben kiszolgáltatott rozs.⁹

Hogyan biztosította, miként szerezte be tehát a városi tanács a szükséges mennyiségű gabonát? A kérdéses évtizedekre vonatkozó

5. Orosz I., Földesúri támadások a hegyaljai mezővárosok ellen a XVIII. század második felében. Agr. Tört. Szemle, 1975. 25–41.

6. Vö. Tokaj város urbárium, 1774. Zempléni Fiók-Levéltár. Tokaj nk. iratai

7. Orosz I., i. m. 37–38.

8. Mindössze néhány adat a kötelezettségek sorából: 1778 a midőn fors ponton Tokaj fogadott rekrutákat Ujhely be vitték, attam 15 portio zabot. 1779. Szolga Biró Ocskay András Ur Tokajban a vármegye dolgába 2 nap lévén (. . .) Szám vételkor a szemvevő Urak lovai számára (. . .) Szolga Biró Benyiczky uram lovai számára (. . .) Nemes militiának (. . .) Kálnoky Regiment Hadnagy Ur lovai számára 15 p. Nemes Székely Militiának 230 p. Haller Gróff Ur lovai számára 34 p. Egy Székely kapitány ur lovai számára, egy Székely Hadnagy Ur lovai számára . . . Nemes Székely Militia számára lovasok 1059 portio. Zempléni levéltár Tokaj nk. iratai, városgazda számadások 1779.

9. „Bújdoso János Város kocsiissa conventioja 1758-ra esztendei conventio készpénz 30 vonás forint, 6 köből élet (majd kétszeres liszt). Egy pár pokovoj posztóból való kék nadrág. Három pár Máky (?) bőr csizma, Három pár fejér ruha. Egy fűrtös Guba, Egy fekete süveg, 20 font só, fél véka kása, fél véka lencse, szalonára kész pénz 3 vft.” Uo.

választ a városgazdák számadásaiból megtudhatjuk. A pontosan vezetett naplókából megismerhetjük a város ebbéli kötelezettségeit, illetve azok teljesítésére vonatkozó gazdasági tevékenységet. A városgazda több-kevesebb pontossággal választ adott arra a kérdésre, hogy mikor (hónap és nap is), hol (helyben, más helységben, avagy mely vásárban), kitől vásárolt terményt. A vásárolt termény nemét, az egységárát, a mennyiséget és a vételárát is rögzítette. Így megtudhatjuk, hogy a korabeli kenyérnekvaló elsősorban a rozs volt, ritkán vásároltak kétszerest, illetve egy rangos vendég kedvéért tiszta búzát.¹⁰ E számadások segítségével képet nyerhetünk a tokaji tanács gazdasági működésének egy adott területéről. Nemcsak a pénzgazdálkodásáról, hanem a korabeli árviszonyokról, illetve azokról a helységekről, ahonnan rozsot stb. vásárolt a városi tanács megbízottja, csaknem minden esetben a városgazda. Következtethetünk arra is, hogy milyen lehetett az árukínálat a helybeli és környéki vásárokon.

Továbbiakban a rendelkezésünkre álló források feldolgozását mutatjuk be, az 1774 és 1797 között eltelt mintegy negyedszázad alatt folytatott gazdálkodás képét vázoljuk fel.

Év: 1774. Helység	Termék	Mennyiség	Egységár	Összeg
		köböl	Rf kr – Rf kr	Rf krj
1 (rovatok)	2	3	4	5
Debrecen +	rozs	13	2 08 –	27 53
Eszlár	rozs	9	2 42 –	25 30
Gelse	rozs	20	1 42 –	34 –
Nagyfalu	rozs	7,25	1 39 –	12 07
uo.	rozs	3,25	1 42 –	5 31 fél
Nánás	rozsliszt	20	2 50 –	56 40
uo.	rozs	7	2 33 –	17 51
Nyíregyháza	rozs	28	1 35 –	44 26
Tokaj +	rozs	17	1 37 – 2 50	36 –
uo.	rozs	34	2 06 – 2 40	57 –
uo.	rozsliszt	14,5	1 42 – 2 50	26 27 fél
Összesen		173		343 26

10. Uo. 1799.

Csobaj	zab	6,25	0 48	-	5 -
Debrecen	zab	0,5	1 08	-	- 34
Eszlár	zab	12	1 02 fél	-	12 28
Keresztúr +	zab	6	0 51 - 0 57	-	5 36
uo. +	árpa	0,75	1 12	-	0 54
Kótaj	zab	0,25	1 12	-	0 18
Lök	zab	5	1 00	-	5 -
Nyíregyháza	zab	12	2 00 - 1 08	-	12 40
Paszab	zab	7	1 00	-	7 -
Rakamaz	zab	4	0 57	-	3 48
Tokaj	zab	1	1	-	1 -

Összesen 53,75 54 18

Év: 1775.

Helység	Termék	Mennyiség	Egységár	Összeg
		köböl	Rf kr - Rf kr	Rf krj

1 (rovatok) 2 3 4 5

Balsa	rozs	6	1 42	-	10 42
Gáva	rozs	5	2 16	-	11 20
Kenézló +	rozs	89	1 48	-	151 18
uo. +	rozs	6	1 59	-	11 54
Nánás	rozs	25	2 11	-	54 35
Nyíregyháza	rozs	52,75	1 42	-	90 34
Oros	rozs	7	1 59	-	13 53
Tokaj +	rozs	10	2 30	-	25 -
uo.	rozs	11,25	1 31 - 1 52	-	17 38

Összesen 218 402 -

Bercel	zab	13,75	1 00	-	13 45 fél
Búj	zab	12,75	1 00	-	12 45
Csobaj	zab	4	1 00	-	4 -
Debrecen +	zab	7	0 48	-	5 36
Eszlár	zab	24	0 59	-	23 48
Halász	zab	8	0 51	-	6 48
Keresztúr +	zab	9	0 51	-	7 39
Kótaj	zab	12	0 57	-	11 24
Ladány	zab	14	0 54	-	12 36
Lök	zab	14	0 56	-	13 06
Nánás	zab	20	1 00	-	20 -
Nyíregyháza	zab	7,75	0 51	-	6 35 fél
Oros	zab	2	1 00	-	2 -
Rácféhtó	zab	3,25	1 00	-	3 24
Szabolcs	zab	1	0 51	-	0 51
Tarcal	zab	5	0 51	-	4 15
Tokaj	zab	7,5	1 08	-	8 32 fél

Összesen 171,25 163 35 fél

Év: 1776.

Helység	Termék	Mennyiség	Egységár	Összeg
		köböl	Rf kr – Rf kr	Rf krj
1 (rovatok)	2	3	4	5
Bogdány	rozs	1,5	2 16 –	3 24
Doróg	rozs	6,5	2 19 –	15 04 fél
Eszlár	rozs	4	2 28 –	9 52
Kemecse	rozs	6,5	2 23 –	15 35
Keresztúr +	rozs	15	2 00 –	30 –
Kisfalud	rozs	5	2 00 –	10
Nánás	rozs	6	2 35 –	15 32
Nyíregyháza	rozs	6,5	2 19 –	15 04 fél
Pócspetri	rozs	18	2 38 –	45 54
Senyő	rozs	9,5	2 31 –	23 54
Tur(a)	rozs	9,75	2 30 –	24 22 fél
Összesen		88,25		208 42 fél
Eszlár	zab	22,25	1 00 – 1 15	24 41
Megyaszó	zab	17	1 13 – 1 15	21 15
– Eszlár	árpa	4	1 08 –	4 32
Nyíregyháza	árpa	2	1 42 –	3 24
Rakamaz	zab	18	1 00 – 1 20	30 10
Tokaj	zab	6,5	1 00 – 1 14	6 56
uo.	árpa	1	1 16 –	1 16
Összesen		70,75		93 34

Év: 1777.

Helység	Termék	Mennyiség	Egységár	Összeg
		köböl	Rf kr – Rf kr	Rf krj
1 (rovatok)	2	3	4	5
Csobaj	zab	2	1 08 – –	2 16
Dada	zab	3	1 14 –	3 42
Ladány	zab	10	1 25 –	14 10
Megyaszó	zab	6	1 00 –	6 –
Nyíregyháza	zab	17,25	0 51 – 1 15	18 47
Tokaj	zab	33	1 00 – 1 14	37 40
Összesen		81,25		82 35

Év: 1778.

Helység	Termék	Mennyiség	Egységár	Összeg
		köböl	Rf kr – Rf kr	Rf krj
I (rovatok)	2	3	4	5
Gáva	rozs	3	1 42 –	5 06
Dada	zab	7	1 25 – 2 02 fél	11 10
Eszlár	zab	20,25	0 57 – 1 11	20 24
Halász	zab	18	1 08 –	20 24
Ladány	zab	3	0 55 –	2 46 fél
Nyíregyháza	zab	12	1 08 –	13 36
Rakamaz	zab	12	1 48 –	21 36
Tokaj +	zab	92	0 43 – 0 44	67 02 fél
uo.	zab	2	1 00	2
Külső helységek	zab	101	1 34 – 1 35	158 59
Összesen:		166,25		318 57

Év: 1779.

Helység	Termék	Mennyiség	Egységár	Összeg
		köböl	Rf kr – Rf kr	Rf krj
I (rovatok)	2	3	4	5
Dorog	zab	10,75		
Eszlár	zab	34,75		
Tokaj	zab	140,25		
Összesen:		185,75		

Év: 1780.

Helység	Termék	Mennyiség	Egységár	Összeg
		köböl	Rf kr – Rf kr	Rf krj
I (rovatok)	2	3	4	5
Alsóméra	zab	4	0 45 –	3 –
Dada	zab	19,50	0 51 –	16 34 fél
Eszlár	zab	2,75	0 48 –	2 12
Lök	zab	4,5	0 42 –	3 09
Nyíregyháza	zab	47	0 42 – 0 45	34 12
Rakamaz	zab	26	0 42 – 0 51	20 48
Tokaj	zab	52,75	0 36 – 0 42	36 45
Összesen:		156,5		116 40 fél

Év: 1781.

Helység	Termék	Mennyiség	Egységár	Összeg
		köböl	Rf kr – Rf kr	Rf krj
I (rovatok)	2	3	4	5
Eszlár	rozs	8	1 32 –	12 16
Keresztúr +	rozs	8	1 54 –	15 12
Nyíregyháza	rozs	40	1 40 – 2 00	72 58 fél
Tokaj +	rozs	15	1 42 –	25 30
Összesen:		71		125 56 fél
Dada	zab	3	0 36 –	1 48
Demecser	zab	3	0 48 –	2 24
Lök	zab	38,25	0 44 – 0 45	28 40
Nagyfalu	zab	5,75	0 45 –	4 18
Nyíregyháza	zab	30,75	0 46 fél	23 52
Rakamaz	zab	7,25	0 47 –	5 04 fél
Összesen:		88		66 06 fél

Év: 1782.

Helység	Termék	Mennyiség	Egységár	Összeg
		köböl	Rf kr – Rf kr	Rf krj
I (rovatok)	2	3	4	5
Balsa	zab	40,75		
Eszlár	zab	66		
Lök	zab	32		
Nyíregyháza	zab	47,5		
Tímár	zab	10,50		
Tokaj	zab	7		
Összesen:		203,75		

Év: 1785.

Helység	Termék	Mennyiség	Egységár	Összeg
		köböl	Rf kr – Rf kr	Rf krj
I (rovatok)	2	3	4	5
Bercel	rozsliszt	6	1 25 –	8 30
Búj	rozsliszt	6	1 25 –	8 30
Dorog	rozsliszt	5	1 25 –	7 05
Eszlár	rozsliszt	4	1 42 –	6 48
uo.	rozs	37	1 42 – 2 05	57 12
Gáva	rozsliszt	4	1 32 –	6 08
Nagykálló	rozsliszt	20	1 42 –	34 –
uo.	rozs	30	1 25 –	42 30
Kemecse	rozsliszt	2	1 25 –	2 50
Lök	rozsliszt	2	1 03 –	2 16
Nánás	rozsliszt	32,5	1 25 – 1 42	49 01
uo.	rozs	31	2 06 – 2 11	67 06
Nyíregyháza	rozs	84,75	1 08 – 1 42	121 59 fél
Szentmihály	rozsliszt	5	1 25 –	7 05
Tokaj	rozs	41	1 59 – 2 16	88 58
Gömöri nyomtató	rozs	1,5	1 52 –	3 29
Összesen:		311,75		513 28

Év: 1786.

Helység	Termék	Mennyiség	Egységár		Összeg
		köböl	Rf kr – Rf kr		Rf krj
1 (rovatok)	2	3	4		5
Dorog	rozs	24	2 06	–	50 24
Nánás	rozs	22,5	2 07	–	47 36
Rakamaz	rozs	6	1 49	–	10 54
Szentmihály	rozsliszt	4	1 59	–	7 56
Tokaj	rozs	16	2 05	–	33 25
Összesen:		72,5			150 15
Báj	zab	13	1 00	–	13 –
Megyaszó	zab	6,75	1 06	–	7 31
uo.	árpa	1,75	1 00	–	1 45
Rakamaz	zab	63	0 58	–	61 43 fél
Tímár	zab	28,5	0 57	–	26 51 fél
Tokaj	zab	23,75	0 52	–	20 31 fél
Újhely	zab	2,25	0 42	–	1 34 fél
Zombor	zab	11	0 51	–	9 21
Összesen:		150			142 18

Év: 1788.

Helység	Termék	Mennyiség	Egységár		Összeg
		köböl	Rf kr – Rf kr		Rf krj
1 (rovatok)	2	3	4		5
Dorog	rozs	25	3 31	–	70 20
Eszlár	rozs	24	3 24	–	81 36
Nánás	rozs	5	3 01	–	17 35
Nyíregyháza	rozs	55,25	2 57	– 3 44	182 18 fél
Tokaj	búza	2	6 14	–	12 28
Összesen:		111,25			364 17 fél

Balsa	zab	10	1 45	–	17 30
Dorog	zab	78	1 42	– 2 00	152 06
Eszlár	zab	7,25	1 22	–	9 54 fél
Gáva	zab	50	1 42	–	85 –
Lök	zab	10,75	1 48	–	19 21
Nánás	zab	11,5	1 48	–	19 33
Nyíregyháza	zab	70	1 42	–	119 –
Tímár	zab	30,5	1 22	– 1 42	59 59 fél
Tokaj +	zab	70	1 42	–	119 –
uo.	zab	19	1 30	–	28 30

Összesen: 357 629 54

Év: 1789.

Helység	Termék	Mennyiség	Egységár	Összeg
		köböl	Rf kr – Rf kr	Rf krj
1 (rovatok)	2	3	4	5
Bogács	rozs	4,25		
Böszörmény	rozs	25		
Búj	rozs	8		
Rakamaz	rozs	13		
Tokaj	rozs	5		
Összesen:		55,25		
Búj	zab	80		
Tardos	zab	62		
Tokaj	zab	65		
Összesen:		237		

Év: 1793.

Rakamaz	rozs	44,5	1 08	–	50 26
Tokaj	rozs	51	1 08	–	58 04
Összesen:		95,5			108 30
Lök	zab	30	0 54	– 1 00	28 –
Nagyfalu	zab	6	1 12	–	7 12
Nyíregyháza	zab	42	2 57	–	39 54
Tokaj	zab	282	1 00	– 1 12	312 12
Összesen:		360			388 18

Év: 1794.

Helység	Termék	Mennyiség	Egységár	Összeg
		köből	Rf kr – Rf kr	Rf krj
1 (rovatok)	2	3	4	5
Rakamaz	rozs	12	1 06 –	13 12
Tokaj (?)	rozs	59	1 06 – 1 08	66 10
Összesen:		71		79 22
Búj	zab	33	1 25 –	46 45
Nagyfalu	zab	28	0 54 –	25 12
Nyíregyháza	zab	16	0 54 –	14 24
Vencsellő	zab	18	0 54 –	15 18
Tokaj	zab	269	0 51 –	240 51
Összesen:		364		342 30

Év: 1796.

Dorog	rozs	19,5	2 11 –	42 34 fél
Nyíregyháza	rozs	33	1 42 – 2 11	63 50
Tokaj	tiszta búza	4,25	3 24 – 5 00	21 45
uo. +	rozs	40,5	0 54 –	36 06
Összesen:		97,25		164 15 fél
Rakamaz	zab	65,5	1 00 – 1 08	69 30
Tokaj +	zab	95,5	0 36 – 1 08	69 47
Összesen:		161		139 17

Év: 1797.

Helység	Termék	Mennyiség	Egységár	Összeg
		köből	Rf kr – Rf kr	Rf krj
1 (rovatok)	2	3	4	5
Rakamaz	zab	275		
Tokaj +	zab	30		
Összesen:		305		

Év: 1799.

Nagyfalu	rozs	14,5	1 40	–	26 06
Tokaj	rozs	268,75	1 25	– 2 00	506 54
Összesen:		283,25			533 –
Tokaj	búza	4	3 41	– 3 58	15 01
Kemecse	zab	5	0 54	–	4 30
Rakamaz	zab	115	1 08	–	130 20
Vencsellő	zab	32	0 48	–	25 36
Tokaj +	zab	439	1 08	–	507 36
Összesen:		591			668 02

Az áruforgalmat minősítő táblázat (1774–1797)

Helység neve	Rozs köből	%-ban	Zab köből	%-ban
Alsóméra	–		4	0,11
Balsa	6	0,36	50,75	1,50
Báj	–		13	0,38
Bercel	6	0,36	13,75	0,40
Bogács	4,25	0,25	–	
Bogdány	1,5	0,09	–	
Böszörmény	25	1,51	–	
Csobaj	–		12,25	0,36
Dada	–		32,5	0,96
Debrecen	13	0,78	7,5	0,22
Demecser	–		3	0,08
Dorog	76	4,59	88,75	2,63
Eszlár	162	9,78	184,25	5,47
Gáva	12	0,72	50	1,48
Gelse	20	1,20	–	
Kemecse	8,5	0,51	5	0,14
Keresztúr	35	2,11	15,75	0,46
Kenézlő	89	5,31	–	
Kisfalud	5	0,30	–	
Kótaj	–		0,25	0,007
Ladány	–		27	0,80
Lök	2	0,12	134,5	3,99
Megyaszó	–		35,5	1,05
Nagyfalu	25	1,51	39,75	1,18
Nagykálló	20,50	1,41	–	

Nánás	149	9,00	31,5	0,93
Nyíregyháza	300,25	18,14	304,25	9,03
Oros	7	0,42	2	0,05
Paszab	-	-	7	0,20
Pócspetri	18	1,08	-	-
Rakamaz	75,5	4,56	310,75	9,22
Rácfehértó	-	-	3,25	0,09
Senyő	9,5	0,57	-	-
Szabolcs	-	-	1	0,02
Szentmihály	9	0,54	-	-
Tarcal	-	-	5	0,14
Tardos	-	-	62	1,84
Tímár	-	-	69,5	2,06
Tokaj	593,25	35,84	1618,25	48,06
Tur(a)	-	-	9,75	0,28
Újhely	-	-	2,25	0,28
Vencsellő	-	-	50	1,48
Zombor	-	-	11	0,32
ún. Külső helységek	-	-	101	2,99
Összesen:	1655,25	100	3367,25	100

(Megjegyzések a táblázat összeállításához: Ha a számadásokban a vásárokon eladók lakhelye is szerepelt, akkor csupán lakhely szerint tartottuk számon a vásárlás tényét. Ha ezek az adatok [vagyis honnan szállították az árut] hiányoztak, akkor a vásáron történt értékesítést =-tel jelöltük a helységek után.)

E negyedszázados gabonaforgalom forrásanyaga megbízhatóság szempontjából nem egyenlő értékű, ezért a felhasználásával rajzolt történeti kép sem lehetett egyformán meggyőző. Ennek ellenére is, alapvető kérdésekből jó eligazítást nyerhetünk.

Összefoglalásként a következőket mondhatjuk el: A legjelentősebb gabonaértékesítő helységek voltak; a szomszédos Rakamaz, Tiszaeszlár. Mellettük a közeli Nyíregyháza és az északi hajdúvárosok (Nánás, Dorog, Böszörmény) szerepeltek a tokaji felvásárlásokban eladóként. Nánás esetében egy piacra termelő malomkapacitásra is következtethetünk.¹¹ A kisebb lélekszámú, elsősorban a környező Tisza menti szabolcsi falvak noha sűrűn szerepelnek forrásainkban, de arányuk gyakoriságuk ellenére sem számottevő. Ezekben a helységekben csak a földesúri majorok, illetve nagybér-

11. Orosz I., i. m. 37.

lők alkottak kivételt.¹² A tokajiak gabonavásárlásai számos alkalommal a helybeli – vagy az igen jelentős forgalmat bonyolító bodrogkeresztúri vásárokon történtek. Ebből a korabeli sokadalmak forgalmára is következtethetünk.¹³ Több példa volt arra, hogy Tokaj város vezető emberei személyesen fordultak meg e helységekben, hogy gabonát vásároljanak.¹⁴ Ezért aztán a kisebb zabvásárlásokkal bizonyára az utazgatás közbeni szükségleteket fedezték.

Érdemes számba venni az eladókat személy szerint is. A környékbeli (rakamazi sváb, nyíregyházi szlovák) jobbágyok mellett a tokajiak között Trócsányi Sámuel úr (1775), Boross József perceptor (1779), Hintzenmájer Mihály zsemlesütő (1788), Gerson István plébános úr (1782), Katona István tiszteletes úr (1774), továbbá Politicus Korányi József comissarius (1789) szerepelt. Az idegenek közül külön is érdemes az említésre a Pócspertriben lakó Moska sidó (1776), a Bújon lakó Prédikátorné (1775), az eszlári scola mestere (1774). A kenézlői malomban pedig egy tételben 89 köből termést vásároltak Zsigray András úrtól (1775). A nyíregyháziakról és a hajdúságiakról megtudhatjuk, hogy rendre megjelentek a tokaji, a keresztúri, a nyíregyházi vásárokon, s ott terményt értékesítettek. Ezek között gyakoriak azok, akik 2–10 köből terményt szállítottak vásárba (1785). Ehhez hasonlóan a tokajiak is általában 10 köből alatti tételt adtak el a városi tanácsnak (1780). A városi tanács a keresztúri vásárban is vásárolt tokajiaktól terményt (1780). Honnan volt terménye a tokaji zselléreknek? – tehetjük fel a kérdést. Egy részük az értékesített terményt bizonyára takarással, nyomtatással kereste, ugyanúgy, mint a Gömör vármegyei Petz István (1785), aki a feljegyzés szerint az értékesített kevéske zabot az Alföldön nyomtatással kereste. Mások pedig Tokajon kívüli bérlettel rendelkeztek, éspedig e korban gyakori feudális kötöttségektől mentesebb idegen szántóföldi bérlettel.¹⁵

12. „Tardosi zsidó árendástól 62 köből zab” 1789. Uo.

13. A vásárookra felhajtott állatok után fizetett legeltetési díjakból, a mező utáni bérből bejött jövedelem a városnak: „Felső mezőről 10 rft 58 fél krj, Alsó mezőről 7 rft 51 krj, június 18 Keresztúri vásárkor 18 Rft 09 krj, június 22 János napi (helybeli) vásárkor 3 Rft, július 25 Anna napi tokaji vásárkor 8 Rft, szeptember 19 Máté napi tokaji vásárkor 13 Rft.” Uo. 1791. városgazdai számadások.

14. Uo. 1795. „Vice Bíró Pecher Mihály Ur járt Bújon és Nyíregyházán szénát és életet venni”.

15. *Orosz I.*, i. m. 34.

A tokaji tanács gabonavásárló körzetének elsősorban a szomszédos Szabolcs megyei, továbbá a hajdúsági települések számítottak. Emellett elsősorban és csaknem kizárólag a tokaji, a keresztszéri, a nyíregyházi és alkalmanként a debreceni vásárokon vettek gabonaféléket. Egyetlen alkalommal fordult elő Tállya, ahol az eladó alsómérai lévén, arra is következtethetünk, hogy a terménnyel szerezők igyekeztek a közelebbi vásárokon értékesíteni árujukat.

Ki és hogyan szállította Tokajba a megvásárolt terményt? Az áruforgalom tételes vizsgálatából következtethetünk arra is, hogy vásárlás esetén a tulajdonos kötelessége volt a szállítás. Ha azonban más helységben vásároltak gabonát a tokajiak, akkor a Tokajba szállításért külön fuvarbért számolhattak fel az eladók, mint tették azt a rakamaziak (1795), amikor a városi tanács 35 köből zabot vásárolt tőlük. Fuvarozás esetén nem szabad megfélemlenünk a jobbágyság forspontozási kötelezettségéről sem. Megállapíthatjuk azt is, hogy korszakunk elején a gabonavásárlásokat a tanács közvetlenül bonyolította. Vagyis a termelőtől a felhasználóig úgy érkezett a termés, hogy idegen személy, kupec vagy kereskedő nem kapcsolódott az üzletbe. Ezért a gabonárák alacsonyabban maradhattak. Az 1790-es években már nagyobb tételekben vásároltak gabonát (még hozzá eladóként több esetben tokaji személyek szerepeltek), ez a gazdasági jelenség arra enged következtetni, hogy egy-egy „eladó” már közvetítőként szerepelt, vállalta az idegenbeni felvásárlást, s bizonyára külön haszonért jelentkezett a városi tanács partnereként. Feltételezhetjük tehát, hogy Tokajban is kitermelődött egy vékony gabonakupec, gabonakereskedő réteg a XVIII. század végére.

VARGA GÁBOR

**Földrajzi és családnevek Tokaj város
szőlőhegyének II. József-kori kataszteri felmérésében
(1787)**

A nyelvtudomány fontos feladata a földrajzi nevek és a hozzájuk kapcsolódó tulajdonnevek összegyűjtése és feldolgozása. Múltunk beszédes emlékeivé válnak ezek, mihelyt figyelmesen értelmezzük, elemezzük őket.

Bár Tokaj történeti irodalma valóban „könyvtárnyi”, a földrajzi és családi nevek feldolgozására, publikálására még nem került sor. Ezért érzem fontosnak jelen munka közreadását, amely Zemplén Megye Levéltárában V. 35. számmal jelzett, 1787-ben felvett birtokösszeírása alapján mutatja be Tokaj város szőlőhegyének helyneveit és birtokosait.¹ Az említett forrás adatait nem csupán nyelvészeti, hanem gazdaságtörténetileg is igen fontosnak ítélem.

A dokumentum 481 tulajdonost sorol fel. Ezekből 52 volt nem tokaji lakos, azaz *extraneus*. Közülük csak 7 egyházi közösség, illetve város, 45 magánszemély.² Négyszázhuszonkilenc család tokaji illetőségű. A felvétel idején, 1787-ben 666 család lakott Tokajban. Tehát a tokaji családok 64,4%-ának volt helyben szőlőbirtoka. A birtokolt területet tekintve is fölénybe kerültek a Tokajban lakók az 1720-as összeíráshoz viszonyítva, amikor másfélszer több szőlőt birtokoltak az *extraneusok*.³

A Tokaji Városi Tanácson található – 1970-ben, a Budapesti Geodéziai és Térképészeti Intézet által készített – térképen mindössze 34 dűlőnév található a szőlőhegyen. Ezeket a ma is ismert dűlőneveket az adattárban aláhúzással jelölöm.

1. A téma fontosságára Hajdú Mihály docens, az ELTE jeles nyelvjáraskutatója hívta fel a figyelmemet, amit ezen a helyen köszönök meg neki.
2. Kassa és Tokaj Városa, a debreceni Piaristák, a tokaji Basiliták, tokaji Piaristák, a tokaji Református Egyház és a római Katolikus Eklézsia.
3. *Feyér Piroška*: A szőlő- és bortermelés története Magyarországon 1848-ig. Budapest 1981. 126.

Az 1787-es összeírás ma már elfeledett és azonosíthatatlan dűlőnevek sokaságát tartalmazza. Névtani szempontból feltétlen indokoltnak tartottam a dűlőnevek mellett a birtokos családok neveinek bemutatását is.

A dűlőnevek adattára

1. Abafi, 2. Aranyos, 3. Baksa, 4. Baksa-allya, 5. Barát, 6. Bartus, 7. Bárka, 8. Békató, 9. Bige, 10. Boglyos, 11. Csepegő, 12. Csuka, 13. Dobó, 14. Donáth, 15. Fagopyr (Fagopyret), 16. Felső-Kónya, 17. Felső-Kótság, 18. Főrizs, 19. Garai (Garaji), 20. Garai-allya, 21. Gatyá, 22. Gombos, 23. Görbe, 24. Göröngyös, 25. Gyepüs (Gyöpös), 26. Hársas, 27. Házfeli, 28. Hétszöllő, 29. Hidegoldal, 30. Hitván (Hitvány), 31. Hortus, 32. Horváth, 33. Hódos, 34. Ibidem (Ibider), 35. Izdentzi, 36. Izsák, 37. Kanducs, 38. Kapus, 39. Keskenyág, 40. Kertes, 41. Kis-deák, 42. Kis-Garaji, 43. Kis-Mogyorós, 44. Kis-Őszi (Kis-Ősze), 45. Kis-Péchi, 46. Kónya, 47. Kónya-allya, 48. Kótság (Kolczág), 49. Kótság-allya, 50. Kumgyörgy (Kungyörgy), 51. Kusaly, 52. Kalodás, 53. Lentsés, 54. Lentsés-teteje, 55. Malomfeli, 56. Mandulás, 57. Márjás, 58. Melegoldal, 59. Messzelátó, 60. Ménesoldal, 61. Mézesmál, 62. Mogyorós, 63. Nagy-Kónya, 64. Nagy-Garaji, 65. Nagy-Mogyorós, 66. Nagy-Szöllő, 67. Nyesti, 68. Nyesti-allya, 69. Níkházi, 70. Német-Szöllő, 71. Óvár, 72. Óvár-teteje, 73. Paksi, 74. Palota, 75. Pálkótsi, 76. Péchi (Pétsi), 77. Prunetz, 78. Pusztá, 79. Rákótz, 80. Sárvári, 81. Sántz, 82. Szappanos, 83. Szeles, 84. Szerémy, 85. Tálytő (Tájpó), 86. Tapasztó, 87. Tófeli, 88. Tótvényes, 89. Turzó (Thurzó), 90. Usora, 91. Usora-teteje, 92. Óvár, 93. Óvár-teteje, 94. Verebes, 95. Vida, 96. Vitéz, 97. Zugó

A dűlőnevek jelentéstani vizsgálata

1. Helyzetviszonyító nevek:

a) Elhelyezkedést kifejezők:

Messzelátó, Felső-Kótság, Felső-Kónya, Kónya-allya, Kótság-allya, Garaji-allya, Lentsés-teteje, Nyesti-allya, Óvár-teteje, Tófeli;

Déli oldalt kifejezők: Meleg-oldal, Mézesmál;

Északi oldalra utalást kifejező: Hidegoldal, Szeles.

b) Nagyságot, méretet kifejezők:

Kis-Deák, Kis-Garai, Kis-Őszi; Kis-Mogyorós, Kis-Péchi, Nagy-Kónya, Nagy-Garaji, Nagy-Mogyorós, Nagy-Szöllő.

c) Formát kifejező: Görbe.

2. Természeti nevek:

a) Növények: Hársas, Mogyorós, Gyöpös, Mandulás, Hétszöllő, Lentsés.

b) Állatok: Csuka, Hódos, Kótsag, Békató, Verebes.

c) Talajminőség: Hitvány, Göröngyös, Aranyos.

3. Dologi nevek:

Óvár, Bárka, Malomfeli, Házfeli, Hortus, Kertes, Kapus, Kalodás, Sántz, Tótvényes, Gatyá, Márjás.

Képzettársítással keletkezett nevek: Tapasztó, Zugó, Csepegő, Boglyos.

4. Gazdaság, műveléstörténetre utaló nevek:

Barát, Puszta, Uzsora, Kis-ősi, Német-szöllő.

5. Birtokosnevek:

Abafi, Baksa, Bartus, Dobó, Donáth, Fórizs, Garai, Horváth, Izszak, Indentzi, Kónya, Péchi, Kun György, Gombos, Ménesoldal, Nyesti, Nikházi, Paksi, Pálkótsi, Rákóczi, Sárvári, Szappanos, Szerémi, Thurzó, Vitéz, Bige.

6. Ismeretlen jelentéstartalmú nevek:

Fagopyr, Ibidem, Kanducs, Kusaly, Tálytó (Tájpó).

Tokaj város promóciójának dülönév anyaga változatos, a leggyakrabban előforduló típusok megtalálhatók. Legnagyobb számban a birtokos családokra utaló nevek fordulnak elő. Összesen 26, vagyis az összes nevek közel 29%-a. A családnevek között többnek valószínűsíthető az eredete. Így például az Abafi nevét Abaffy Miklós Bocskai, majd Bethlen Gábor tokaji várkapitányáról kapta, a Bige dülő Rákóczi Ferenc hűséges emberéről, Bige Mártontól ered, a Baksa dülő pedig a régi Baksa nemzetségre emlékeztet. A Dobó dülő Dobó Andrásról, Tokaj város híres főbírájáról lett elnevezve, a Hétszöllő a mindenkori királyaink szőlője volt. Az Izdentzi dülő Thököly Imre várkapitányáról, Izdentzi Mártonról kapta a nevét, a Kun György dülő Szapolyai alvezérének – Kun Gothárdnak – leszármazottára emlékeztet. A Rákóczi dülő a fejedelmi család régi birtokára utal. (Helyesebben egyik régi birtokára,

mert Tokajban több helyen bírtak szőlővel.) A Szerémy dűlő, melyet az 1970-es térkép Szerelminek tüntet fel tévesen, Szapolya János udvari papjáról, Szerémy Györgyről van elnevezve, a Thurzó dűlő a nádori méltóságot viselő Thurzó Györgyre emlékeztethet.⁴

Számban alig maradnak el a birtokosra utaló nevektől a helyzetviszonyító nevek. Összesen 24, vagyis az összes nevek közel 25%-a. Ilyen változatos térszínformák mellett ez nagyon természetesnek tűnik. Kevés a gazdaság-, műveléstörténetre utaló nevek megterhelése, mindössze 5.

A tokaji szőlőhegy dűlőneveinek alaki vizsgálata

1. Egyelemű nevek:

Abafi, Baksa, Barát, Aranyos, Bartus, Bárka, Bige, Boglyos, Csepegő, Csuka, Dobó, Donáth, Fagopyr, Főríz, Garai, Gatyá, Gombos, Görbe, Göröngyös, Győpös, Hársas, Hítvány, Hortus, Horváth, Hódos, Ibidem, Izdentzi, Izsák, Kanducs, Kapus, Kertes, Kónya, Kótsag, Kusaly, Kalodás, Lentsés, Mandulás, Márjás, Mogyorós, Nyesti, Nikházi, Óvár, Paksi, Palota, Pálkótsi, Péchi, Prunetz, Pusztá, Rákóczi, Sárvári, Sántz, Szappanos, Szeles, Szerémy, Tálytő, Tapasztó, Tótvényes, Thurzó, Usora, Verebes, Vida, Vitéz, Zugó.

Összesen: 63 név.

2. Kételemű nevek:

Baksa-allya, Felső-Kónya, Felső-Kótsag, Garai-allya, Házfeli, Hétszöllő, Hidegoldal, Kis-deák, Kis-Garaji Kis-Mogyorós, Kis-Ósi, Kis-Péchi, Kónya-allya, Kótság-allya, Kungyörgy, Lentsés-teteje, Malomfeli, Melegoldal, Messzelátó, Méncsoldal, Mézesmál, Nagy-Kónya, Nagy-Garaji, Nagy-Mogyorós, Nagy-szöllő, Nyesti-allya, Német-Szöllő, Óvár-teteje, Tófeli, Usora-teteje.

Összesen: 34 név.

Háromelemű név egyáltalán nem található. Mind a két-, mind az egyelemű nevek a minél egyszerűbb elnevezésre törekvést mutatják. Az összes nevek közel 66%-a egyelemű.

Tokaj város szőlőhegyének 1787. évi összeírásában található családnevek

Már a dűlőnevek bemutatásánál említettük, hogy nem egy dűlő-név híres történeti személyiségek emlékét őrzi. A századok során mindig is szívesen törekedtek távoli vidékeken élők is a Hegyalján szőlőbirtokot vásárolni: előkelőek és kevésbé rangosak egyaránt.

4. Pap Miklós: A tokaji. Budapest 1986. 38–39.

Az erdélyi fejedelmeknek: Bocskai Istvánnak, Bethlen Gábornak, Szapolyai Jánosnak, Báthori Istvánnak és a Rákócziaknak – hogy csak a legelőkelőbbeket említsük – voltak szőlőik Tokajban. A főrangú családok sorából elég megemlítenünk a Homonnai Drugethet, a gróf Andrássyakat, a gróf Eszterházyakat, a báró Döryeket, a gróf Buttlereket. A tulajdonosok a századok során változtak, egy részük viszont képes volt több évszázadon át is a szőlőt megtartani.

1787-ben 474 család osztozott a tokaji Promóción. A legnagyobb területtel bíró 12 tulajdonos a következő volt:
(Zárójelben annak a dűlőnek a neve, ahol a legtöbb szőlője volt.)

1. Gróf Szirmay József (Tálytó 37 735; Baksa 6873)	55 997 négyszögöl
2. Gróf Klobusitzky Antal (Német-Szőlő 12 200)	37 118 négyszögöl
3. Tek. Nagy András (Csobaji) (Óvár 9761)	28 984 négyszögöl
4. Gróf Dessewffy Gáspár (Nagy-Szőlő 14 373)	27 331 négyszögöl
5. Gedcon Márton (Aranyos 6484)	22 837 négyszögöl
6. Tek. Metzner Károly (Gyöpös 11 516)	18 270 négyszögöl
7. Báró Döry Antal (Messzelátó 9544)	17 261 négyszögöl
8. Patay József Prűgyi (Kertes 7482)	14 084 négyszögöl
9. Tokaji Piaristák (Boglyos 4608)	13 646 négyszögöl
10. Gróf Buttler (Kanducs 4529)	12 191 négyszögöl
11. Okolicsányi Klára (Izdentzi 5785)	11 831 négyszögöl
12. Kiss András (Bárka 3919)	10 621 négyszögöl

A legnagyobb szőlővel bíró 12 tulajdonosé volt a tokaji Promóciónak közel a 28%-a.

1. A tokaji illetőségű családnevek gyakorisági sorrendje

Kis	13 család	Járos	2 család
Nagy	10 család	Kelemen	2 család
Kovács	9 család	Kotzog	2 család
Pap	7 család	Körösi	2 család
Kassai	6 család	Kun	2 család
Molnár	6 család	Liszkai	2 család
Almási	5 család	Lénárt	2 család
Debretzeni	5 család	Lucskai	2 család
Horváth	5 család	Meleg	2 család
Szabó	5 család	Miskoltzi	2 család
Szilágyi	5 család	Nota	2 család
Szűcs	5 család	Nyitrai	2 család
Farkas	4 család	Palugyai	2 család
Jászai	4 család	Patai	2 család
Jenei	4 család	Pálffy	2 család
Kereszturi	4 család	Pávai	2 család
Oláh	4 család	Popovics	2 család
Rátz	4 család	Püspöki	2 család
Roskovich	4 család	Szarka	2 család
Asztalos	3 család	Abraham	1 család
Beleznay	3 család	Agóra	1 család
Dessewfy	3 család	Andrássy	1 család
Kelecsényi	3 család	Arany	1 család
Komáromi	3 család	Aranyosi	1 család
Lippay	3 család	Aspremont	1 család
Robántzki	3 család	Badányi	1 család
Sváby	3 család	Bagaméry	1 család
Szathmári	3 család	Baksai	1 család
Szerentsi	3 család	Balázs	1 család
Székely	3 család	Balázsi	1 család
Szombati	3 család	Balla	1 család
Balló	2 család	Balogh	1 család
Balogh	2 család	Barsi	1 család
Bán	2 család	Bartek	1 család
Bodnár	2 család	Bata	1 család
Böszörményi	2 család	Bárány	1 család
Czeplédi	2 család	Bárczy	1 család
Dávid	2 család	Bárdos	1 család
Erdős	2 család	Bártfai	1 család
Fazekas	2 család	Bekényi	1 család
Fábián	2 család	Belovári	1 család
Fáy	2 család	Bélteki	1 család
Fekete	2 család	Benitzki	1 család
Gáll	2 család	Benkótzki	1 család
Ilki	2 család	Berényi	1 család

Berkó	1 család
Bihari	1 család
Bilski	1 család
Bohus	1 család
Boros	1 család
Bujdosó	1 család
Buttler	1 család
Brán	1 család
Capitz	1 család
Czakó	1 család
Czelláth	1 család
Czeglédi	1 család
Czika	1 család
Czipár	1 család
Czudány	1 család
Csengeri	1 család
Dankó	1 család
Daru	1 család
Dániel	1 család
Demantzai	1 család
Demeter	1 család
Deretskei	1 család
Devári	1 család
Dézi	1 család
Dobai	1 család
Dobrai	1 család
Dombi	1 család
Dombrádi	1 család
Dovári	1 család
Dőry	1 család
Drótos	1 család
Dvorszki	1 család
Egyedi	1 család
Erdélyi	1 család
Erintz	1 család
Ertségei	1 család
Fábritzki	1 család
Fejér	1 család
Fenyvesi	1 család
Ferentzi	1 család
Fórián	1 család
Fogarasi	1 család
Forgách gróf	1 család
Forgács	1 család
Födétsi	1 család
Föveges	1 család
Füredi	1 család

Gáspár	1 család
Gedeon	1 család
Gomis	1 család
Görög	1 család
Grovitzki	1 család
Gróff	1 család
Gyulai	1 család
Gyuritskó	1 család
Halasi	1 család
Halász	1 család
Hilinger	1 család
Hintsch	1 család
Hoffner	1 család
Hollerider	1 család
Izsó	1 család
Jakab	1 család
Janetz	1 család
Jámbor	1 család
Jánosi	1 család
Jesernyik	1 család
Jeszenszki	1 család
Jóna	1 család
Juhász	1 család
Kancz	1 család
Kaposi	1 család
Karádi	1 család
Karikó	1 család
Karosi	1 család
Kaskötő	1 család
Katona	1 család
Katonka	1 család
Kádár	1 család
Kárászi	1 család
Kecskés	1 család
Keltz	1 család
Ketzer	1 család
Kerek	1 család
Kerekes	1 család
Kessala	1 család
Kértsi	1 család
Killer	1 család
Kiró	1 család
Klinkó	1 család
Klobusitzki	1 család
Kloss	1 család
Kotsándi	1 család
Kolman	1 család

Kolláth	1 család
Kolozsi	1 család
Köncz	1 család
Kornis	1 család
Kozma	1 család
Kőszegi	1 család
Kultsár	1 család
Lakatos	1 család
Lantos	1 család
Laskovich	1 család
Lech	1 család
Leffer	1 család
Legát	1 család
Lencsáli	1 család
Lévai	1 család
Lipcsei	1 család
Litzenmajer	1 család
Lőcsei	1 család
Ludvinyi	1 család
Lukács	1 család
Madách	1 család
Major	1 család
Magyar	1 család
Mató	1 család
Mattis	1 család
Márki	1 család
Máté	1 család
Medvetzki	1 család
Meltzer	1 család
Mendeli	1 család
Meskó	1 család
Mezei	1 család
Mező	1 család
Méhi	1 család
Ménes	1 család
Mihetz	1 család
Mocsai	1 család
Monori	1 család
Móritz	1 család
Moralli	1 család
Morvai	1 család
Nagyidai	1 család
Najman	1 család
Napkori	1 család
Némati	1 család
Novák	1 család
Nyeste	1 család

Nyikos	1 család
Nyilas	1 család
Nyilasi	1 család
Nyitra	1 család
Nyitrai	1 család
Okolicsányi	1 család
Orbán	1 család
Orosz	1 család
Ország	1 család
Oszvald	1 család
Ónodi	1 család
Örösi	1 család
Paksi	1 család
Phanschmiedt	1 család
Paraskovich	1 család
Pataki	1 család
Pápai	1 család
Pásztor	1 család
Petser	1 család
Perényi báró	1 család
Piróka	1 család
Pusztai	1 család
Rabovszki	1 család
Rajch	1 család
Rátzkevei	1 család
Rechner	1 család
Révész	1 család
Román	1 család
Rozgonyi	1 család
Rózsa	1 család
Sánta	1 család
Sárosi	1 család
Skultéti	1 család
Sikora	1 család
Soós	1 család
Somogyi	1 család
Spóner	1 család
Szárász	1 család
Schérer	1 család
Schmutzer	1 család
Szebenyi	1 család
Szegedi	1 család
Szekeres	1 család
Szentmiklósi	1 család
Szölösi	1 család
Szuda	1 család
Voznyitzki	1 család

Az 1787. évi birtokösszeírásban 278 olyan *családnevet* találunk, melyek viselői Tokaj városban éltek. (Külön mutatjuk be az extraneus birtokosokat.)

Érdekes és változatos képet mutat a *családnevek gyakorisági sorrendje*. Néhány családnév igen nagy megterheltségű. (Kis 13, Nagy 10, Kovács 9, Pap 7, Kassai és Molnár 6-6, Almási, Debretzeni, Horváth, Szabó, Szilágyi, Szűcs 5-5, Farkas, Jászói, Jenei, Kereszturi, Oláh, Rátz, Roskovich 4-4). Az első 19 leggyakrabban előfordult családnév adja az összes neveknek a 39%-át. Közöttük egyetlen egy olyan van, amelyik nem magyarnyelvi alakulat, hiszen a népnevek (itt Horváth, Oláh, Rátz) nem jelentenek feltétlenül ahhoz a néphez tartozót.

A nagy számú, azonos nevűekből arra következtethetünk, hogy 1787-ben már meglehetősen egységes etnikum lehetett Tokaj szőlővel bíró népessége. Az azonos nevek többsége minden bizonynyal rokon családokat is jelenthetett.

Az első leggyakrabban előfordult 19 családnévből a legtöbb (36,8%-uk) *helynévi eredetű*. (6 Kassai, 5-5 Debretzeni és Almási, Szilágyi, 4-4 Jászai, Kereszturi, Jenei.) Tehát erős kapcsolódást mutat a közeli Abaúj s a távolabbi Szilágy, Bihar felé. Alig valamivel kisebb a *foglalkozásnévből* származóak száma: 5 (26,3%). Ezek jórészt gyakori „mindennapi” foglalkozások: kovács, molnár, szűcs. 15,7%-uk *népnév* (Horváth, Rátz, Oláh) és *tulajdonságra* utaló (Kis, Nagy, Farkas).

A *teljes névanyagot* (278 családnevet) tekintve, a következő megállapításokat tehetjük: Magyar névalakulat az összes nevek 70,15%-a (195 családnév), *idegen nyelvi* alakulat 24,46%-a (68 családnév), *megfejtethetlen* eredetű 5,4%-uk (15 családnév). Számbeli leg a legnagyobb arányt a *helynévből* alakult családnevek alkotják (108 család = 38,8%). Ebből joggal feltételezhetjük azt, hogy az 1787-ben Tokajban lakó szőlőbirtokosok egykor bizony „idegenből”, nemegyszer messzi vidékekről érkezettek. A lokalizálható helyek többsége leginkább Zemplén, Abaúj, Szabolcs, Borsod, Bihar megyék felé mutat. Nem ritkák közöttük azonban a dunántúli, az erdélyi és az alföldi helynevek sem.

A második legnagyobb csoportot képezik a minden valószínűség szerint *német* nevek (36 családnév, az összes nevek 12,9%-a). Az 1711 utáni német telepítési akciók következményeként ezen nem csodálkozhatunk. Részben ennek az akciónak, részben a ter-

mészetes vándorlásnak a következménye az egyéb idegen nyelvi alakulatok jelenléte az 1787. évi összeírásban. Így az összes családnevek 6,5%-a (18 családnév) valószínűleg *szlovák*, 2,8%-a *lengyel-orosz*, 1%-a *szerbhórvát*, 0,7%-a *olasz* és 0,35%-a *görög* név.

A lengyel, orosz, görög családnevek létét indokolja, hogy évszázadokon át ilyen nemzetiségűek forgalmazták a híres borokat külföld felé, akik közül többen le is telepedtek. Olasz telepesekről másutt is tudunk a Hegyalján, a hagyomány szerint – mint ismeretes – a szőlőkultúra terjesztésére hívták be őket talán még Árpád-házi királyaink. Letelepedésükre helynevek is utalnak: Olaszliszka, Bodrogolaszi.

A helynévi és a német (idegen) nyelvi eredetre utaló családnevek mellett jelentős a *foglalkozás névből* keletkezett nevek száma: 29 családnév (10,43%). Többségük gyakori, a XVIII. században igen elterjedt mesterséget jelentenek. Igazán ritkának talán csak a Kaskótó, Főveges, Soós, Révész mondhatók. Ugyancsak népes csoportot képeznek a *keresztneveket* jelentő családnevek, számuk: 25 (8,9%). Férfinevből 24, női névből csak 1 családnév származik (8,6 és 0,3%). Bibliai eredetű család 4 (1,4%). Teljes keresztnévből 24 családnév (8,6%), képzéssel alakult családnév mindössze 1 található (0,3%). *Népnév* a családnevekből 10 (3,5%), ami viszonylag kevésnek mondható. (Más vidékek hasonló időbeli vizsgálataihoz mérve.)

2. Nem tokaji lakos szőlőbirtokos családok az 1787. évi birtokösszeírásban

A hegyaljai borok vonzerejét mutatja, hogy a XVI. századtól kezdve mind többen igyekeznek szőlőbirtokot szerezni valamelyik városka határában. A királyi, fejedelmi udvarok mellett előbb a főnemesség, majd később a köznemesek, s a tehetősebb polgárok is megvetik a lábukat. A XVI–XVII. században például több debreceni polgárnak volt szőlője a Hegyalján.

1787-ben Tokaj város szőlőhegyén 45 vidéki (extraneus) családnak volt szőlőbirtoka. Ekkor csak 17,7%-uk, azaz 8 család volt távolabbi vidékről való (Kolozsvár, Kassa 2 család, Szatmár, Tasnád, Igló, Gálszécs, Dorog). A többségük 15 kilométeren belül élt. A családnevek után zárójelben megadjuk lakóhelyüket is:

Batta (Csobaj)
 Bakó (Szabolcs)
 Cseh (Rakamaz)
 Dombi (Búj)
 Fazekas (Kassa)
 Hory (Eszlár)
 Kolman (Szatmár)
 Kozma (Eszlár)
 Kunics (Zombor)
 Kovács (Kolozsvár)
 Kércsi (Csobaj)
 Lideman (Igló)
 Lencsali (Nagyfalu)
 Nagy (Csobaj)
 Oláh (Keresztúr)
 Ortutay (Tímár)
 Prámer Ádám (Mád)
 Patay (Prügy és Báj)
 Pap Ns. (Tasnád)
 Rátzkevi (Csobaj)
 Szoboszlai (Csobaj)
 Szemere (Gálszécs)
 Szabó Ns. (Zombor)

Balogh (Lök)
 Csikai (Ladány)
 Dancs (Dada)
 Filep (Ladány)
 Gönde (Tarcál)
 Ibrányi (Keresztúr)
 Kovács (Csobaj)
 Kaskötő (Csobaj)
 Kopy (Kassa)
 Körtvélyesi (Keresztúr)
 Kanisai (Nagyfalu)
 Liskai (Ladány)
 Megyeri (Csobaj)
 Osváth (Csobaj)
 Olcsvári (Bereck)
 Pap Ns. (Keresztúr)
 Prámer Márton (Mád)
 Póczi (Lök)
 Rátz (Csobaj)
 Smith (Rakamaz)
 Sztatyai (Dorog)
 Szabó (Eszlár)

A családnév szóródása az extraneus családok esetében nagy. Névgyakoriságot bemutatni így nem tartjuk érdemesnek, hiszen csupán a Prámer, Pap és Szabó családnévek fordulnak elő kétszer. A legtöbb család (10) Csobaj községben élt, 3 család Ladányból, 2–2 család pedig Lökről, Eszlárról, Rakamazról, Zomborról, Kaszáról, Nagyfaluból, Mádról járt művelni, illetve műveltette a tokaji szőlőjét.

Összegezve úgy vélem, hogy az 1787-ben II. József rendeletére elkészített tokaji szőlőbirtok-kataszter mind történetileg, mind nyelvészetileg értékes dokumentum. Összeírásának 200. évfordulóján úgy véljük, érdemes volt rövid vizsgálat tárgyává tenni. Hitelesen tájékoztat a korabeli birtokállapotokról, a tulajdonosok szőlőterület szerinti rétegződéséről, a lakóhely szerinti hovatarthatóságukról, a birtokaik földrajzi helyéről. Segítségével immár feledésbe merült szép zengésű, archaikus földrajzi nevekkal, régen kihalt, vagy Tokajból elszármazott családnévvel találkozhattunk.

TARTALOM

<i>Takács Péter: Az úrbérrendezés Mádon .....</i>	5
<i>Bodó Sándor: Tokaj-Hegyalja körülhatárolása .....</i>	14
<i>Frisnyák Sándor: A Zempléni-hegység gazdasági mikrokörzetei a 18–19. században .....</i>	22
<i>Udvari István: Adatok Hegyalja és a zempléni szlovák, valamint ruszin falvak kapcsolatainak történetéhez .....</i>	48
<i>Páll István: Szabolcs megye és a hegyaljai mezővárosok kapcsolata a 18–19. században .....</i>	62
<i>László Tamás: Mád történeti városszerkezete .....</i>	68
<i>Erdész Sándor: Szüreti népszokások kialakulása a hegyaljai mezővárosokban .....</i>	86
<i>Bencsik János: Mád társadalma .....</i>	94
<i>Bencsik János: Tokaj város tanácsának gabonafelvásárlása a XVIII. század végén .....</i>	115
<i>Varga Gábor: Földrajzi és családnevek Tokaj város szőlőhegyének II. József-kori kataszteri felmérésében (1787) ...</i>	130

A

szép ajándék.

*Szerezzen örömet szeretteinek.
Keresse fel könyvesboltjainkat
Borsod-Abaúj-Zemplén
és Heves megyében*

**Művelt Nép
Könyvterjesztő
Vállalat**

**Tokajban is várja vendégeit
a megye házigazdája, a**

SZOLGÁLTATÁSAINK:

- ~ idegenforgalmi információ
- ~ szállás és étkezés biztosítása
- ~ fizetővendég-szolgálat
- ~ üdültetések
- ~ bel- és külföldi társasutazások
- ~ idegenvezetés
- ~ hajókirándulás a Tiszán és a Bodrogon
- ~ borkóstolás,
szüreti programok szervezése
és lebonyolítása

MEGRENDELHETŐK:

TOKAJ WEIN TOURS

3910 Tokaj, Rákóczi út 39.

Telefon: 240 ~ Telex: 62-467

**Forduljon hozzánk bizalommal,
legyen a vendégünk!**

A sorozatban eddig megjelent:

- I. *Bodgál Ferenc*: Borsod megye néprajzi irodalma I. (1958) (Elfogyott)
- II. *Istvánffy Gyula*: Palóc népköltési gyűjtemény (1963) (Elfogyott)
- III. *Lajos Árpád*: Borsodi fonó (1965) (Elfogyott)
- IV. *Bodgál Ferenc* (szerk.): Borsod megye népi hagyományai (1966) (Elfogyott)
- V. *Bodgál Ferenc*: Borsod megye néprajzi irodalma II. (1970)
- VI. *C. Nagy Béla–Sztareczky Zoltán*: A csekeházi Sívák család népdalművészete (1972)
- VII. *Dobrossy István* (szerk.): Foglalkozás és életmódok (1976) (Elfogyott)
- VIII. *Ujváry Zoltán*: Gömöri népdalok és népballadák (1977)
- IX. *Fügedi Márta–Viga Gyula*: Borsod megye néprajzi irodalma (1979)
- X. *Szabadfalvi József–Viga Gyula* (szerk.): Néprajzi tanulmányok a zempléni hegyvidékről (1981)
- XI. *Bakonyi Béla*: A szántói széles utca 77 abaújszántói és sárazsadányi népdal (1981)
- XII. *Viga Gyula* (szerk.): Néprajzi dolgozatok Borsod-Abaúj-Zemplén megyéből (1981)
- XIII. *Szabadfalvi József–Viga Gyula* (szerk.): Répáshuta. Egy szlovák falu a Bükkben (1984)
- XIV. *Kiss József*: Matyó népdalok (1984)
- XV. *Kunt Ernő–Szabadfalvi József–Viga Gyula* (szerk.): Interetnikus kapcsolatok Északkelet-Magyarországon (1984)
- XVI. *Szabadfalvi József–Viga Gyula* (szerk.): Interetnikus kapcsolatok Északkelet-Magyarországon II. Kiegészítő kötet (1985)
- XVII. *Barsi Ernő*: Sály. Egy bükkalji falu néprajza
- XVIII. *Szabadfalvi József–Viga Gyula* (szerk.): Árucseré és migráció
- XIX. *Viga Gyula* (szerk.): Fejezetek a Bodroghöz néprajzából
- XX. *Molnár Mária*: Egy Borsod megyei község társadalmi átrétegződése (Borsodgeszt 1945–1978)
- XXI. *Lajos Árpád emlékezete* (1987)
- XXII. *Bencsik János–Viga Gyula* (szerk.): A hegyaljai mezővárosok történeti néprajza (1988)

35,- Ft

A HERMAN OTTÓ MÚZEUM NÉPRAJZI KIADVÁNYAI
XXII.